

GENDER ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI VÝZKUM

www.gendersonline.cz

1-2/2003

V tomto dvojčísle letošního čtvrtletníku Gender – rovné příležitosti – výzkum se zaměřujeme na nová specifická témata a s nimi související genderové otázky. Jedná se zejména o impuls k promyšlení současné organizace vztahů mužů a žen v institucionální, společenské i soukromé dimenzi. Z různých úhlů pohledu jsou zde prezentovány nové formy soužití a reprodukce, otázky ekonomických a sociálních podmínek mateřství i otcovství, aktuálně je zpracována tematika potratů, přihlíženo je k odpovědnostem i rizikům souvisejícím s rozpadem stávajících genderových smluv a deficitem nového genderového kontraktu. Dvojčíslo nabízí v již zavedených rubrikách anotace z publikací výzkumného oddělení „Gender & sociologie“, pokračování v přiblížení dalších informačně důležitých webových stránek zaměřených na rovné příležitosti mužů a žen. Můžete získat informace o novém projektu „Rozšiřování Evropské unie, gender a politická moc: Občanská i politická participace žen a reprezentace ženských zájmů v zemích kandidujících do Evropské unie“. Doufáme, že toto dvojčíslo přispěje ke společenské diskusi o organizaci sociálních vztahů mužů a žen a pro studenty či studentky bude inspirací k tematizaci otázek a problémů spjatých s genderovými identitami a rolemi.

GENDER

GENDEROVÉ IDENTITY – EKONOMICKÉ A SOCIÁLNÍ SOUVISLOSTI

Genderová identita je pojem, který označuje osobní zkušenost s mužskou nebo ženskou existencí. Je vyjádřením skutečnosti, že vše, co osoba (muž či žena) říká, dělá a prožívá, souvisí s tím, zda její sociální status má mužskou či ženskou determinaci, zda je manifestován ve znamení muže či ženy. Genderová identita zahrnuje jak sociální, tak zákonnou (legální) identifikaci. Genderová identita a genderové role pak tvoří rub a líc stejné mince. **Genderová identita tedy odkazuje na sociální a kulturní rozdíly mezi muži a ženami** (v protikladu k rozdílům biologickým vztahujícím se k definici pohlaví). Předpokládáme, že tyto rozdíly jsou kulturně i sociálně podmíněné a konstruované. Mohou se v čase či v rámci jedné kultury (či mezi kulturami) měnit – jsou předmětem socializace. To vše implikuje poznání, že závaznost těchto rozdílů není přirozeným, neměnným stavem, ale dočasným stupněm vývoje sociálních vztahů mezi muži a ženami.

SPOLEČENSKÝ KONTEXT

V našem kulturním a společenském kontextu se často obecně předpokládá, že současný charakter genderových identit je neměnný nebo se připouštějí jen drobné kosmetické proměny. Větší význam a důraz se přikládá pouze veřejně manifestovaným projevům a sdělením. Nedoceněny zůstávají latentně probíhající procesy a změny. Konstruovaná genderová dimenze lidské identity však probíhá jak

v reálném čase, tak v perspektivě a má mnoho diverzifikovaných podob, k nimž ty latentní bezpochyby patří. Perspektivou rozumíme konstrukci kroků, kdy jsou zváženy a vyhodnoceny důsledky například nerovné společenské dělby rolí a je nastartováno chování či rozhodnutí, které zakládá možnost v budoucnu se těmto dopadům vyhnout nebo je omezit. Dopady genderových nerovností na ženskou populaci jsou totiž stále častěji reflektovány mladými dívkami a odmítány jako nepřijatelné. Mladé ženy se pak hodnotově orientují na životní a pracovní strategie, které usilují o individuální překonání tradičních stereotypů

a vzorců chování. Zde hraje roli více vlivů: může jít o reakci na přímou sociální, generační či rodinnou zkušenost nebo o dopad navozeného společenského či odborného diskursu. Bez významu není také proud informací, které přináší média a internet. Současná dělba genderových rolí (potažmo pak přizpůsobení se formám genderových rolí rodičů) je latentně velmi zpochybněna, i když na veřejně manifestovanou změnu sociálních vztahů mužů a žen si naše kultura ještě netroufá. Sdílení komplementarity sociálních rolí nemůže mladé ženy oslovit. Asymetrická dělba práce v rodině i ve společnosti není pro mladou generaci neznámou či utajovanou skutečností, ale právě naopak zažitou zkušeností. Moderní společnost zná způsoby, jak se tomuto konstruktivu lidských vztahů vyhnout nebo alespoň zmírnit jeho nepříznivé dopady. Tímto konstruktem jsou v soukromé sféře zejména role manželky, matky, „pečovatelky o rodinný krb“ či hospodyně. Odkládáním sňatků, realizací nových forem praktického soužití se de facto role manželky proměňuje či vůbec ruší. Pochopitelně souběžně s tím korodují i role manžela a role manželů-manželského páru. Obdobně je nakládáno

s rolemi matky či otce, neboť jsou v současnosti mladou generací odkládány. Jejich záladnost i životní hodnota jsou diskutovány a poměřovány jinými výhodami či ztrátami. Mateřství či otcovství je chápáno stále častěji jako volba, kdy se lze rozhodnout zda vůbec ano, a zejména za jakých podmínek a kdy.

NOVÉ PŘÍSTUPY

Reflexe genderové dimenze identity ukazuje, že je možné respektovat a rozumět ekonomickým a sociálním souvislostem a zaujmout individuální přístup k nerovnostem, které nelze v reálném čase eliminovat, a že je v každém případě nutné převzít odpovědnost za organizaci vlastního života. Nevzít v úvahu rozpory (a společenské pokrytectví) mezi vnucovanou stereotypní formou genderových vztahů a rolí a reálnou sociální pozicí ženské populace v naší kultuře znamená v lepším případě skončit na periferii podnikatelské výstavby jako zajištěná manželka pečující o děti a dům. V horším případě jako samoživitelka s dětmi, závislá na sociální podpoře. Racionalizace volby, která zahrnuje nezávislost a maximální dosažení co nejvyššího sociálního statusu souvisí s realizací vlastních vzdělávacích a sociálních potřeb, se zvládnutím sociálních a partnerských vztahů a s uspokojením seberealizačních a kreativních aspirací.

Tvůrci institucionálních mechanismů, sociální struktury, ale také pracovní

Z OBSAHU ČÍSLA:

GENDEROVÉ IDENTITY - EKONOMICKÉ A SOCIÁLNÍ SOUVISLOSTI 1

MARIE ČERMÁKOVÁ

ZÁKLADNÍ FORMY FLEXIBILITY NA ČESKÉM TRHU PRÁCE A PRACOVNÍ PODMÍNKY ŽEN 2

ALENA KRÍŽKOVÁ

HHRANICE MATEŘSTVÍ 4

HANA HAŠKOVÁ

RODIČOVSKÁ DOVOLENÁ A MUŽI 6

HANA MAŘÍKOVÁ

DISKUSE O POTRATECH 7

ZUZANA UHDEOVÁ

ROZVEDENÉ A SVOBODNÉ MATKY V ČESKÉ REPUBLICE 11

RADKA RADIMSKÁ

trh a další činitelé konstruují sociální realitu k svému obrazu a prospěchu. Jejich zájem na proměnách genderových rolí a vztahů je mizivý a formální. Stále sledují a podporují model, kde rozdělení rolí a dělba práce byly spjaty s komplementárně vymezenými genderovými identitami. To znamená, že ženám je připsána nižší hodnota, slabé kompetence a domácí sféra. **Tento model ovšem není ekonomicky a sociálně v moderní společnosti nikým a ničím zajištěn a garantován.** Právě naopak – spoléhá se tu na ženu, která na tento model přistoupí, že na individuální rovině – v soukromé politice páru udrží v praxi průchodnost tohoto modelu. Toto je společenské očekávání a ženy se až dosud snažily všemožně této zátěži vyhovět. Ale sociální a ekonomické determinanty spolu s erozí patriarchální odpovědnosti silně demontují pilíře tohoto modelu a ohrožují přímo životní existenci určitých sociálních skupin žen.

Soukromá genderová dohoda manželského páru nemá oporu ani zákonnou, ani normativní. Není závazkem pro toho, kdo chce opustit ženu a rodinu a založit si novou rodinu. Také distance státu (a jeho institucí) je z hlediska kompenzace následků rozpadlých genderových dohod (samoživitelky s dětmi) stále větší.

NOVÝ GENDEROVÝ KONTRAKT?

Jak je z mnoha indicií zřejmé, dosavadní rozdělení rolí a odpovědností se sociálně i ekonomicky rozpadá. Není ale vytvořena či definována nová organizace sociálních vztahů mezi muži a ženami. To, co v současné společnosti probíhá, je vysoká diverzita a variabilita různých alternativních strategií. Přetrvávají tudíž také staré genderové nerovnosti. Ženy jsou stírdavě činěny odpovědnými za to, že jsou oslabovány rodinné hodnoty a klesá počet rodin a dětí (konzervativci, církve atd.) a paradoxně rovněž za to, že stále fungují jako samoživitelky (stát, média, společenská debata) a nedostatečně usilují o změnu sociálních rolí a nové rozdělení společenského a politického vlivu (modernisté, feminismus atd.). **Soudobá rizika sociální pozice ženy jsou dána skutečností, že nejsou brány vážně sociální a ekonomické zátěže.** Jejich zvládnutí je redukováno na ženský problém.

ZÁVĚREM

Racionalizace volby některých nových strategií je založena na (z hlediska pohlaví) zcela shodných statusotvorných faktorech: co nejvyšší (a tržně nejvýhodnější) vzdělání, vybudování pracovní pozice a na předpokladech kvalifikačního růstu. Snaha sladit profesionální aspirace s rodinou a dětmi naráží na institucionální i společenské bariéry. Proto dochází k odkladům založení rodiny nebo k redukcí počtu dětí v rodině. Lidskou existenci a její zajištění v moderní společnosti nelze rozložit na mužskou a ženskou. Principiálně jsou si obě genderové identity rovné, ale nevyřešeny zůstávají ekonomické a sociální souvislosti spjaté se zajištěním pokračování lidského rodu. To jsou otázky, které nelze chápat pouze jako ženský problém a vztahovat jeho řešení na ženskou populaci, byť by se tak dělo pod rouškou politiky rovných příležitostí mužů a žen a předstíraných apelů na svobodu volby.

Marie Čermáková

ZÁKLADNÍ FORMY FLEXIBILITY NA ČESKÉM TRHU PRÁCE A PRACOVNÍ PODMÍNKY ŽEN

V sociálně-politické praxi dochází k nárůstu důležitosti řešení vztahu práce a rodiny. Znamená to, že v rámci navrhovaných sociálně-politických opatření pro zlepšení podmínek na trhu práce jsou oblast rodiny a oblast práce chápány jako dvě prolínající se životní sféry, které společně ovlivňují obsahy rolí žen a mužů. Toto pojetí se prosazuje i obecně v rámci sociologických disciplín proti staršímu vymezení rodiny a práce jako dvou oddělených světů, kdy aktéři přecházejí z jednoho do druhého. Jedním ze základních impulsů k této změně v chápání rodinných a pracovních rolí v rámci sociálních věd jsou genderové teorie zabývající se nerovnými podmínkami žen a mužů na trhu práce i v rodině a studie ukazující na oslabování významu role muže jako živitele a

rostoucí důraz žen na seberealizaci v práci [Crompton 1999, Hochschild 1997]. Důraz je v současnosti kladen na možnosti harmonizace práce a rodiny v životě a na vytváření tzv. family-friendly politik a různých způsobů zvýšení flexibility práce, umožňujících rodinné a pracovní závazky skloubit. Flexibilita může nabývat různých forem a může být vytvářena za různým účelem [Hašková, Křížková 2002, Čermáková, Hašková, Křížková, Linková, Maříková 2002]. Pokud se zaměříme na snahu lépe skloubit pracovní a rodinné závazky, rozlišujeme dva základní typy flexibility: flexibilitu kvantitativní a flexibilitu kvalitativní. Kvantitativní flexibilita umožňuje zejména lépe časově skloubit pracovní a rodinné závazky buď zkrácením doby práce, nebo prostřednictvím možnosti pracovníka určovat do různé míry čas, kdy je práce vykonávána. Jednotlivé typy kvalitativní flexibility umožňují nezávislost z hlediska místa a způsobu vykonávání práce.

V zemích EU jsou zaváděny různé další změny a modifikace organizace práce na úrovni pracoviště. Jde např. o teamworking a groupworking, což v zásadě znamená změnu způsobu řízení, kdy je zrušena centralita řízení a přesná hierarchie pozic na pracovišti a odpovědnost je rozložena na všechny členy týmu. Tato opatření sice ženám umožňují lepší možnosti přístupu k vyšším pozicím a odpovědnosti a lepší příležitosti pro účast na chodu celého pracoviště, na druhé straně však snižují možnosti flexibilní organizace vlastní práce. Toto jsou otázky, které je třeba teprve zkoumat i v zemích EU. Opatření příznivá pro harmonizaci práce a rodiny – částečný úvazek, možnost přerušit kariéru apod. také do určité míry znevýhodňují ženy, jelikož často zpomalují jejich kariéru, pokud jsou tyto možnosti na pracovišti ustaveny jako určitý typ výjimky pro ženy.

Pokud se zabýváme flexibilními formami práce ve vztahu k pracovním podmínkám žen, je třeba vzít v úvahu dva základní kritické body flexibility na trhu práce. Za prvé, ke změnám v možnostech organizace práce a zavádění opatření na podporu skloubení práce a rodiny dochází v českém prostředí velmi pomalu a pokud k němu dojde, tak téměř výlučně na nižších stupních klasifikace zaměstnání, na pozicích s nižší odpovědností apod. Tedy paradoxně možnosti žen a mužů na pozicích s nejvyšší mírou odpovědnosti a časové náročnosti zvládat zároveň práci i rodinu se nemění. Druhým problémem je zaměření těchto opatření téměř výhradně na kategorii žen na základě předpokladu jejich větší angažovanosti v rodině, což pozici žen na trhu práce ještě oproti mužům dále významně oslabuje a mužům neumožňuje zvýšit jejich podíl na rodinných vztazích. V důsledku těchto dvou „pochybení“ může dojít, a v zemích, kde byla tato opatření široce zavedena, již dochází, k dalšímu snižování statusu zaměstnaných žen jako celku, jejich stigmatazaci jako neschopných konkurovat v práci mužům a k ještě většímu využívání ženské pracovní síly v důsledku snižování a potlačování zaměstnanecy výhod jako trendu, který jde s flexibilizací práce ruku v ruce [Crompton 2002, Gadrey 2002]. „Zaměstnavatelé ani odbory neusilují o artikulaci netradičního programu pro usnadnění dvojí role zaměstnanice a rodiče. Jejich činnost se v této oblasti omezuje na pasivní dodržování, ale i obcházení zákonných opatření, která však v některých případech působí při přijímání žen do zaměstnání diskriminačně“ [Čermáková, Hašková, Křížková, Linková, Maříková 2002: 57].

Fakt, že v praxi českého trhu práce nejsou různé formy pracovní flexibility zatím téměř využívány, je nejčastěji vysvětlován konzervativností českých zaměstnavatelů i zaměstnanců, kteří jen neradi zavádějí nové formy práce, které zvyšují účetní a personální agendu a s tím spojené výdaje. Zaměstnanci jsou zase vedeni snahou maximalizovat svoje příjmy i za cenu kratší doby strávené s rodinou. Nelze předpokládat, že se tato situace změní dříve, než se platy a mzdy dostanou na vyšší úroveň [Čermáková, Hašková, Křížková, Linková, Maříková 2002].

ZVLÁŠTNÍ ÚPRAVY PRACOVNÍCH PODMÍNEK ŽEN

Zákoník práce určuje v některých ohledech zvláštní podmínky práce pro všechny ženy, těhotné ženy a matky pečující o malé děti. Tyto podmínky můžeme obecně rozdělit na zvláštní možnosti a zvláštní omezení žen a matek.

Zvláštní možnosti

Zákon č. 65/1965 Sb. stanoví možnosti úpravy pracovních podmínek

NEJČASTĚJŠÍ TYPY KVANTITATIVNÍ FLEXIBILITY:

Práce na částečný úvazek

Česká republika se vyznačuje velmi nízkým podílem osob pracujících na zkrácený úvazek. Pouze 8,5% žen a 2% mužů pracují ve svém hlavním zaměstnání na zkrácený úvazek. Český trh práce se vyznačuje velmi nízkou nabídkou pracovních míst na zkrácený úvazek. Pokud jsou taková místa nabízena, jde nejčastěji o nízkokvalifikované oblasti trhu práce s nejnižší prestiží i finančním ohodnocením. Třetina žen a zhruba pětina mužů by chtěla pracovat na částečný úvazek (10 – 30 hod týdně); méně než 10 hodin týdně by chtělo pracovat 3% žen (6% mužů)¹. Podle názoru pracujících žen většina zaměstnavatelů respektuje jejich právo na úpravu zaměstnaneckého poměru v případě, že pečují o malé děti. Zaměstnavatel v ČR je totiž povinen vyhovět žádosti těhotné zaměstnankyně nebo zaměstnankyně (zaměstnanec) pečující/ho o dítě mladší 15 let nebo o jinou převážně či úplně bezmocnou osobu, o kratší pracovní dobu nebo o jinou vhodnou úpravu stanovené týdenní pracovní doby, nebrání-li tomu provozní důvody (§ 156 Zákoníku práce).

Práce na směny

Směnou rozumíme část stanovené týdenní pracovní doby bez práce přesčas, kterou je zaměstnanec povinen na základě předem stanoveného rozvrhu pracovních směn odpracovat v rámci 24 hodin po sobě jdoucích. Práce na směny je v ČR silně zakofeněna z doby před r. 1989 (a to jak dvou- a třísměnný provoz, tak nepřetržitý). Snad i proto se neobjevují vyložené stížnosti na práci na směny, nicméně tato forma není vnímána jako něco, co pomáhá rodičům skloubit výchovu a rodinu s prací. Spíše je vnímána jako jednoznačná výhoda pro zaměstnavatele, kteří jsou díky tomu schopni maximalizovat využitelnost strojů. V poslední době dochází k růstu směnnosti. Co se týká oborového rozložení, ukazují šetření VÚPSV provedené mezi zaměstnanými, že polovina osob pracujících ve směnném provozu pracuje v oblasti služeb a další třetina v průmyslu.

Pružná pracovní doba

Pružná pracovní doba se v ČR využívá již dlouho, nyní je však nově upravena v Zákoníku práce (§84 Rozvržení pracovní doby a §85a), b), c) a d).² Přes tento deklarovaný zájem vyjít vstřícně zaměstnanců, se pružná pracovní doba uplatňuje většinou kvůli zájmům zaměstnavatelů využít maximálně provoz a životnost strojů, spíše než že by byli vedeni snahou umožnit zaměstnancům harmonizovat pracovní a rodinný život. Tak to i vnímají zaměstnanci. Dalším faktorem, který v poslední době nabývá na síle, je snaha různých úřadů vyjít vstřícně svým klientům (občanům). Z tohoto důvodu se zavádí pružná pracovní doba, kdy dva dny v týdnu je pracovní doba značně prodloužená, což se kompenzuje po zbytek týdne. Poslední formou tohoto typu je pružnost řídicích pracovníků, kteří si pracovní dobu určují podle plnění pracovních podmínek a daných úkolů.

Nepravidelná a nerovnoměrná pracovní doba

Jde o nejméně rozšířenou formu práce. Kalkulace pracovní doby probíhá v delším časovém období (obvykle za měsíc, čtvrtletí nebo rok). Odborové svazy zmiňují problémy pro zaměstnance spojené se ztrátou pravidelného pracovního rytmu a navíc přicházejí o příplatky plynoucí z přesčasových hodin a práce v nesociální době.

Využívá se zejména v dopravě, stavebnictví a zemědělství.

Sdílení pracovního místa (job sharing)

V České republice téměř neexistuje. Při uspořádání 4+4 hodiny není dosahována tak vysoká produktivita práce a uspořádání 6+2 hodiny je výhodné z finančního hlediska pouze pro jednoho zaměstnance.

Stlačený pracovní týden

Tato forma není zatím nabízena, ale v Zákoníku práce je ošetřena: se souhlasem zaměstnance může pracovní doba v jednotlivých dnech výjimečně přesáhnout devět hodin (§ 86). Podle odborových svazů by bylo možné akceptovat čtyřdenní pracovní týden i za cenu prodloužené současné délky pracovního dne, tj. 9 až 10 hodinový, posléze 8 – 9 hodinový pracovní den po čtyři dny v týdnu. Převážně ovšem budou odborové svazy trvat na pětidenním pracovním týdnu s tím, že klouzavý čtyřdenní týden by byl přijímán pouze v dosavadních nepřetržitých provozech, kde práce v sobotu a neděli je celkem běžná.

NEJČASTĚJŠÍ TYPY KVALITATIVNÍ FLEXIBILITY:

Práce doma

Stejně jako všude ve světě se tato forma zaměstnávání pojí zejména s prudkým rozvojem výpočetní techniky a zvýšením výpočetní gramotnosti obyvatelstva. Nicméně klasická manuální práce doma technického charakteru nespojená s výpočetní technikou má v ČR dlouhou historii. Protože dochází k pomalému zavádění práce doma na PC, existuje předpoklad, že bude snad lépe možné postihnout nevýhody, které se již objevily, a naopak podepřít výhody, které skýtá. Často zmiňovanými výhodami jsou: a) výkonnost až o 20% vyšší, b) redukce automobilismu (prospěch pro velká města), c) snížení nezaměstnanosti (zaměstnání „na dálku“ i v regionech s vysokou nezaměstnaností). Vzhledem k důležitosti sociálních kontaktů, které zaměstnání poskytuje – zejména v případě žen – není pravděpodobné, že by došlo k nějakému dramatickému nárůstu této formy zaměstnávání.

Práce doma s PC (teleworking, computerworking)

Tato forma zatím zůstává téměř nevyužita. Pouze 4% zaměstnaných takto pracují, z toho tři čtvrtiny jsou muži, především v malých společnostech do 50 zaměstnanců ve velkoměstech. Jde o rychle se rozvíjející formu zaměstnání, alespoň soudě podle nabídek práce.

Práce doma a „švarc systém“

Jinou formou práce doma, která se nejčastěji provádí na živnostenský list či na smlouvy o dílo, je forma „švarc systému“ v rámci neformální ekonomiky. Často jde o dealerství nebo zařazení do systému tzv. letadlo (neboli multi-level-marketing, MLM). Protože jde o práci na živnostenský list, není zde žádná sociální ochrana, sociální, nemocenské a zdravotní pojištění si platí sám živnostník. Často je také možno najít inzeráty nabízející „lukrativní“ výdělků za minimum práce, většinou jde čistě o podvody.

Zpracováno na základě: Hašková, H., Linková, M. 2002: Podmínky na trhu práce a jejich dopad na fungování rodiny. In: Čermáková, M., H. Hašková, A. Křížková, M. Linková, H. Maříková, 2002. Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice. Sociologický ústav AV ČR.

Z VÝZKUMU:

Z výzkumu, který provedlo Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR v dubnu 2003, vyplynulo, že muži i ženy by pro lepší skloubení pracovních a rodinných závazků přivítali zavedení a možnost využití různých forem flexibility na pracovišti. Na základě otázky „Které z následujících možností by vám osobně usnad-

nily harmonizaci práce a rodiny?“ bylo zjištěno, že 47% žen a 16% mužů by přivítalo možnost práce na zkrácený úvazek, 75% žen a 71% mužů volnou pracovní dobu, 60% žen a 57% mužů možnost změny pracovního tempa, 38% žen a 46% mužů možnost práce z domova a 26% žen a 19% mužů možnost sdílení pracovního místa.

těhotných žen a žen pečujících o děti a nařizuje přímo povinnost zaměstnavatelů přihlížet při zařazování zaměstnanců do směn též k potřebám žen pečujících o děti a těhotných žen.

Jde zejména o tato opatření:

§ 156 Úprava pracovní doby: Požádá-li žena pečující o dítě mladší než 15 let nebo těhotná žena o kratší pracovní dobu nebo o jinou vhodnou úpravu stanovené týdenní pracovní doby, je zaměstnavatel povinen vyhovět její žádosti, nebrání-li tomu vážné provozní důvody; přitom zaměstnavatel postupuje v součinnosti s příslušným odborovým orgánem. Zaměstnavatel nesmí zaměstnávat těhotné ženy a ženy, které pečují o dítě mladší než jeden rok, prací přesčas.

§ 153 Převedení na jinou práci: Koná-li těhotná žena práci, která je těhotným ženám zakázána nebo která podle lékařského posudku ohrožuje její těhotenství, je zaměstnavatel povinen převést ji dočasně na práci, která je pro ni vhodná a při níž může dosahovat stejného výdělku jako na dosavadní práci. Požádá-li těhotná žena pracující v noci o zařazení na denní práci, je zaměstnavatel povinen její žádosti vyhovět.

Ustanovení předchozího odstavce platí obdobně o matkách do konce devátého měsíce po porodu a ženách, které kojí. Dosahuje-li žena při práci, na niž byla převedena, bez svého zavinění nižšího výdělku než na dosavadní práci, poskytuje se jí na vyrovnání tohoto rozdílu vyrovnávací příspěvek podle předpisů o nemocenském pojištění.

Pokud jde o zvláštní možnosti úpravy pracovních podmínek žen a matek, stanoví Zákoník práce další možnosti zejména pro ženy matky. Ty budou probrány v souvislosti s mateřstvím.

Zvláštní omezení

„Poslání ženy jako matky a zvláštnosti jejího organismu nedovolují ji zaměstnávat některými pracemi. Proto Zákoník práce v § 150 vymezuje práce, které jsou ženám zakázány.“ [Příručka pro personální a platovou...] Důležité je v tomto ohledu prohlášení Ministerstva práce a sociálních věcí: „Tato úprava respektuje princip rovnosti a zákaz diskriminace tím, že stanoví a) obecný zákaz některých prací platný pro všechny ženy, s výjimkami stanovenými přímo v zákoně, b) zákaz některých prací jejich obecným charakterizováním, konkrétní určení práce a pracovišť svěřuje prováděcími předpisy, a to pouze ve vztahu k ženám plnícím své mateřské poslání, c) zákaz prací pro ženy plnících své mateřské poslání, kdy to bude v konkrétním případě vyplývat z posouzení zdravotního stavu ženy.“ [Příručka pro personální a platovou...] Podle Zákona č. 65/1965 Sb. § 150 pak ženy nesmějí být zaměstnávány pracemi pod zemí s výjimkou žen, které vykonávají odpovědné řídicí funkce, zdravotnické a sociální služby. Jde tedy zejména o omezení manuální práce žen v těžkých fyzických podmínkách. Výslovně je v tomto zákoně zdůrazněn zákaz veškerých prací, které ohrožují mateřské poslání žen. Vyhláška č. 261/1997 sb. pak stanoví práce a pracoviště, které jsou zakázány všem ženám, těhotným ženám a matkám do konce devátého měsíce po porodu.

Alena Křížková

Literatura:

- Crompton, R. (ed.) 1999. Restructuring Gender Relations and Employment. The Decline of the Male Breadwinner. Oxford University Press.
- Crompton, R. 2002. "Employment, flexibility working and the family". British Journal of Sociology 53:537-558.
- Čermáková, M., H. Hašková, A. Křížková, M. Linková, H. Maříková, 2002. Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice. Sociologický ústav AV ČR.
- Gadrey, N. 2002. Travail et genre, approches croisées. Paris: Harmattan.
- Hašková, H., Křížková, A. 2003. Překážky a možnosti sladování práce a rodiny: sekundární analýza. Sociologický ústav AV ČR.
- Hochschild, A. R. 1997. The Time Bind: When work becomes home and home becomes work. New York: Metropolitan Books.
- Příručka pro personální a platovou agendu ve veřejných službách a správě. Ministerstvo práce a sociálních věcí. Dostupné na <http://www.mpsv.cz/scripts/zppropo/>

Poznámky:

- 1 Data jsou z výzkumu Pracovní podmínky – ISSP 97 – sociologický výzkum podmínek práce v české společnosti (489 mužů a 591 žen) realizovaný v rámci ISSP programu za podpory Grantové agentury ČR.
- 2 V odstavci 1 §84 jsou mimo jiné zmíněny „zájmy obyvatelstva“, které by měly být vzaty v úvahu při rozvržení pracovní doby. V odstavci 1 §85a se říká: „V zájmu lepšího využívání pracovní doby a uspokojování osobních potřeb zaměstnanců může zaměstnavatel ...uplatňovat pružnou pracovní dobu...“.

HRANICE MATEŘSTVÍ

Porod dítěte a mateřství patří k těm sociálním událostem, které vyžadují sociální ochranu. Povaha této legislativně vymezené sociální ochrany v ČR se přitom z historického hlediska proměňuje, stejně jako se mění i sama definice a reálná podoba mateřství.

V tomto článku se budeme zabývat nejdříve tím, jakým způsobem jsou legislativně vytyčeny hranice mateřství, a poté přejdeme k problematice základních sociálně politických opatření, jež ovlivňují situaci těhotenství a mateřství v ČR.

NEZPOCHYBNITELNOST MATEŘSTVÍ A ASISTOVANÁ REPRODUKCE

Ačkoliv by se mohlo zdát naprosto bezpředmětné zabývat se otázkou vymezení hranic mateřství, není pravdou, že se matkou dítěte stává pouze ta žena, která dítě porodila a jejíž genetickou informaci dítě sdílí. I když je tomu tak ve většině případů, situace mateřství může být daleko méně jednoznačná a komplikovanější. Především v důsledku rozvoje nových reprodukčních technologií došlo totiž k narušení tzv. „nezpochybnitelnosti“ mateřství. Matka se, na rozdíl od „biologicky nejistého otce“, odvozovala vždy od faktu porodu dítěte.

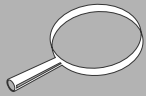
Na základě rozvoje medicíny je však dnes již umožněno, aby žena porodila dítě, jež nese genetickou informaci jiné ženy, totiž tzv. dárkyně vajíčka. V takovém případě by mohla být teoreticky vzata na základě genetické informace matkou ta žena, která vajíčko darovala (jiné ženě, jež dítě donosila a porodila dárkyní vajíčka, protože ta nebyla ze zdravotních důvodů donošená a porodu dítěte sama schopna). Ale matkou by mohla být i ta žena, která dítě (nesoucí genetickou informaci druhé ženy – dárkyně vajíčka) porodila. První z případů – tedy náhradní mateřství, při němž vlastně jedna žena „pronajímá dělohu“ jiné ženě, není v ČR povolen, a druhý z případů není v ČR realizovatelný, pokud se jedná o postmenopauzální ženu.

Asistovaná reprodukce se mohou totiž účastnit jen ženy do 48 let, z čehož pouze pro ženy do 40 let je otevřena možnost financování této nákladné lékařské procedury zdravotní pojišťovnou. Důvody pro takový postup jsou podle L. Zamykalové (2002) různé: od klesající úspěšnosti asistované reprodukce v závislosti na stoupajícím věku ženy, která implikuje jak zdravotní, tak ale především i finanční hledisko, až po problematičnost sociální akceptace starých matek, které by tak vlastně vychovávaly malé děti v důchodovém věku. Na straně druhé, věková hranice mužů, kteří díky technologii asistované reprodukce vychovávají malé děti v důchodovém věku, není legislativně nijak stanovena a ani problematizována.

Další omezení státi se matkou vyplývá z rodinného stavu a sexuální orientace ženy. Ačkoliv zákon o péči a zdraví lidu nespécifikuje v daném ohledu žádné překážky mateřství cestou asistované reprodukce, „ze zákona o rodině, úmluvy o právech dítěte i ministerské vyhlášky o umělém oplodnění zase vyplývá, že asistovaná reprodukce má být vyhrazena pro manželské páry“ (Zamykalová: 2002: 40). Tato nesrovnalost v legislativě tak umožňuje realizaci odlišných přístupů v různých centrech asistované reprodukce, a to v závislosti na názoru konkrétních lékařů např. na mateřství lesbických párů a neprovdaných, rozvedených či ovdovělých žen. Setkat se lze přitom v daném ohledu v české populaci s dosti odlišnými postoji, a to jak k homosexuálnímu partnerství, tak i k neúplným rodinám s malými dětmi. Celkově však lze říci, že je česká společnost otevřená možnosti žen ve smyslu pořízení si vlastních dětí i v takovém případě, že se je rozhodnou vychovávat bez muže. S takovou možností totiž souhlasí přes 80% českých žen a 70% českých mužů (Šetření rodiny a reprodukce 1997).

NÁHRADNÍ MATEŘSTVÍ

Matkou podle zákona o rodině zůstává pouze ta žena, která dítě porodila. Náhradní matkou se však může v ČR stát i žena jiná, a to např. způsobem **osvojení nezletilého a tzv. právně volného dítěte**.¹ Podstatou osvojení je úplné začlenění dítěte do náhradní rodiny, jež lze zrušit jen na popud osvojence či osvojitele, a to pouze v případě

závažných důvodů, jimiž se rozumí především trvalý nezdar ve vytvoření takového vztahu, který je obvyklý mezi rodiči a dětmi. Osvojení může být individuální (pouze jednou osobou, k čemuž dochází především v případě tzv. nevlastního rodiče), ale i společné (osobami dvěma), nicméně to pouze za předpokladu, že se jedná o manžele. Druh a družka nebo osoby stejného pohlaví jsou z možnosti společného osvojení dítěte opět vyloučeni.

V případě **pěstounství a poručnictví**, k nimž se přistupuje často v případech dětí, u nichž není dosaženo právní volnosti, se jedná o odlišný způsob začlenění dítěte do rodiny, než jaký vzniká v případě vlastního porodu dítěte či jeho osvojení. Pěstounská péče i poručnictví totiž dosažením zletilosti dítěte plně zaniká (v případě že nezanikne dříve z jiných důvodů). Podobným způsobem zaniká i nejvolnější institut náhradní rodinné výchovy, a to **svěřením dítěte do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče**, při níž zůstávají zákonnými zástupci svého dítěte stále jeho vlastní rodiče, a v případě ženy tedy ta, která dítě porodila. I pro tyto formy náhradní rodičovské péče platí, že je mohou realizovat společně pouze manželé, nikoliv kohabituující pár.

Lze tedy shrnout, že ačkoliv je v české legislativě kladen důraz na biologické mateřství, a ostatní formy mateřství spadají do kategorie náhradní rodičovské péče, teoreticky, ale i prakticky na něj můžeme nahlížet minimálně ze tří různých úhlů pohledu, a to vedle **fyzického** (kdo dítě porodil), také z hlediska **sociálního** (kdo dítě vychovává) a v neposlední řadě také **genetického** (či genetickou informaci dítě zdědí).

DEMOGRAFICKÉ PROMĚNY MATEŘSTVÍ V KONTEXTU LEGISLATIVY

Důraz, který je kladen na ten který pohled na mateřství, je přitom historicky proměnlivý, stejně jako se mění i samotná podoba mateřství. Ta doznala v české společnosti v posledním desetiletí značných změn. K jejím nejvýraznějším aspektům patří především **posun narození prvního dítěte do vyššího věku ženy**. Ten má určitý vliv i na celkový **propad porodnosti a plodnosti** vedoucí k vytváření málo početných rodin, tedy především rodin s jedináčkem. V neposlední řadě pak došlo také k výraznému **nárůstu počtu dětí narozených mimo manželství**. Tento nárůst sice nemá z hlediska právního výrazný dopad na děti, jelikož zákon o rodině ani další prameny rodinného práva nečiní rozdíl mezi dětmi narozenými v manželství a mimo manželství, a to ani ve sféře osobní, ani majetkové, nicméně v případě rozchodu nesezdaných rodičů nebo v případě úmrtí otce z nesezdaného soužití dochází k poměrně významným odlišnostem mezi právy svobodné a rozvedené matky. Svobodná matka totiž na rozdíl od matky rozvedené přichází v takových situacích o mnohé nároky majetkové povahy, jako je právo na vdovský důchod nebo právo na výživné rozvedené manželky, jehož obdobu může družka po rozchodu s partnerem žádat pouze v případě, že dojde k rozchodu brzy po narození dítěte, a pobírat jej může maximálně po dobu dvou let.

Také tímto způsobem tedy ovlivňuje legislativní systém situaci mateřství, k níž se vztahují i mnohá další sociálně ochranná opatření.

SOCIÁLNÍ OCHRANA V MATEŘSTVÍ A RODIČOVSTVÍ

Sociální ochrana mateřství je zakomponována kromě legislativních předpisů rodinného práva také do zákonů a vyhlášek vztahujících se k povinnostem zaměstnavatelů vůči svým zaměstnancům, a do systému sociálního zabezpečení státu, který se skládá ze systému sociálního pojištění, systému sociální podpory a systému sociální pomoci.²

Tato ochranná opatření lze rozdělit na ta, jež se vztahují:

1) na celou rodinu nebo případně na samotné děti

To jsou především: dávky poskytované ze systému sociální podpory, typu:

- pravidelně vyplácených přídatků na děti, sociálních příplatků a příspěvků na dopravu či bydlení, které jsou příjmově testovány;
- pravidelně i jednorázově vyplácených dávek pro pěstouny, které jsou naopak poskytovány pěstounům a poručníkům bez ohledu na výši jejich příjmu;

c) jednorázového porodného, jehož výše se odvozuje od počtu narozených dětí během porodu.

2) **specificky na toho rodiče, který v dané době pečuje o dítě**, což je v české společnosti v naprosté většině případů žena. Jde především o:

- kriticky nízký rodičovský příspěvek, který může pobírat buď žena, nebo muž celodenně pečující o dítě mladší 4 let;
- rodičovskou dovolenou, již může čerpat zaměstnanec nebo zaměstnankyně do 3 let věku dítěte;
- finanční kompenzace ze systému sociálního pojištění, vyplácená zaměstnanému rodiči, který ošetřuje nemocné dítě;
- zákaz přeložení zaměstnankyně nebo zaměstnance pečujícího o dítě do 8 let (do 15 let v případě osamělého rodiče) na jinou práci a zákaz jejich vyslání na služební cestu jiným způsobem než na základě jejich osobní žádosti;
- významné omezení možnosti rozvázání pracovního poměru se ženou či mužem trvale pečujícím o dítě mladší třech let.

3) specificky na těhotnou ženu či matku.

To jsou především:

- mateřská dovolená;
- peněžitá pomoc v mateřství;
- zákaz některých prací a některých forem práce pro těhotné ženy a ženy pečující o dítě mladší jednoho roku;
- povinnosti zaměstnavatele vůči kojícím ženám.

Některá z těchto ochranných opatření se vztahují pouze na biologické matky, ale jiná mohou být využita i matkami náhradními, které biologické matky v daném období zastupují.

OCHRANNÁ OPATŘENÍ VZTAHUJÍCÍ SE VÝLUČNĚ NA ŽENY A MATKY

Vzhledem k rozsáhlosti tématu sociální ochrany v mateřství a rodičovství, se zde soustředíme pouze na tu, která je určena specificky těhotným ženám a matkám. Jedním z nejdůležitějších sociálně politických nástrojů ochrany v mateřství je poskytování **peněžitě pomoci v mateřství**, která se vztahuje k období mateřské dovolené. Česká společnost je silně nakloněna názoru, že by stát měl kompenzovat příjem ženy v období okolo porodu. Vzhledem k vyšší peněžitě pomoci v mateřství, která dosahuje pouhých 69% denního vyměřovacího platového základu ženy, a který je navíc limitován stanovenou hranicí jeho maximální výše (418 Kč), však nelze mluvit o skutečné kompenzaci platu ženy. Ačkoliv je peněžitá pomoc v mateřství dávkou nemocenského pojištění, a je tak konstruována se záměrem zmírnit příjmový pokles zaměstnankyně (takže ženy s různou výší platu dostávají na mateřské dovolené různý příjem), stanovení maximální denní hranice peněžitě pomoci ve svém důsledku tento záměr oslabuje. Lze říci, že taková konstrukce dávky postihuje především mladé ženy s malými nástupními platy, a dále ovšem také ženy s vysokými příjmy, u nichž dojde v období porodu dítěte k zásadnímu poklesu příjmu. Většinou je tato dávka čerpána po dobu 28 týdnů od počátku 6. týdne, maximálně však 8. týdne před očekávaným dnem porodu.

V případě osamělých matek nebo v případě porodu více dětí může být sice doba poskytování této dávky prodloužena, nicméně její denní výše zůstává stejná, takže to jsou právě neúplné rodiny s matkami samostatkami v čele, které se v období výchovy malých dětí dostávají, kvůli absenci druhého příjmu v rodině, do závislosti na systému sociální pomoci, a to až 6x častěji než rodiny úplné (Peněžní příjmy domácností v roce 1996-1998). Systém sociální pomoci přitom představuje jakousi záchrannou síť v rámci systému sociálního zabezpečení státu, která byla stanovena za účelem pomoci těm jedincům, kteří zůstávají pod hranicí životního minima rodiny i poté, co využijí finanční pomoci, která je poskytována v rámci druhých dvou pilířů systému sociálního zabezpečení, totiž systému sociálního pojištění a sociální podpory (viz výše).

V případě samostatně výdělečně činných žen je zodpovědnost za příjmy v období těhotenství a raného mateřství přenesena na ženy samotné. Na rozdíl od zaměstnanky totiž nejsou automaticky přihlášeny k nemocenskému pojištění. V případě, že však chtějí čerpat peněžitou pomoc v mateřství, musí k němu být přihlášeny a zaplatit jej minimálně za 180 dní před porodem, a to v období jednoho roku před porodem. I když je oproti

zaměstnankyním nutná doba přihlášení k nemocenskému pojištění před porodem u žen samostatně výdělečně činných kratší, stále ještě může její rozsah způsobovat komplikace především těm podnikatelkám, které se rozhodnou v daném období na nemocenské pojištění zatím nepřispívat a zároveň otěhotnit neplánovaně.

Kromě systému sociálního zabezpečení je dále zakomponována sociální ochrana matek také do legislativy vztahující se k podmínkám na trhu práce.

Ta spočívá jednak:

1) ve stanovení povinnosti zaměstnavatele poskytnout ženě **mateřskou dovolenou** a umožnit jí po návratu z mateřské dovolené návrat na místo jejího původního pracovního zařazení. (Muži náleží v případě celodenní péče o dítě v daném období pouze rodičovská dovolená, nicméně právo na návrat na místo svého původního pracovního zařazení mu náleží také, pokud se do zaměstnání nenavrací později, než by skončila maximální doba, během níž může být na mateřské dovolené žena). Mateřská dovolená je poskytována obdobně jako příspěvek v mateřství, tj. matkám většinou v rozsahu 28 týdnů (šesti před očekávaným dnem porodu a 22 po porodu) a náhradním matkám v rozsahu 22 týdnů ode dne převzetí dítěte, nejdéle však do dne, kdy dítě dosáhne věku osmi měsíců;³

2) v zákazu **přesčasové práce** ženám těhotným a pečujícím o dítě mladší 1 roku (nevztahuje se na muže!);

3) v povinnosti zaměstnavatele poskytnout **kojící zaměstnankyni** s dítětem mladším 1 roku a zároveň pracující na plný úvazek dvě půlhodinové přestávky na kojení denně. Počet přestávek na kojení je přitom stanoven na základě velikosti pracovního úvazku ženy a věku jejího dítěte;

4) v povinnosti zaměstnavatele **přehradit** těhotnou ženu, kojící matku nebo ženu do konce 9. měsíce po porodu (která vykonává práci, kterou buď ze zákona v tomto období ze zdravotních důvodů vykonávat nesmí, nebo práci v noci anebo jinou práci, která je ze zdravotních důvodů v daném období pro ženu nevyhovující), pokud o to sama požádá, **na jinou práci**, přičemž

5) jestliže při přesunu na jinou práci dojde ke snížení výše jejího příjmu, má zaměstnankyně nárok na **dorovnání ztráty příjmu z nemocenského pojištění** formou vyrovnávacího příspěvku. Avšak vzhledem k tomu, že i ten je limitován maximální výší na den, nelze jej považovat za nástroj bezproblémově aplikovatelný v každém případě.

K těmto ustanovením nutno podotknout, že ne všechna jsou v současné době příliš hojně využívána. Například, co se vyrovnávacího příspěvku týče, je jeho udílení v posledních letech naprosto marginální záležitostí. Co se přestávek na kojení týče, není možné toto ustanovení na většině pracovišť provádět vůbec, jelikož na mnohých pracovištích není adekvátní fyzický prostor pro kojení, ale především je půlhodinová přestávka na kojení příliš krátká, protože podnikové jesle byly v naprosté většině podniků již dávno zrušeny.

ZÁVĚR

Celkově tedy platí, že z hlediska legislativního je sice mateřství vymezeno biologicky, nicméně ošetřena je i situace žen pečujících o dítě bez ohledu na to, zda jsou matkami biologickými, či jen sociálními. Shrňme-li výše uvedené, je dále zřejmá legislativní preference výchovy dítěte v manželské rodině heterosexuálního páru. Ačkoliv v oblasti sociální ochrany a pomoci rodičům došlo po roce 1989 k posunu důrazu od zodpovědnosti státu za blahu rodiny k zodpovědnosti rodiny samotné (došlo např. k významnému poklesu počtu jeslí, který nelze vysvětlit pouze poklesem porodnosti, a dále k rozšíření příjmově testovaných dávek, jež měly dříve plošný charakter), zůstává stát i nadále hlavním poskytovatelem kompenzačních nákladů spojených s rodičovstvím. Faktorem zůstává vysoká rozmanitost a délka poskytování tradičně zavedených dnů volna a dávek, nicméně finanční výše těchto dávek je velice nízká. Činnost zaměstnavatelů i odborů v oblasti harmonizace osobního a pracovního života zaměstnanců se omezuje spíše na monitoring a pasivní dodržování nebo obcházení ochranné legislativy. Vlastní iniciativu, např. ve smyslu provozování rekvalifikačních kursů nebo udržování profesních

kontaktů se zaměstnanci na mateřské a rodičovské dovolené, však vesměs nevyvíjí. Tato situace se úzce dotýká především žen, ačkoliv byl postupně rozšířen nárok na některá ochranná opatření ošetřující situaci matek pečujících o nezletilé děti i na muže, ti přenechávají péči o děti ve většině případů stále ještě plně na svých partnerkách, což vede k jejich znevýhodnění nejen na trhu práce, ale následně se promítá i do výše důchodů žen v ekonomicky neaktivním věku.

Hana Hašková

Literatura:

Králičková, Z. 2000. Rodinné právo v otázkách a odpovědích. Praha: Computer Press.
Peněžní příjmy domácností v roce 1996. 1998. Praha: ČSÚ.
Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice. 2002. Praha: SOU AV ČR.
Šetření rodiny a reprodukce 1997. 2000. Praha: ČSÚ.
Zákon o rodině (č. 94/1963 Sb.) v posledním znění, doplněný vyhláškami č. 132/1982 Sb., č. 234/1992 Sb., č. 72/1995 Sb., č. 91/1998 Sb., č. 360/1999 Sb., a č. 109/2002 Sb.
Zamykalová, L. 2002. Asistovaná reprodukce: problém ustavování hranic. Praha: FSV UK. Diplomová práce.

Poznámky:

1 Právně volné dítě je to, jehož rodiče nežijí nebo byli omezeni ve způsobilosti k právním úkonům nebo byli zbaveni či jim byla pozastavena rodičovská zodpovědnost, dali k osvojení souhlas nebo v případě, že nejví o dítě žádný zájem či je jejich aktivita směrem k dítěti definována jako kvalifikovaný nezájem.
2 Podrobněji je o dané tematice pojednáno např. v publikaci Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice z roku 2002, v kapitole Podmínky na trhu práce a jejich dopad na fungování rodiny.
3 Jedná-li se o matku osamělou nebo matku, které se narodily najednou děti dvě nebo i více, prodlužuje se doba na 37 týdnů, jedná-li se o převzetí dítěte do náhradní rodičovské péče.

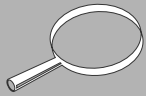
RODIČOVSKÁ DOVOLENÁ A MUŽI

Institut rodičovské dovolené byl poprvé zaveden ve Švédsku, a to v roce 1974 tzv. *Parental Insurance Act*. Jeho zavedení znamenalo odklon od dosavadní praxe, kdy péče o dítě byla pokládána za výlučnou záležitost ženy. Do tohoto „zákona o rodičovském zabezpečení“ byl vtělen nový přístup ke sdílení rolí, a to nejen ke sdílení rodičovské role, ale i k roli živitele. Tímto opatřením byly reflektovány změny v sociální pozici ženy na trhu práce a v rodině. Žena přestává být vnímána jen jako manželka, hospodyně a matka, začíná být stále více a častěji vnímána jako spoluzivitelka rodiny a jako „jeden z rodičů“. Dosavadní mateřský příspěvek byl tímto zákonem nahrazen rodičovským příspěvkem. Smyslem zavedení rodičovské dovolené a s ním souvisejícího rodičovského příspěvku bylo a zůstává zrovnoprávnění šancí muže a ženy na trhu práce a v rodině.

ZÁKON A PRAXE

POBÍRÁNÍ RODIČOVSKÉHO PŘÍSPĚVKU

Dosavadní praxe ukazuje, že zavést opatření ve smyslu zrovnoprávnění šancí ještě neznamená jejich skutečnou realizaci v každodenním životě. A tak (nejen) ve Švédsku se toto opatření stále precizuje, aby se odbouralo co nejvíce bariér bránících mužům více se angažovat v péči o malé dítě. V České republice byla zavedena možnost pečovat o nejmenší dítě pro muže k 1. 7. 1987, kdy došlo ke změnám v Zákoně č. 51/1987 o nemocenském pojištění a v dalších roce ke změnám v nemocenském zabezpečení (Zákon č. 103/1988 Sb.). Tyto změny se však týkaly svobodných, ovdovělých, rozvedených či z jiných vážných důvodů osamělých mužů, kteří nežili se svou partnerkou, pokud pečovali o dítě na základě rozhodnutí příslušného orgánu nebo pečovali o dítě, jehož matka zemřela. Tito muži byli oprávněni pobírat peněžitou pomoc (rovnající se peněžitě pomoci v mateřství). Zákon tak ošetřoval pouze závažné případy a situace, kdy v rodině chyběla matka. Teprve k 1. 10. 1990 byl mateřský příspěvek u nás nahrazen rodičovským příspěvkem a došlo tak formálně ke zrovnoprávnění muže a ženy v péči o malé dítě v souvislosti s pobíráním této dávky. Rodičovský příspěvek má kryt náklady rodiče, který zůstane v domácnosti, aby mohl pečovat o malé dítě (tehdy do 3 let věku nebo do 7 let, pokud je dítě dlouhodobě těžce nemocné). Během pobírání rodičovského příspěvku se připouští výdělečná činnost v omezeném rozsahu. Rodičovský příspěvek je dávkou univerzální, její výše není závislá na počtu dětí v rodině ani na výši příjmu rodiny. Od 1. 10. 1995, tedy se zavedením systému státní sociální podpory, se výše rodičovského příspěvku váže na výši životního minima (je určena jako jeho 1,1 násobek) a prodlužuje se délka pobírání příspěvku (do 4 let

Tabulka č. 1: Osoby pobírající rodičovský příspěvek v ČR – srovnání 1998/2000

Sledované období	Počet žen	Počet mužů	Podíl mužů pobírajících rodičovský příspěvek
1. čtvrtletí 1998	303 692	1 688	0,55
1. čtvrtletí 1999	289 918	1 758	0,60
1. čtvrtletí 2000	283 086	2 051	0,72

Zdroj: Údaje poskytnuté MPSV, 2000

věku dítěte). Rodičovský příspěvek tak může být pobírán déle, než je stanovena délka tzv. rodičovské dovolené.

ZROVNOPRÁVNĚNÍ MUŽE V PRACOVNÍ SFĚŘE A RODINĚ – RODIČOVSKÁ DOVOLENÁ

S novelizací Zákonníku práce, která vstoupila v platnost 1. 1. 2001, byla rozšířena možnost čerpat rodičovskou dovolenou na „všechny pracující muže“ bez ohledu na jejich rodinný stav. Muž v zaměstnaneckém poměru musí být zaměstnavatelem uvolněn, pokud se rozhodne pečovat o narozené či osvojené dítě. Na rodičovskou dovolenou může nastoupit ihned, jakmile se dítě narodí (či jakmile dojde k jeho osvojení), zůstat na ní však může maximálně do tří let věku dítěte. Tímto aktem byly zrovnoprávněny jak muži mezi sebou (osamělí otcové s těmi, kteří žijí s partnerkami), tak muži se ženami. Rodičovskou dovolenou tedy může čerpat nejen žena, ale i muž, ba dokonce oba souběžně. Otázkou zůstává, pro koho se ona poslední možnost může stát realitou, zda pouze pro páry s vysokými příjmy, nebo i pro jiné (jaké však?) skupiny rodičů?

VÝVOJ VE ŠVÉDSKU A FRANCII

Zkušenosti ze Švédska dokazují, že trvá nějakou dobu, než muži začnou využívat možnost být doma se svými dětmi. V roce 1974 bylo na rodičovské dovolené jen 3 % otců, v roce 1994 to už byla polovina. Na první pohled se může zdát, že je to veliký úspěch. Kromě sledování podílu otců na rodičovské, je důležité mít na zřeteli také poměr doby strávené doma s dítětem mezi ženou a mužem. Pokud sledujeme tento ukazatel, pak ani švédští muži nejsou nikterak výjimečnými muži–otci. 91 % doby totiž tráví doma s malými dětmi na rodičovské dovolené švédské ženy. Proč muži nejsou doma tak dlouho jako ženy? Přes všechna zrovnoprávňující opatření a cílené kampaně (v médiích, odborech apod.) mají největší podíl na nepříliš příznivé situaci přetrvávající sociální stereotypy týkající se genderového rozdělení rolí v rodině a organizace pracovní sféry podporující ve výdělečné aktivitě a pracovním postupu stále spíše muže než ženy. Studie z jiných evropských zemí (např. Francie) dokládají, že muži nechtějí zůstat doma s dítětem, protože jim to způsobuje vysoké finanční ztráty (řemeslníci, obchodníci, vysoce placení zaměstnanci), druhou skupinu tvoří muži, kteří si „zameškání“ nemohou dovolit z důvodu vysokého pracovního vytížení (tak jako tak by museli absenci v práci „dohonit“), a dále jsou diskvalifikováni muži, jejichž postavení v práci není příliš dobré a kteří se obávají sankcí ze strany zaměstnavatele.

ČESKÉ ZKUŠENOSTI

A jaké důvody naopak vedou muže k tomu, aby byli na rodičovské dovolené? Podle názorů naší populace jsou to především ekonomické důvody – jako nezaměstnanost muže, kdy muž práci sehnat nemůže, zatímco žena ano. Dalším důvodem je lépe placená práce ženy. Naše populace je ochotna akceptovat muže na rodičovské dovolené, pokud je to pro rodinu ekonomicky výhodné či výhodnější, nikoli však již z jiného důvodu, třeba proto, že muž má pro péči o dítě větší předpoklady a doma s dítětem po dohodě s partnerkou prostě být chce (cca 3 % populace).

NOVÉ KONCEPCE

Jaké existují další možnosti, jak muže zapojit do péče o malé dítě, když prohození rolí (zatím) selhává? Pro to, aby muži v tomto směru více participovali, byla v mnoha evropských zemích zavedena tzv. otcovská dovolená. Ta, na rozdíl od dovolené rodičovské, je určena speciálně pro

muže a má zajistit jeho pomoc s péčí o dítě a v domácnosti zpravidla ihned po jeho narození. Délka otcovské dovolené je variabilní. Pohybje se od 2 až 3 dnů v zemích Beneluxu, přes 5 až 10 dní ve Španělsku, Rakousku či Švédsku, dále kolem 14 dní v Itálii, Dánsku, Francii, až po 25 dní ve Finsku a dokonce 4 týdny v Norsku.

Jednotlivé evropské země vytvářejí v zásadě shodně, ale v konkretizaci podmínek přece jen variabilní možnosti péče o dítě. Opatření zemí se různí nejen podle délky poskytnutí volna pro rodiče (či speciálně pro muže), ale i v tom, v jaké výši je rodičům vyplácen příspěvek a kým. Volba řešení je závislá jak na ekonomických možnostech zemí, tak i na úrovni veřejného mínění – na míře akceptace „netradičních“ forem uspořádání rodinných rolí nejen těmi, jichž se to bezprostředně týká, ale i jejich sociálním a zejména pracovním okolím. V nejednom případě bývá realizace řešení závislá spíše na zcela konkrétní „podnikové“ či „firemní“ kultuře zaměstnaneckých organizací rodičů umožňující či neumožňující jim být s dítětem doma než na jejich „zcela soukromé“ dohodě.

Hana Maříková

Literatura:

Haas, L., Hwang, C. P.: *Fatherhood and Corporate Culture in Sweden*. 1995 (unpublished paper)
Sainsbury, D.: *Gender, equality and welfare state*. Cambridge University Press, 1996.

Zdroje:

http://www.rollercoaster.ie/pregnancy_birth/parental_leave1.asp
Data MPSV, 2000.
Výzkum CVVM „Rovnost postavení mužů a žen“, duben 2003

DISKUSE O POTRATĚCH

Téma potratu je v moderní společnosti jedním z nejosložitějších a nejkontroverznějších. Hlavní spory plynou z otázek, **kdo rozhoduje o potratu – jedinec, nebo stát, za jakých podmínek a s jakými informacemi**. Potrat není rozhodně novým fenoménem ve společnosti, naopak lze říci, že je tak starý jako lidstvo samo, nicméně změnily se technologické podmínky i sociální kontext – **potrat se stal součástí politického diskursu a symbolem boje za individuální autonomii rozhodnutí ženy o vlastním životě**.

Přes stále přetrvávající mýty ukazují statistiky, že v současných podmínkách zdravotní péče dlouhodobé zdravotní problémy nebo problémy s dalším těhotenstvím jsou v souvislosti s potratem minimální. Psychologické studie také ukazují, že pokud je žena v zásadě zdravá, dokáže se přizpůsobit jakémukoli zakončení těhotenství, ať již porodem, nebo vyvolaným či spontánním potratem, nicméně emocionální podpora je pro ženy podstupující potrat velmi důležitá. Historické metody záměrného přerušování těhotenství, jako byly například silná rána těhotné ženě do břicha nebo zavedení cizorodého předmětu do dělohy, ženě často způsobily vážná zranění, nebo dokonce smrt. Moderní technologie sice výrazně snížily zdravotní riziko, morální a společenská problematičnost však zůstala. Existuje řada důvodů pro umělé přerušování těhotenství, např. složitá životní situace, ať již z psychologických, sociálních či ekonomických důvodů, ze zdravotních důvodů, otěhotnění po znásilnění nebo incestu atd. Také je nutné vzít v úvahu skutečnost, že rodičovství zásadním způsobem zasahuje do života lidí, proto se mohou mnozí z nich, z různých důvodů, cítit na tuto roli nepřipraveni. Rozhodnutí v těchto situacích však nejsou pro ženu nikdy jednoduchá.

PRO A PROTI

Zastánci práva na potrat argumentují tím, že stát nemá právo organizovat život ženy, na druhé straně odpůrci namítají, že se jedná o morální princip práva dítěte/plodu na život. **Proti sobě tak staví právo ženy organizovat svůj život a právo plodu na život, přičemž většinou zůstává bez odezvy právo na důstojný život**. Neshody panují především v otázce, jestli má plod právo na život, resp. kde položit dělící linii. Zda se toto právo získává v okamžiku spojení vajíčka a spermie, tedy na základě biologické charakteristiky, nebo v okamžiku, kdy již jde o společenskou bytost vzhledem k psychosociálním charakteristikám, je nevyřešená otázka. Každopádně tyto argumenty pro i proti potratu jsou ve většině případů nekoherentní a nepřesvědčivé. Dalším typem argumentů je názor, že potrat je proti lidské přirozenosti, ten však sotva obstojí, uvědomíme-li si, že se jedná v podstatě o analogii samovolného potratu, kdy tělo ženy

plod vypudí předčasně. Samovolný potrat tvoří nedílnou součást přirozeného procesu reprodukce, proto vyvolaný potrat, ačkoli jde o zásah člověka, nijak neodporuje lidské přirozenosti. Jiné mohou být pouze důvody potratu; ať již jde o poškození plodu, nebo vnější společenské vlivy. Postoj k umělému potratu je čistě subjektivní rozhodnutí, kdy člověk zvažuje své morální principy a hodnoty, obecná shoda názorů je proto v oblasti morálního hodnocení potratů jen těžko dosažitelná. Můžeme také hovořit o závazku vychovávat vlastní dítě, tato povinnost vychovávat ale vzniká tím, že žena přijme těhotenství. Pokud budeme vyvozovat diskusi o potratech ze souhlasu rodičů s těhotenstvím, je možné vyhnout se diskutabilním tvrzením o právu oplodněného vajíčka a embrya na život či tvrzením o podstatě přirozenosti člověka a dobrat se k intuitivním rozhodnutím, kdy je potrat možný a kdy ne. Jedině rodiče zodpovídají za rozhodnutí o svém potomku, tedy jestli jej donosí či nikoli, a žádná instituce nemá právo je ke kladnému postoji nutit. Z hlediska morálky mají na výběr buď odmítnout zcela rodičovská práva a přijmout zodpovědnost za potrat, nebo přijmout rodičovské povinnosti a plnit je. V debatě o potratech by se neměly objevovat ani argumenty poukazující na fenomén umělého oplodnění, chápaného v tomto kontextu jako umělé vytváření potřeb, neboť něco na způsob kolektivního organizovaného přerodělování dětí není v současné společnosti možné.

V západních zemích se většina potratů provádí v prvním trimestru (do dvanáctého týdne od poslední menstruace), po dvanáctém týdnu těhotenství se stává potrat mnohem komplikovanějším a nebezpečnějším. Vedle chirurgického zákroku lze provést potrat také podáním léků, což v 95% vede k úplnému potratu, který nevyžaduje dodatečný zákrok. Ještě na začátku dvacátého století bylo při umělém přerušení těhotenství velké riziko úmrtí, v dnešní době však patří potrat k nejbezpečnějším operacím. Přispělo k tomu také zlegalizování potratů, které byly poté prováděny bezpečně na klinikách s možností zvládnutí případných komplikací, a větší informovanost, jež vedla ženy k časnější návštěvě lékaře. Ve státech bývalého východního bloku byl potrat používán téměř jako antikoncepce ex post, což se změnilo v devadesátých letech s dostupnější a šetrnější hormonální antikoncepcí, kdy počet potratů významně poklesl. Historická zkušenost různých států ukazuje, že pokud je potrat legální a snadno dostupný a zároveň to není jediný prostředek kontroly těhotenství, skončí asi 1/4 všech těhotenství potratem; nedostupnost antikoncepce však vede ke zvýšení počtu potratů. **Strategie ilegalizace potratů má za následek spíše zvýšení rizika úmrtnosti a potratovou turistiku než snížení počtu potratů.** Obecně také neplatí žádná jednoduchá úměra typu čím méně potratů, tím více narozených dětí. I v zemích s nízkou mírou potratovosti nebo například v katolickém Irsku, kde jsou potraty zcela zakázány, dochází k poklesu přirozeného přírůstku obyvatel.

VÝVOJ V ČESKÉ REPUBLICĚ

V České republice je vedena statistika potratů od 60. let (tabulka č. 1), legálně byl ale povolen potrat již v roce 1957. Od roku 1992 si umělé přerušení těhotenství z jiných než zdravotních důvodů hradí pacientka. Za povšimnutí stojí nárůst počtu potratů ze zdravotních důvodů v roce 1993 po zavedení platby za umělé přerušení těhotenství. Vývoj potratů v České republice procházel několika střídavými stadii, nejvyšší hodnoty pak úroveň potratovosti dosáhla na konci 80. let, od 90. let ale dochází každým rokem k výraznému snižování. Většina změn se odehrála v souvislosti s legislativními opatřeními. Pokles potratovosti v roce 1962 souvisel s přísnějšími předpisy v provádění umělého přerušení těhotenství a zavedením interrupčních komisí, k čemuž se v roce 1973 přidala také výrazná pronatalitní státní politika. V roce 1986 byly zrušeny interrupční komise, což mělo za následek zvýšení počtu potratů, které však nemělo dlouhého trvání. Již počátkem devadesátých let počty umělých přerušení těhotenství prudce poklesly a tato tendence se i nadále udržuje. Za hlavní příčinu tohoto jevu je považováno především rozšíření všech možných typů antikoncepce, dále pak změna přístupu obyvatelstva k odpovědnějšímu reprodukčnímu chování a také zavedení poplatků za provedení potratu z jiného než zdravotního důvodu. V roce 2002 se znovu potvrdila klesající tendence potratovosti, jež se stala v posledních letech již tradičním pozitivním rysem populačního vývoje v České republice. V roce 2002 bylo zaznamenáno 40 992 potratů, z tohoto počtu představovalo umělé přerušení těhotenství (bez mimoděložních těhotenství) 28 850, z nich pak miniinterrupce 23 322. Z celkového počtu uměle přerušených těhotenství představovaly interrupce ze zdravotních důvodů 5 877. Počet umělých přerušení

těhotenství se tak oproti roku 2001 snížil o 5%. **Ve srovnání s rokem 1991 je evidentní výrazný pokles úrovně potratovosti, v roce 2002 představoval počet potratů pouze 28% hodnoty za rok 1991.**

V mezinárodním srovnání byla četnost potratů za rok 2000 nejvyšší v Rusku a Bělorusku, za nimi následuje Rumunsko a Ukrajina. Česká republika figuruje zhruba ve středu tabulky a blíží se zemím jako Švédsko či Norsko. Nejnižší úroveň potratovosti vykazuje tradičně Uzbekistán, Německo a Finsko. Za zmínku rovněž stojí, že například Belgie či Švýcarsko potraty vůbec nevidují a považují je za soukromou záležitost ženy. Problematika mezinárodního srovnání je ale komplikovaná především otázkou regulace menstruace, která zůstává ve většině států mimo statistická sledování. V České republice není výkon regulace menstruace povolen, těhotenství musí být nejdříve zjištěno a poté zákonným způsobem přerušeno. Tento fakt tedy ovlivňuje postavení ČR ve srovnání počtu potratů ve střední a západní Evropě a posouvá ČR na jedno z předních míst.

DEBATA PO ČESKU

Kontroverznost otázky legalizace či ilegalizace potratů je patrná také z diskuse vyvolané nedávným návrhem legislativního zákazu potratů podaným poslanci Janem Kasalem (KDU-ČSL), Jiřím Karasem (KDU-ČSL) a Petrem Plevou (ODS). Debata je soustředěna zejména kolem otázky, kdy se stává zárodek samostatnou lidskou bytostí a zda jde v případě potratu o vraždu, nebo o autonomní rozhodnutí ženy o svém vlastním těle. Ačkoli je jasné, že náboženská legitimizace nemůže v politické debatě sloužit jako argument, náboženských principů je zde (stejně jako například u registrovaného partnerství párů stejného pohlaví) přesto používáno při definování lidské přirozenosti a přirozeného společenského řádu. **Definice potratu je ve své podstatě politická, nejedná se proto o neměnnou danost ale spíše o historicky se vyvíjející proces odrážející stav a hodnoty společnosti.** Faktory v současné debatě na české politické scéně opomíjené a téměř nediskutované, přitom však zásadní, jsou především zákonná opatření zajišťující alternativní možnosti k potratu a informovanost veřejnosti o všech jeho možných aspektech a z toho vyplývající osobní zodpovědnost potenciálních rodičů. Návrh zákona rovněž nereflexuje společenský vývoj a odklon žen od potratu jako řešení nechtěného těhotenství. Výše zmíněný nárůst potratů ze zdravotních důvodů po zavedení poplatků za umělé přerušení těhotenství v roce 1992 by se s největší pravděpodobností opakoval. Důsledkem by tedy nebylo ani tak snížení počtu interrupcí, ale spíše další nejednoznačnost a nesystematičnost českého právního řádu. Zastánci obou přístupů v současné mediální debatě argumentují nejednoznačně za pomoci ambivalentních a blíže neupřesnitelných pojmů, jako jsou například morální lidské principy, lidská přirozenost atd., důkazem čehož je právě jejich použitelnost k obhajobě jak liberálního, tak konzervativního postoje k potratům. Chytlavé slogany obou táborů jsou používány tendenčně, zbaveny hlubšího významu a operuje se s nimi jako s prázdnými hesly.

Pokud se tedy zaměříme na českou politickou a veřejnou scénu, můžeme vysledovat několik typických postojů.

Postoj první:

HNUTÍ PRO ŽIVOT. *Právo oplodněného vajíčka, zárodku, plodu na život.* Hnutí pro život ČR si klade za cíl zejména podrobně informovat o všech aspektech potratů, nicméně rozhodně se nevyhýbá tendenční a účelově volbě výrazů i argumentů. Odsuzuje také antikoncepci, ať již hormonální, nitroděložní tělíska či bariérové metody jako lidsky nedůstojné, degradující pohlavní styk na mechanickou úroveň a zbavující člověka přirozené možnosti početí. Názory hnutí pro-life staví zejména na křesťanských základech podávaných v sekularizované verzi, což je spojuje s postoji KDU-ČSL. Jako zmaření lidského života (zabití) je chápáno jakékoli zabránění úspěšnému těhotenství již od okamžiku splynutí pohlavních buněk, od antikoncepce, přes pilulky po styku, po všechny druhy umělého přerušení těhotenství.

Postoj druhý:

KDU-ČSL. *Potrat je nemorální, nelidský a možný pouze ve společnosti, která si zvolila kulturu smrti a sobectví.* Morální principy, na jejichž pozadí argumentují přívrženci KDU-ČSL, pomíjejí osobní odpovědnost rodičů a právo člověka na vlastní morální soud. Jednoduché korelace

Tab. č. 1. Vývoj počtu potratů v ČR (absolutně a v procentech)

rok	potraty			ze 100 těhotenství ukončeno potratem	
	celkem*)	z toho UPT	z toho ze zdrav. důvodů	celkem*)	z toho UPT
1960	85 213	67 550	8 582	39,57	31,36
1965	76 341	58 554	10 590	33,95	26,04
1970	89 509	71 893	12 793	37,55	30,16
1975	76 342	55 511	10 105	28,36	20,62
1980	86 503	68 930	13 274	35,87	28,58
1985	99 357	83 042	15 626	42,13	35,21
1990	123 695	107 131	9 428	48,55	42,05
1993	84 037	69 398	15 738	40,89	33,77
1995	60 143	48 286	11 697	38,42	30,85
1998	53 298	40 935	8 742	36,98	28,40
2000	44 894	32 530	6 338	33,00	23,91
2001	42 481	30 358	5 877	31,83	22,75
2002	40 992	28 850	5 429	x	x

Poznámky: *) od roku 1987 včetně mimoděložního těhotenství; x údaj nebyl dosud zpracován

a populistické výroky o neotevřených třídách prvňáčků a vymírání české společnosti někdy až snižují vážnost tématu. Donekonečna skloňované právo na život tak ztrácí smysluplný obsah. Nikdo se nezabývá otázkou, jaký ten život bude. Argumentům tohoto typu chybí především širší společenská souvislost, diskuse se většinou vůbec nedotýká otázky práva na důstojný život. Bez pochopení souvislostí je také doporučované pořadí návrhů zákonů, které se KDU–ČSL podle slov navrhovatelů chystá sněmovně předložit. Podle nich by nejdříve měly být zakázány potraty a potom teprve řešena otázka anonymních porodů, upravován systém adopce a zřizována centra pomoci matkám v nouzi.

Postoj třetí:

LIBERÁLOVÉ. Emancipace a možnost svobodné volby jako nejvyšší společenské hodnoty. Odpůrci návrhu zákona zakazujícího umělé přerušování těhotenství se opírají o společenský význam možnosti svobodné volby a práva rozhodovat o svém životě. Přinucení ženy přijmout nechtěné těhotenství je z liberální optiky nahlíženo jako zásadní omezení svobody rozhodovat o svém životě. Vzhledem k ustanovením v Listině základních práv a svobod o ochraně lidského života již před narozením vzniká dilema, zda není možné považovat zákon povolující potrat za protiústavní. To ale konzervativní i liberální postoje uzavírá do smyčky, neboť přesně a nevyvratitelně stanovit období, kdy vzniká jedinec jako samostatná bytost, je v současné době nemožné. Rozhodně by ale z odpovědnosti neměli být vyřazováni muži. V konečné fázi je to sice žena, která dítě donosí či nikoli, muž by se ale měl tohoto rozhodování také účastnit. Potrat by samozřejmě neměl sloužit jako následná antikoncepce, ovšem jeho zákaz nevyřeší ani klesající přirozený přírůstek obyvatel, ani nezlepší situaci rodin a odložených dětí. Zastánci možnosti potratu kladou důraz na informovanost o alternativních metodách, na společenskou situaci rodiny a vytvoření příznivějších podmínek pro její založení. Řešením této otázky by tedy neměla být represe, ale spíše pozitivní rodinná politika, která by poskytla alternativu k potratu. Problematiku interrupcí nelze nahlížet izolovaně, neboť je zásadně propojená s dalšími společenskými aspekty. V probíhající debatě se ovšem i při obhajobě oprávněnosti potratu vyskytují ne příliš věcné argumenty a nekorektní napadání odpůrců.

Postoj čtvrtý:

LHOSTEJNOST. Ať si ženy dělají, co chtějí. Je mi to jedno. Tuto skupinu tvoří především muži tváříci se, že se jich rozhodování o tom, zda mít či nemít rodinu, netýká. K oplodnění nicméně dochází splynutím vajíčka a spermie, takže odpovědnost za rodičovství nebo za potrat nelze omezit pouze na jednoho z páru. Žena se ocitá v případě lhostejnosti pod psychickým tlakem a rozhodnutí pro potrat tak může s odstupem času vnímat jako chybné a bolestivé. V řadě států je proto zavedena nutná čekací doba, která by měla zajistit důkladné zvážení konečného rozhodnutí. Je třeba také zdůraznit význam postoje lékařů, který v řadě případů neodpovídá etickému kodexu lékařského povolání. V žádném případě by nemělo docházet ke zneužití role autority a účelovému výkladu problematiky, ať už s cílem přesvědčit ženu pro či proti potratu.

Problém potratu nemůže být vyřešen, pokud si neuvědomíme, že jednotlivá stanoviska jsou odvozována z různých chápaných etických doktrín: na jedné straně zastánci práva na život chápou potrat jako vraždu, na druhé obhájcí práva na volbu vidí v omezení dostupnosti potratu represí. Problém tedy vzniká v interpretaci, neboť zatímco tolerance k přesvědčení druhých je považována za neoddělitelný rys liberální společnosti, vražda a represe tyto meze tolerance překračují. Etické jádro problému potratu je proto nutné hledat jinde, mimo tyto dva vyhraněné póly, neboť řešení sporu, zda jedinec jako samostatná bytost vzniká okamžikem splynutí pohlavních buněk, zaháněním oplodněného vajíčka v děloze nebo zda lze tento okamžik určit podle nějakých fyzických a psychosociálních projevů či momentem možnosti života mimo dělohu, zůstane s největší pravděpodobností nevyřešeno. **Věda, k jejíž autoritě se odvolávají oba tábory, nemůže při současně úrovni vědění podat nevyvratitelné argumenty, vědecké závěry jsou naopak v politické debatě o potratech zneužívány a používány účelově.**

Zuzana Uhdeová
studentka sociologie FF UK

Slovníček pojmů:

- I **samovolný potrat** – spontánní vypuzení plodu neprojevujícího ani jednu ze známek života z dělohy před ukončením 28. týdne těhotenství nebo pokud plod projevuje alespoň jednu ze známek života, jeho hmotnost je však nižší než 500g a nepřežije 24 hodin po porodu.
- I **umělé přerušování těhotenství** – ukončení těhotenství do 24. týdne těhotenství. Po uplynutí 12 týdnů těhotenství lze v ČR uměle přerušit těhotenství, pouze pokud je ohrožen život ženy, je prokázáno závažné poškození plodu nebo pokud je plod neschopen života.
- I **mininterruptuce** – umělé ukončení těhotenství prováděné vakuovou aspirací. Tato metoda je pro ženu šetrnější, provádí se v raném stadiu těhotenství, tj. do sedmého týdne u prvoroďičky a do osmého týdne u druhoroďičky.
- I **kyretáž** – umělé přerušování těhotenství do 12. týdne evakuací děložní dutiny kyretou a odsátím děložního obsahu.
- I **prostaglandinový potrat** – provádí se zejména po 16. týdnu těhotenství. Prostaglandiny nebo jiné léky vyvolávají velmi silné děložní stahy, které vypuzují vyvíjející se zárodek.
- I **mimoděložní těhotenství** – umělé ukončení mimoděložního těhotenství, které vzniká uhnízděním oplodněného vajíčka mimo dělohu, většinou ve vejcovodu, popř. ve vaječniku či dutině břišní.
- I **regulace menstruace** – odsátí obsahu děložní dutiny krátce po vynechání menstruace, výkon je prováděn v ambulanci a ve většině států není registrován jako potrat.
- I **abortivní účinek** – lze jej vyvolat například intercepčí (pilulka po styku), kdy je ukončena vyživovací a udržovací funkce žlutého tělíska. Rovněž v důsledku antikoncepčních metod je někdy zabráněno uhnízdění oplodněného vajíčka v děloze, které pak odchází s menstruací z těla ven. Zejména aktivisty pro-life je i používání antikoncepce považováno za raný potrat.

Literatura:

- International Encyclopedia of Marriage and Family. 2003. New York: MACMILLAN Reference USA.
- Kulczycki, Andrzej. 1999. The Abortion Debate in the World Arena. London: MACMILLAN PRESS LTD. s. 246.
- Potraty 2001. Zdravotnická statistika. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR. <http://www.uzis.cz>
- <http://prolife.cz>
- Thomasma, David C., Kushner, Thomasine. 2000. Od narození do smrti, etické problémy v lékařství. Praha: Mladá fronta. s. 392

SINGLES – NOVÝ ŽIVOTNÍ STYL A JEHO GENDEROVÁ SPECIFIKA V ČESKÉ REPUBLICCE

Devadesátá léta v ČR znamenala nárůst plurality v oblasti soukromého a rodinného života. Jedním z fenoménů, o kterém se v tomto období začalo hovořit, je kategorie tzv. *singles – lidé nežijících v páru, žijících bez životního partnera*. Tato kategorie je ale velice heterogenní a rozhodně není tak úplně nová, mění se ale lidé, kteří ji tvoří. Do 60. let do ní byli zařazováni zpravidla všichni ti, kdo neuzavřeli sňatek; takovéto dělení však vzhledem k počtu nesezdaných soužití ztratilo smysl. Tradičně tuto skupinu tvořili zejména lidé rozvedení či separovaní, ovdovělí, svobodné matky, dále lidé a priori vyloučení z manželského svazku (gayové, lesbičky, členové a členky náboženských řádů, kněží; nemožnost manželského svazku ze zdravotních důvodů – psychické nemoci a podobně). Výrazným segmentem, který determinuje tuto kategorii dnes, **jsou ale relativně mladí lidé mezi 25 až 40 lety, kteří se více méně dobrovolně rozhodli žít po delší dobu bez partnera proto, aby mohli rozvíjet jiné než rodinné životní strategie**. Tato relativně nová skupina ale není nijak stabilní: nejčastěji jde o odkládání partnerství a sňatku, stále je přítomné přesvědčení, že později potkají „toho pravého“ či „tu pravou“. S věkem a rostoucí nezávislostí se snižují šance na sňatek; přesto ale většina z nich časem zakotví v nějakém více či méně dlouhodobém vztahu [Cargan, Melko 1982].

SINGLES V ČESKÉ REPUBLICCE

V ČR žije v současnosti 12% obyvatel v domácnostech jednotlivců. Téměř polovinu této kategorie ale tvoří důchodci, spadají sem i lidé žijící „together apart“ (ve stabilním partnerském vztahu, ale nežijící ve společné domácnosti), naopak sem nespádají svobodné a rozvedené matky, které žijí se svými dětmi. U samostatně žijících žen převažují ovdovělé starší ženy, u mužů svobodní a rozvedení v nižších věkových kategoriích. Nejvíce domácností jednotlivců žije v Praze, v Ústí nad Labem, Mostě a Plzni.

Z hlediska sociologie rodiny je zajímavé zejména to, že se průběhu času významně zvyšuje podíl mladších samostatně žijících lidí. V roce 1961 žilo samostatně 5,6% osob ve věku do 29 let, v roce 2001 již to bylo 15,7%. Mezi rokem 1991 a 2001 došlo ke zvýšení počtu samostatně žijících ve věku do 59 let z 45,1% na 55,1% a ke snížení počtu samostatně žijících starších 60 let z 54,5% na 44,8%, a to i přesto, že průměrná délka života se stále zvyšuje.

Mezi single muži a single ženami jsou v ČR zásadní rozdíly. Počet samostatně žijících mužů ve věku 25-39 let vysoce převyšuje počet stejně starých single žen (184 637 mužů proti 74 851 žen, tj. 71% mužů a 29% žen). To je způsobeno zejména věkovým rozdílem mužů a žen při sňatku a dále také tím, že české ženy se častěji než muži vdávají do zahraničí. Většina single mužů do 34 let je svobodných, velkou kategorií singles ale tvoří také starší rozvedení muži (mezi 45 a 54 lety). Oproti tomu naprostá většina samostatně žijících žen (kromě vdov nad 65 let) je v kategorii 25 až 29 let, po třicítce se jejich počet rapidně snižuje – to je pravděpodobně způsobeno rozšířenou představou „biologických hodin“, a také tím, že ženy ve vyšších věkových kategoriích ještě sledovaly předchozí model demografického chování a neodkládaly sňatky do pozdějšího věku. Mezi samostatně žijícími muži je oproti ženám velký podíl nezaměstnaných (12,3% ekonomicky aktivních mužů a 9% žen) [SLDB 2001]. Vzhledem k tomu, že v celkové populaci dlouhodobě nezaměstnanost žen převyšuje nezaměstnanost mužů, tento fakt naznačuje platnost hypotézy, podle které **single ženy disponují vyšším vzdělanostním kapitálem a kvalifikací než single muži. Tím, že zůstávají samy, se pravděpodobně vyhýbají nutnosti sladovat rodinu a kariéru.**

SINGLES VE SVĚTLE SOCIÁLNÍ POLITIKY

Počet mladých lidí žijících mimo rodinu se tedy významně zvyšuje – mezi lidmi do 29 let je v ČR v současné době okolo 16% singles, tedy ekonomicky nezávislých svobodných lidí žijících v samostatné domácnosti. Tento fenomén je u nás i ve světě vnímán jako „nový“ a jako takový zneklidňuje činitele zabývající se sociální politikou. Příkladem

může být Peter Motsch, komunální politik z Wutzburgu (Německo), který prohlásil na IV. mezinárodní konferenci o rodinné politice v Praze, že **nárůst singles představuje problém, jelikož tato skupina lidí se vyznačuje „egocentrickým až egoistickým světovým názorem“**. Singles představují nebezpečí, jelikož přinášejí nedostatek solidarity a necitlivost ke konceptu trvale udržitelného rozvoje, vzhledem k tomu, že nemají děti. Za těmito názory stojí konzervativní prorodinné přesvědčení, které je tradičně nepřátelské k pluralizaci životních stylů. Tvůrci koncepcí sociální politiky by měli zaměřit svou pozornost hlavně na ty singles, kteří, či spíše které, odkládají rodinu, protože jim není umožněno sladit své pracovní a eventuálně volnočasové aktivity a ambice s rodinným životem; v tomto případě je to často způsobeno nedostatky sociálních opatření a politik umožňujících sladění práce a rodiny, a zároveň nedostatkem podpory a účasti životních partnerů.

GENDEROVÁ SPECIFIKA KATEGORIE SINGLES

Fenomén singles byl a je silně genderově podmíněn: na samostatně žijící muže a na samostatně žijící ženy je nahlíženo jinak, jsou na ně uplatňována jiná měřítká; muži a ženy mají pro toto postavení jiné motivace; jinak je prožívají; a zároveň jim tato situace něco jiného přináší, každý gender z něj těží odlišným způsobem.

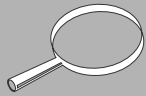
Rozdíly z hlediska společenských reprezentací: život bez partnera je automaticky ztotožňován se životem o samotě a s pocity osamocenenosti – přitom podle francouzského výzkumu z roku 1991 sice singles pocítují samotu častěji než lidé žijící v páru (47% proti 22%), polovina z nich ale samotu nepocítuje. *Single život žen* je tradičně představován jinak než *single život mužů*: předpokládá se, že ženy zůstávají samy, protože si nedokázaly najít partnera, zatímco pro muže je to vždy důsledek svobodné volby; navíc se obecně má za to, že ženy více trpí pocity samoty a nedostatečnosti. Sociologické výzkumy tuto představu dlouhou dobu podporovaly – například se pokoušely prokázat tezi, podle které ženy s vysokým vzděláním ztrácí šance na manželství, jelikož promeškaly věk sňatku a ocitají se tvář v tvář nedostatku vhodných partnerů [Gautier 1996: 122].

Rozdíly z hlediska skutečných motivací: teze těchto prvních studií byly záhy zpochybněny novými výzkumy, které ukázaly, že ženy s vysokoškolským vzděláním se vdávají později a v průběhu delšího časového úseku než ostatní; tyto nové výsledky ale určitou dobu nesměly být publikovány [Faludi 1993]. Také se ukázalo, že vzdělání má dvojnásobný vliv: na jednu stranu funguje jako věno, tedy zvyšuje hodnotu ženy na sňatkovém trhu [Singly 1999], na druhou stranu vzdělanější ženy mají vyšší nároky na své partnery a díky své nezávislosti pro ně manželství nepředstavuje takový přínos jako pro ženy s nižším vzdělanostním kapitálem [Kaufmann 1999].

Ženy méně často než muži vstupují do nového partnerství po rozchodu s předchozím partnerem a preferují zůstat samy. Ženy jsou v partnerském životě tradičně méně spokojené [Gjuričová 2002: 121-122, Gautier 1999: 124], a proto je po rozchodu tolik nevyhledávají [Villeneuve-Gokalp 1993]. Svou roli také hraje přítomnost dětí – pokud má žena děti z předchozího partnerství či manželství, přistupuje k novému vztahu zodpovědněji a s většími obavami, mimo to se necítí tolik sama a má menší potřebu navazovat nové vztahy [Gautier 1996: 124].

ŽENSKÁ AUTONOMIE JAKO ZPOCHYBNĚNÍ ZÁKLADŮ SOCIÁLNÍHO SYSTÉMU

Kvalitativní výzkum fenoménu singles v současnosti se zaměřuje spíše na ženy, u kterých je dobrovolná samota skutečně čímsi novým a nárůst jejich počtu souvisí s celkovými změnami postavení ženy ve společnosti. Francouzský sociolog J. C. Kaufmann [1999] zdůrazňuje, že přestože se život single ženy a muže v mnohém podobá, ženy jsou přesto „v oku cyklónu“ – na jedné straně je na ně obecně vyvíjen větší tlak k podřízení se normě manželství a mateřství než na muže, na druhé straně jim život o samotě přináší větší výhody z hlediska autonomie a profesionální seberealizace. Single ženy se odmítají přizpůsobit převládající normě, podle které stále ještě žena konstruuje svou identitu do značné míry ve vztahu ke svému manželovi a dětem. Aby ospravedlnily – samy před sebou i před ostatními – toto odmítnutí, často prezentují svou situaci pozitivněji, než jak ji skutečně prožívají. Život singles je ale podle Kaufmannových výsledků

„dvojitý život“ – neustálá oscilace mezi nadšením a smutkem, pocitem samoty a radostí z nezávislosti. „U žen se rozhodnutí vydat se na cestu autonomie netýká jen jich samotných, ale celé společnosti: **ve skutečnosti tím zpochybňují samotnou strukturu jejich základů – rodinu, založenou na oddanosti a sebeobětování ženy – a tím ohrožují celý současný sociální systém**“, píše J. C. Kaufmann [1999: 12].

VÝCHODISKA PRO VÝZKUM SINGLES V ČR

Jak vyplývá z typologií, vytvořených pro charakteristiku fenoménu singles na přelomu 70. a 80. let v USA, **definičně se obsah „singles“ značně mění a ani dnes tato kategorie nemá příliš jasné kontury**. V 70. a 80. letech byli za „singles“ označováni i lidé žijící v dlouhodobém nesezdaném soužití, nemluvě již o lidech realizujících ještě o něco otevřenější formy společného soužití. V dnešním kontextu, tváří v tvář novým formám soužití (jako například právě „living apart together“), ale i masově rozšířenému nesezdanému soužití (a to i ve formě života v širší komunitě – společný pronájem bytu několika mladými páry či mladým párem a přáteli z ekonomických důvodů), vyvstává z hlediska potenciálního výzkumu otázka ohledně základního definičního kritéria. Zahraniční literatura nabízí více různých alternativ typologizace samostatně žijících osob podle různých kritérií: existence či neexistence partnerského vztahu, respektive stupeň jeho otevřenosti [Staples 1981: 44]; rozlišení na základě toho, zda je situace singles dobrovolná či nedobrovolná a dočasná nebo daná stabilně [Stein 1981: 10-12].

Závisí tedy toto ohraničení v současném kontextu na nastavení určitého kritéria dosaženého stupně otevřenosti a uvolněnosti vztahu, nebo jde o jednoznačnou definici „singles“ jako dlouhodoběji nerealizujících žádnou formu partnerského vztahu? Dalším definičním problémem je motivace a důvody pro nepřítomnost partnera. Současná populární představa asociuje singles se záměrnou a poměrně sofistikovanou motivací vážící se s promyšlenou a cílevědomou volbou životního stylu – otázkou zůstává, zda „singles z nouze“, tedy nedobrovolní samotní, ať se již jedná o společensky a ekonomicky marginalizované jedince, nebo především „oběti“ konzumní společnosti, které, ačkoli si přejí partnera, ve shonu a nastavených podmínkách každodenního života nejsou schopni toto přání realizovat, lze sociologicky zařazovat pod totožnou nálepku.

Jde-li nám tedy o obvyklé motivace, racionalizaci a charakteristické životní strategie singles specificky v České republice, klíčovou otázkou pro výzkum zůstává, **do jaké míry se jedná u těchto aktérů o plánovanou životní strategii, a do jakého stupně jde o nezáměrnou a příležitostnou situaci či improvizovanou reakci na rychle se měnící český transformační kontext (včetně vstupu do EU) a pouhé čekání na vhodný okamžik pro tradiční partnerský a rodinný vztah**. Další nepochybně zajímavou otázkou je, zda-li a nakolik jsou odlišující se pozice v tomto ohledu **genderově specifické**.

Je třeba si uvědomit, že rapidní nárůst kategorie singles nemusí nutně souviset pouze s náhlou radikální modernizační změnou, ale i s dalšími specificky českými charakteristikami, jako je již tradičně vysoká rozvodovost, a to nejen přímo (navyšování počtu rozvedených singles), ale i dlouhodoběji nepřímo v souvislosti s výchovou a socializací v rodinách singles (tedy většinou samotných matek), která vede k tomu, že pro stále větší segment společnosti je normou spíše než život v páru, právě život single.

*Radka Radimská, Marcel Tomášek
(Marcel Tomášek přednáší sociologii na FSS MU v Brně.)*

Bibliografie:

- Cargan L., Melko M. 1982. Singles: Myths and Realities. Beverly Hills, Calif., Sage.
Faludi S. 1993. Backlash. La guerre froide contre les femmes. In: Des femmes. Paris.
Gautier A. 1996. „La vie en solo“. In: La famille malgré tout, Panoramiques. N 25.
Gjurinová Š. 2002. „Rozvodové spory o děti v kontextu genderového uspořádání v rodinách.“
In: Na cestě do EU: rovné příležitosti mužů a žen v ČR. Praha, SoU.
Kaufmann J.C. 1999. La femme seule et le Princ charmant. Paris, Nathan.
SLDB – Sčítání lidu, domů a bytů 2001, www.czso.cz
Singly F. de 1999. Sociologie současné rodiny. Praha, Portál.
Staples R. 1981. The World of Black Singles: Changing Patterns of Male-Female Relationships. Westport, Conn., Greenwood.
Stein P.J. 1981 (ed.). Single Life: Unmarried Adults in Social Context. New York, St. Martin's Press.
Villeneuve-Gokalp C. 1993. „La recomposition du paysage familial après la séparation des parents“. In: collectif, Données sociales. Paris, INSEE.

ROZVEDENÉ A SVOBODNÉ MATKY V ČESKÉ REPUBLICE

V České republice existují v současné době tři kategorie domácností s nízkou životní úrovní extrémně závislé na sociální politice státu: domácnosti důchodců, mladé rodiny s dětmi a „**rodiny s jedním rodičem**“ či **neúplné rodiny**. Tato poslední kategorie zahrnuje rodiny vedené osamělým otcem (15,4%) a rodiny vedené osamělou matkou (84,6%). **Mezi lety 1991 a 2001 došlo k dosud největšímu růstu počtu neúplných rodin, v současnosti žije v neúplné rodině skoro 27% závislých dětí** [Výsledky SLDB, www.czso.cz]. Nejčastějším případem neúplné rodiny je rozvedená žena s dětmi (60% neúplných rodin se závislými dětmi [Muži a ženy v číslech 2000]). Vedle rozvedených spadají do této kategorie vdovy a vdovci a svobodní rodiče – zatímco počet vdov se oproti rozvedeným matkám trvale snižuje, počet svobodných matek roste, i když stále tvoří jen malou část neúplných rodin. Je ale třeba podotknout, že tyto statistiky jsou nutně neúplné – nezahrnují totiž rodiny fakticky separované, ve kterých nedošlo k formálnímu rozvodu, a nezahrnují například ani svobodné matky s dětmi, jejichž otec sice nežije s rodinou ve společné domácnosti, ale na výchově se významně podílí. Navíc vzhledem k poklesu významu formálního manželství lze očekávat další komplikování takovéto statistické kategorizace.

U vdov s dětmi, které v minulosti tvořily hlavní podíl neúplných rodin, stát s většími či menšími problémy zajišťoval životelskou funkci zemřelého manžela a pokrýval jejich potřeby. U rozvedených a svobodných matek je tomu jinak: otec dětí je stále naživu a zůstává mu povinnost přispívat na výživu dětí, od matky se očekává, že rodinu zajistí svou vlastní pracovní aktivitou, a navíc se veřejné mínění staví k otázce sociální podpory rozvedených a svobodných matek odmítavěji, ať už z důvodu odsouzení rozvodu obecně, nebo kvůli předpokladu, že si žena tuto situaci tak trochu způsobila sama, a není tedy na daňových poplatnících ji zachraňovat. Z důvodů, které uvidíme dále, se tak **rozvedené a svobodné matky se závislými dětmi stávají skupinou významně ohroženou chudobou a nízkou životní úrovní**. Vzhledem k tomu, že naprostou většinu osamělých matek tvoří rozvedené ženy a že problematika svobodných matek byla důkladně zpracována jinde [Hašková, Radimská 2002], zaměříme se dále zejména na situaci rozvedených matek.

ROZVOD

Počet rozvodů v České republice, s malou přestávkou v letech 1999 a 2000, stále stoupá. V roce 2001 bylo na 100 uzavřených manželství 60 manželství rozvedeno a úhrnná míra rozvodovosti dosáhla úrovně 0,45. Intenzita rozvodovosti dosahuje maximálních hodnot ve 2. – 5. roce trvání manželství. Legislativní úpravy, k nimž došlo v roce 1998, se projevily ve snížení počtu rozvodů manželství s nezletilými dětmi – přestože se v letech 2000 a 2001 počet těchto rozvodů opět zvýšil, nedosáhl již stavu před rokem 1999. V mezinárodním měřítku rozvodovost v ČR trvale převyšuje evropský průměr, vyšší je pouze ve Švédsku, Finsku, Rusku, Bělorusku a Estonsku a obdobná je v Dánsku, Rakousku a Velké Británii [Pohyb obyvательства 2001, www.czso.cz]. Obecně se uvádí, že žádost o rozvod častěji podávají ženy než muži, ženy jsou také v manželství častěji nespokojené a jsou shovívavější k rozvodu jako řešení situace, kdy pár není schopen řešit své manželské problémy [Čermáková 1997]. Co se týče příčin rozvratu manželství, klesá podíl rozvodů způsobených neuváženým sňatkem, což je zřejmě jeden z důsledků posunu sňatkové věku a úbytku nejmladších manželství. Přitom dochází k růstu podílu rozvodů „nejstarších“ manželství, trvajících déle než 15 i než 25 let. Klesá podíl rozvodů pro alkoholismus a nevěru, roste naopak počet rozvodů bez zjištěné zavinění na straně jednoho nebo druhého manžela. Zásadně vzrostl podíl rozvodů pro „jiné příčiny“, což je možné vysvětlit buďto neochotou respondentů být zařazeni do některé z na-bízených kategorií, anebo celkovou nespokojeností s manželským životem, pravděpodobně nejčastěji na straně žen [Zaostřeno na ženy 2001]. Přestože rozvod většinou znamená životní otřes a nese s sebou mnohá rizika, na druhou stranu je ho možné hodnotit i pozitivně. Nárůst rozvodovosti a potažmo počtu neúplných rodin může znamenat rozvoj osobních aspirací, touhu po větší svobodě volby, odmítnutí pokračovat v nekompatibilním společném životě a zároveň možnost podle toho

svobodně jednat. Tato svoboda má v některých případech příliš vysokou cenu: mnoho žen a dětí se v jejím důsledku nachází ve velmi špatné materiální situaci.

EKONOMICKÉ POSTAVENÍ ROZVEDENÝCH MATEK

Veřejné zneklidnění nad nárůstem neúplných rodin pramení zejména z jejich problematického materiálního postavení. K tomu se ovšem přidávají ideologické důvody související se strachem z „rozpadu“ rodiny a ohrožením tradičních hodnot. V konzervativním pravicovém diskursu jsou **svobodné a rozvedené matky přímo i nepřímo obviňovány za většinu společenských problémů**, děti vyrůstající bez otce jsou automaticky považovány za problémové z hlediska výchovy, školního prospěchu, psychologické stability a delikvence. To i přesto, že se prokazuje, že tyto problémy nemají za společného jmenovatele chybějícího otce, ale spíše špatné ekonomické postavení rodiny. Faktorem zůstává, že zhruba polovina neúplných rodin v čele s matkou se pohybuje pod hranici 1,5 násobku životního minima. V nejkritičtější situaci se nacházejí svobodné matky (asi 70% rodin pod hranici 1,5 násobku životního minima), u rozvedených matek je to asi 50%, a nejlépe jsou na tom vdovy – asi 35% rodin. V roce 1996 činil průměrný čistý měsíční příjem na hlavu v rozvedených rodinách 3518 Kč, z toho 21% tvořily sociální příjmy; v rodinách svobodných matek to bylo přibližně 3100 Kč, z toho 35% tvořily sociální příjmy.

Podle kvantitativního šetření, provedeného v roce 1999 v rámci projektu Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice [Benešová 2000], disponují v České republice nejnižšími příjmy samostatně žijící důchodci a neúplné rodiny. Podle srovnání příjmového indexu, který zohledňuje stáří jednotlivých členů domácnosti, přičemž se předpokládá, že děti do 15 let mají méně finančních potřeb než dospělý člověk, dosahují neúplné rodiny jen dvou třetin příjmu průměrné domácnosti. Jejich domácnosti jsou sice lépe vybaveny než domácnosti důchodců – kromě pračky a barevné TV, jež jsou ve většině českých domácností již samozřejmostí, si občas pořizují i mikrovláknou troubu (47,1%) a PC (21,6%). To jsou ovšem potřeby naprosto pochopitelné vzhledem k přítomnosti dětí a mladých vzdělávajících se lidí v těchto domácnostech. Je proto celkem logické, že se neúplné rodiny se závislými dětmi v ČR pokládají za nejchudší. Polovina žen o své rodině prohlásila, že je chudá, 55% žen uvedlo, že se jejich životní úroveň za posledních deset let zhoršila, přičemž na vině byl ze 68% zánik partnerského svazku. **Ženy z neúplných rodin nejčastěji poukazovaly na finanční nesnáze, a to například v oblasti bydlení, ale v 39% případů i v oblasti zajišťování primárních potřeb, jako jsou například potraviny.** Důvody jsou jak objektivní, tak psychologické: ženy jsou frustrovány, protože srovnávají svou situaci s ekonomickými poměry vrstevníků, kteří mají úplné rodiny; navíc cítí povinnost vytvořit dobré materiální zázemí pro své děti, kterým chtějí poskytnout srovnatelné podmínky jako mají jejich spolužáci.

PŘÍČINY NÍZKÉ ŽIVOTNÍ ÚROVNĚ

Pro pochopení toho, proč je situace osamělých matek taková, jaká je, stačí zrekapitulovat jejich potenciální příjmy. Důležitá je také výchozí situace: u svobodných matek chybí zpravidla jakékoli zdroje, u rozvedených dochází k dělení společného majetku manželů. Předpokládá se, že druhý příjem v rodině by po odchodu manžela měl být nahrazen výživným, které otec platí na výchovu dětí – realita ale za tímto předpokladem velice pokulhává. Další zdroje tvoří příjmy z eventuelní pracovní aktivity ženy a dále sociální příjmy – dávky státní sociální podpory a pomoci.

Výchozí situace: Při partnerském rozchodu dochází nejčastěji k přechodu z modelu dvoupříjmové rodiny, kde žena vydělávala méně než její manžel a vedle své profesionální aktivity pečovala o děti a domácnost, na **model rodiny s jedním příjmem, kde navíc jedna osoba žije rodinu a zároveň na jejich bedrech spočívá celá péče o děti.** Přitom zároveň dochází k dělení majetku ve společném vlastnictví manželů, což je záležitost velmi individuální – v mnoha případech žádný větší majetek neexistuje, v jiných se jedná o podstatné částky a vše závisí na schopnostech najatého advokáta. Netřeba zdůrazňovat, že ženy, které často nedisponují vlastním příjmem a úsporami, se v tomto případě nacházejí v nevyhodné situaci. Pro většinu českých domácností

je ale typické (samozřejmě s výjimkami), že žena s dětmi si ponechává společný byt a svému bývalému muži splácí určitý podíl ceny bytu, respektive odstupné, zatímco muž si ponechává zbylý věcný majetek – nejčastěji auto (autem proto disponuje jen 27% neúplných rodin, oproti 60% průměru českých domácností). Bytová situace nadále zásadně ovlivňuje vztahy mezi bývalými manželi a zejména vztahy mezi otcem a dětmi; v některých případech je situace neřešitelná a manželé zůstávají i po rozvodu ve společném bytě, což vede k dalšímu stupňování napětí. Obecně je prokázáno, že **ženy rozvodem ekonomicky ztrácejí, zatímco muži postupem času na rozvodu vydělávají, i když mají nadále subjektivní dojem ekonomické ztráty** [Arendell 1995]. To dokazují i česká data, podle kterých se muži cítí rozvodem ekonomicky poškozeni v 53% případů, zatímco ženy v 39% případů [Matějček 1992]. Tyto subjektivní pocity pravděpodobně pramení z toho, že muž po rozvodu opouští rodinné sídlo a cítí se vyhnán, zvláště pokud rozvod iniciovala manželka, navíc platí výživné na děti, s kterými nežije, a má tak pocit ztráty kontroly nad vlastním příjmem.

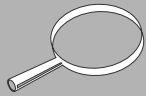
Výživné: Právní úprava, stanovující určování výživného pro nezletilé děti, je značně obecná, což přináší mnohé problémy. **Platí, že dítě má právo podílet se na životní úrovni svých rodičů – to je ovšem málokdy dodrženo a děti v neúplných rodinách většinou sdílejí životní úroveň jen toho rodiče, se kterým žijí.** Rodiče mají přispívat na výživu svých dětí podle svých schopností, možností a majetkových poměrů. Kritérium „majetkových poměrů“ bylo připojeno novelou zákona o rodině v roce 1998 a umožňuje přihlížet nejen k příjmům povinného rodiče, ale i k jeho celkovému majetku, což je užitečné zejména u rodičů podnikatelů. Novela z roku 1998 také umožnila využít výživné ke tvorbě úspor, např. na vzdělání nebo stavební spoření pro dítě. Do té doby muselo být výživné spotřebováno, což diskriminovalo děti žijící v neúplné rodině. V praxi je stanovení výše výživného velmi individuální záležitost a v současnosti existují vedle starých nezměněných rozsudků z konce 80. let znějících na 500 – 600 Kč i rozsudky znějící na desetitisícové částky. Dnes se průměrná výše výživného na 5ti-10leté dítě pohybuje mezi 1000 až 2000 Kč za měsíc. Z toho je patrné, že časté námitky některých otců, podle kterých jsou z výživného uhrazovány i potřeby jejich bývalé manželky, jsou zcela liché.¹

Soud musí rozhodnout danou částku podle schopností, možností a majetkových poměrů povinného rodiče. To je mnohdy značně komplikované – je třeba zjistit, zda se nezřekl nějakého příjmu, zda jeho příjem skutečně odpovídá jeho kvalifikaci, či zda všechny své příjmy přiznává. Soud má nyní právo nařídit v tomto případě znalecký posudek ekonoma, a pokud rodič nezpřístupní žádané údaje, má se za to, že jeho měsíční příjem činí 15násobek životního minima, tj. něco málo přes 30000 Kč. To může být pro některé rodiče stále velmi výhodný výpočet [Hrušáková 2000: 33-37].

Ze zkušenosti nejen české, nýbrž i celosvětové ovšem vyplývá, že výživné na děti, tak jak bylo stanoveno rozsudkem nebo dohodou o rozvodu, většinou není placeno řádně anebo není vypláceno vůbec, případně je vypláceno jen v prvním období po rozvodu. Evropské země hledají způsoby, jak donutit povinné rodiče platit a jak navzájem zrovnoprávnit děti z neúplných rodin: stanovení direktiv a norem k určování výše výživného; přijetí zodpovědnosti za organizaci vyplácení výživného a zajištění jeho vymáhání; případně i garantování vyplácení výživného prostřednictvím veřejných fondů. V České republice předložila 14. 3. 2001 skupina poslankyň kolem Jany Volfové (ČSSD) návrh zákona, podle něhož měl vymáhání alimentů převzít stát. Stát měl zároveň poskytovat náhradní výživné po dobu, kdy ho neplatí určený rodič. Předložený návrh také zahrnoval zavedení penalizace a úročení nevyplacených alimentů. Tento velmi pokrokový návrh sice prošel v Poslanecké sněmovně prvním čtením, ve druhém čtení jej ale pravice radikálně odmítla a návrh byl po vzrušené politické debatě stažen z jednání.²

Hlavní problém spojený s výživným spočívá v tom, že stát může přerozdělit jen to, co již existuje, a nemůže tedy pomoci chudým rodinám s minimálními příjmy. Legislativa a veřejná opatření mohou v tomto směru pouze usnadnit situaci osobám patřícím ke spíše majetnějším vrstvám.

Pracovní aktivita: Přestože většina osamělých matek v České republice pracuje, mnoho faktorů jim jejich pracovní aktivitu komplikuje.

V první řadě jsou to překážky společné pro všechny ženy na pracovním trhu: nižší platové ohodnocení vzhledem k mužům, horizontální i vertikální segregace pracovního trhu, vyšší úroveň nezaměstnanosti žen. Jejich příjmy jsou proto nižší než u mužů, a navíc jejich pozice na pracovním trhu je nejistější. Na druhém místě se jedná o překážky, kterým jsou vystaveny všechny ženy-matky. Nejen že se ekonomická odpovědnost rozšiřuje i na děti a potřeby domácnosti jsou tak vyšší, **přítomnost dětí v domácnosti navíc částečně anebo úplně omezuje čas, jež má žena k dispozici pro pracovní aktivitu.** Její zaměstnání pak závisí na dostupnosti institucí hlídání dětí. V případě osamělých matek je toto ještě akcentováno faktem, že žena nese plnou zodpovědnost jak za ekonomické zajištění rodiny, tak za péči o děti, a nemůže se o své povinnosti s nikým podělit. Většinou je tak závislá na pomoci státu – ať už ve formě dotování a zřizování struktur hlídání dětí, nebo ve formě sociálních podpor. V České republice patří osamělé ženy s malými dětmi ke skupině nejobtížněji, dlouhodobě a opakovaně shánějící zaměstnání [Hašková, Radimská 2002: 102]. Úkolem státu je navrhnout takový systém sociální podpory a pomoci, který by povzbuzoval ženy k placené pracovní aktivitě (neodrazoval je například tím, že stanoví příliš nízké příjmové limity pro nárok na sociální podpory), a zároveň aby zajistil důstojnou životní úroveň těm, které skutečně pracovat nemohou nebo jejich příjem nestačí na pokrytí potřeb rodiny. To vše navíc musí sladit se zdroji, které má k dispozici, což je velice náročný až nemožný úkol.

Pro ty ženy, které již v okamžiku rozvodu vlastní určitou kvalifikaci a zkušenosti, jež jim umožňuje úspěšně fungovat na pracovním trhu, stačí **zajistit kvalitní a dostupnou péči o děti v jejich pracovní době tak, aby si mohly udržet a zdokonalovat svůj profesionální kapitál.** Je třeba ale myslet na ty ženy, které se dostávají do situace osamělého rodiče již s určitým počtem handicapů: nedostatečné vzdělání, malá kvalifikace a žádné pracovní zkušenosti. Tato skupina tvoří nejchudší jádro mezi osamělými matkami – má z dlouhodobého hlediska jen malou možnost samostatně užít svou rodinu a zároveň má nejmenší pravděpodobnost nového sňatku. **Pro tuto skupinu žen je tudíž také nutné investovat do zlepšování jejich „lidského kapitálu“.** Dlouhodobé řešení ekonomického postavení osamělých matek ale spočívá ve zrovnoprávnění žen s muži na pracovním trhu a v podpoře sladování pracovní aktivity a péče o děti [Duskin 1991: 19-23].

Sociální příjmy: Jak bylo řečeno výše, zatímco u vdov nebylo pochyb o veřejné odpovědnosti za jejich ekonomickou situaci a o nutnosti pomoci, u svobodných a rozvedených matek je tomu jinak. Odpovědnost částečně zůstává na otcích jejich dětí, což je na jednu stranu racionální, na druhou stranu to však zvyšuje závislost žen na partnerech, se kterými z nějakého, často pochopitelného, důvodu již nechťejí nebo nemohou sdílet život. Funkcí státu je chránit slabší, v tomto případě ženy a děti, a zaručit jim alespoň minimální příjem. Český systém sociální podpory ale dostatečně nereflektuje situaci rodiny s jednou ekonomicky aktivní osobou, která navíc pečuje o děti. Pracovní příjem takové osoby je příliš nízký, v případě rodičovské dovolené většinou nulový, a dávky sociální podpory nemohou pokrýt ani minimální potřeby takové rodiny. Osamělé matky jsou tak často odkázány na referáty sociální pomoci, tvořící nejnižší složku systému sociálního zabezpečení [Hašková, Radimská 2002: 102]. Jak bylo řečeno, v roce 1996 činil průměrný čistý měsíční příjem na hlavu v rozvedených rodinách 3518 Kč, z toho 21% tvořily sociální příjmy; v rodinách svobodných matek to bylo přibližně 3100 Kč, z toho 35% tvořily sociální příjmy. V úplných rodinách dosáhl průměrný čistý měsíční příjem na hlavu úroveň 4686 Kč, z čehož jen 11% činily sociální příjmy.

Jak konkrétně vypadá česká sociální záchraná síť pro osamělé matky? Nárok na jednotlivé dávky se odvíjí od úrovně životního minima. Jedinou „plošnou dávkou“ je v podstatě rodičovský příspěvek po dobu rodičovské dovolené. Po skončení mateřské dovolené, kdy žena dostává 69% svého předchozího platu (ovšem s maximální denní hranicí 418 Kč) a která trvá v případě osamělých rodičů 37 týdnů, může matka nastoupit na rodičovskou dovolenou, během níž má (po dobu 3 let) nárok na 2552 Kč měsíčně, ovšem pouze pokud celodenně pečuje o dítě a její příjem nepřesahuje 3480 Kč (tedy pokud se vzdá výdělečné činnosti). V závislosti na příjmu má dále nárok na přídavek na každé dítě (příjem nesmí přesahovat trojnásobek životního minima domácnosti), případně na sociální příplatek a na příspěvek na bydlení. **Celkový součet těchto dávek ovšem nemusí vůbec dosáhnout životního minima**

domácnosti osamělé matky. Pro doplnění životního minima může pak využít pomoc formou dávek sociální péče.

Ukažme si celý výpočet na příkladu rozvedené ženy s jedním čtyřletým a jedním ročním dítětem. Životní minimum takové domácnosti činí 8580 Kč měsíčně. Vzhledem k nízkému věku dětí žena nepracuje a pobírá rodičovský příspěvek. Ten činí 2552 Kč. Otec dětí má soudně určeno platit celkem 2000 Kč výživné, které ale platit odmítá a nebo platí vždy až když mu bezprostředně hrozí soudní stíhání. Tato žena má dále nárok na přídavek na děti (2 x 541 Kč), na sociální příplatek, jelikož příjem domácnosti nedosahuje 1,6 násobku životního minima rodiny a žijí v ní dvě děti (2 x 634), a na příspěvek na bydlení (1080 Kč). Její celkový příjem z dávek sociální podpory je tedy 5982 Kč, přičemž stále chybí více než 2 500 Kč do životního minima, které může být doplněno dávkami sociální péče. To vše ovšem za podmínky, že žena je schopná teoreticky i prakticky zvládnout formality všech žádostí a že úroveň životního minima skutečně pokryje všechny potřeby její rodiny. To je dost nepravděpodobné vzhledem k cenám bydlení v ČR a ke zvyšujícím se nákladům na výchovu dětí. **Proto také mnoho osamělých matek žije společně s dalšími příbuznými, nejčastěji rodiči, kteří jim pomáhají s životními náklady a výchovou dětí.** (Zatímco jen 13,7% úplných rodin bydlí v bytě společně s další domácností, u neúplných rodin je to 26,7%.) To může být dosti krušné například pro rozvedenou ženu, která již vedla vlastní nezávislou domácnost a kvůli rozvodu se znovu stává závislou na rodičích.

Cestou z nepříznivé ekonomické situace může být nástup do lepšího zaměstnání anebo uzavření nového sňatku. Tyto dvě eventuality se ovšem často kumulují: žena s vyšší kvalifikací a vyšším sociálním kapitálem má větší šance nalézt dobře ohodnocené zaměstnání a zároveň má větší pravděpodobnost nového sňatku. To znamená, že zatímco jedna část rozvedených a svobodných matek se nachází ve špatné situaci jen dočasně, skupina nekvalifikovaných a izolovaných osamělých matek se dostává do ještě větší izolace a nedokáže svou situaci ani dlouhodobě významně zlepšit. **Výsledkem je tzv. feminizace chudoby: stále větší podíl obyvatel žijících pod hranicí chudoby tvoří ženy a děti.**

DALŠÍ SOUVISLOSTI NEÚPLNOSTI RODINY

Špatná ekonomická situace domácnosti osamělé matky však není jediným důsledkem rodičovského rozchodu. K dalším důsledkům patří například stigmatizace takovýchto rodin, výchovné problémy, o nichž se předpokládá, že souvisí s nepřítomností otce v rodině, a emocionální nestabilita.

Rozsáhlý longitudinální výzkum rozvedených rodin provedený v letech 1971 až 1977 v USA ukázal, že kriticky je ze všech hledisek první rok následující po rozchodu. Matky se musí vyrovnat s emocionální ztrátou, najít způsob, jak ekonomicky zajistit svou rodinu a přitom se dostatečně věnovat dětem, stanovit nová pravidla a získat výchovnou autoritu. Děti přicházejí o každodenní přítomnost otce a navíc o většinu času, který jim dříve věnovala matka. Po roce se ale zpravidla situace stabilizuje, ženy posilují svou sebedůvěru, jelikož dokázaly situaci zvládnout a děti si zvykají na novou situaci, někdy dokonce s hrdosí za získanou zodpovědnost a samostatnost [Wallerstein, Kelly 1980].

České veřejné mínění již přijalo rozvod i narození dítěte mimo manželství jako celkem běžný jev a děti z rozvedených rodin již nejsou zvláště ve větších městech vnímány jako výjimečné. Jiné je to ale v diskursu odborníků zabývajících se výchovou a pedagogikou – mnozí z nich předpokládají, že nepřítomnost otce v rodině ve většině případů znamená výchovné problémy a mnohé statistiky dětské delikvence to dokazují. Příkladem je empirické šetření charakteristik dětí s prekriminálními rysy prováděné Institutem pro kriminologii a sociální prevenci. Neúplnost rodiny se v něm ukazuje jako zásadní krimogenní faktor (pouze každé třetí ze sledovaných dětí má úplnou rodinu) [Štěchová M., Večerka K., Holas J. 2000]. **Tento jev ale pravděpodobně není způsoben rodinnou strukturou (a tedy nepřítomností otce), ale problém spočívá právě ve špatné ekonomické situaci neúplných rodin.**

Předpoklad, že děti vychovávané jen matkou nutně trpí výchovnými nedostatky a volání po větší angažovanosti otců v neúplných rodinách, je v podstatě implicitní kritikou schopnosti osamělých matek správně

vychovat své děti. Někdy tato kritika může být opodstatněná, ve většině případů ovšem tyto ženy obětují pro své děti maximum a jejich výkony jsou obdivuhodné. Nostalgie po úplné rodině a snaha nahradit sociální podporu a pomoc osamělým matkám zvýšenou účastí a odpovědností otců je v podstatě voláním po podřízení žen mužům a zvýšení jejich závislosti na muži-živiteli, ať už jsou jeho výchovné kvality jakékoli. Pravicové argumenty, podle kterých je třeba omezit jakékoli zasahování do rodiny a ponechat maximální odpovědnost na samotných rodičích, tak vlastně vyžadují maximální závislost žen na otcích jejich dětí. **Cestou pro českou sociální politiku by měl být přístup chránící slabší, v tomto případě zejména děti, který by v případě neschopnosti či neochoty otce dostát svým rodinným povinnostem nahradil jeho funkci dostačujícím systémem sociálních podpor a pomoci. Výsledkem bude vyšší nezávislost ženy, která ale musí jít ruku v ruce s rovnoprávností obou rodičů v péči a výchově jejich dětí.**

Radka Radimská

Bibliografie:

- Arendell T. 1995. *Fathers and Divorce*. Thousand Oaks, Sage.
 Arendell T. 1986. *Mathers and Divorce: Legal, Economic, and Social Dilemmas*. Berkley, University of California Press.
 Benešová 2000. „Domácnosti s nízkou životní úrovní. Data a fakta, <http://datafakta.soc.cas.cz/>
 Čermáková M. 1997. *Rodina a mění se gender role – sociální analýza české rodiny*. WP 97:8, Sociologický ústav AV ČR.
 Duskin 1991. „Vue d'ensemble“. In: *Les familles monoparentales. Les enjeux économiques*. OCDE, Etudes de politique sociale N.8. 1990. Paris, OCDE.
 Hašková H., Radimská R. 2002. „Rodičovství po rozchodu partnerů z genderového hlediska.“ In: *Na cestě do EU: rovné příležitosti mužů a žen v ČR*. Praha, SoU.
 Hrušáková M. 2000. *Rodinné právo v aplikační praxi*. Praha, C.H. Beck.
 Matějček Z. 1992. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha, SPN.
 Pohyb obyvatelstva 2001, www.czso.cz
 Štěchová M., Večerka K., Holas J. 2000. „Rodinné zázemí dětí s poruchami chování.“ *Kriminalistika 2/2000*.
 Výsledky SLDB, www.czso.cz
 Wallerstein J. S., Kelly J. B. 1980. *Surviving the Breakup: How Children and parents Cope with Divorce*. Ticknor and Fields.
 Zaostrěno na ženy 2001. Český statistický úřad.
 Ženy a muži v číslech 2000: Český statistický úřad, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Praha.

Poznámky:

- 1 Dalším argumentem otců povinných platit výživné je to, že jim jejich povinnosti vůči předchozí rodině zneumožňují založit a užít rodinu novou. Z hlediska dětí z předchozího manželství je tento argument nesmyslný a nehorázný; podívejme se na to ale z hlediska otce, jehož například manželka opustila kvůli jinému muži, a zneumožnila mu tak společný život s jeho dětmi a zároveň ztížila založení nové rodiny...
 2 Hlavní pravicové argumenty, které zazněly: Jedná se o vměšování státu do rodin, jde o filozofii, podle které je na prvním místě partnerem ženy stát a teprve na druhém otec dětí; jde o expandující sociální paternalismus; kdy stát převzme odpovědnost za alimenty, ještě se sníží platební kázeň rodičů (sic!)

(základní informace o vzniku, fungování a záměrech odboru a jeho internetových stránkách), základní vnitrostátní dokumenty (zde jsou k dispozici ke stažení vládní materiály k problematice rovných příležitostí, včetně souhrnných zpráv o plnění Priorit a postupů vlády při prosazování rovnosti mužů a žen v letech 1999-2002), základní mezinárodní dokumenty, ES a rovné příležitosti mužů a žen (výběr judikátů Evropských společenství o rovných příležitostech, zásady nediskriminace v právu Evropské unie, právní předpisy EU), gender mainstreaming (definice pojmu, prosazování gender mainstreamingu u nás v procesu integrace do EU), Rada vlády pro rovné příležitosti žen a mužů (informace o členkách, kontakty a dokumenty o fungování Rady), vnitrostátní odborné studie a publikace (informace o výsledcích výzkumných projektů), zahraniční odborné studie a publikace, spolupráce s ostatními resorty, nevládními organizacemi, sociálními partnery a dalšími subjekty (včetně adresářů), aktuální události, konference a semináře, Twinningový projekt PHARE v oblasti rovných příležitostí žen a mužů (informace o projektu, včetně tiskových zpráv a dokumentů ke stažení). Stránky nabízejí celou řadu důležitých dokumentů k problematice rovných příležitostí mužů a žen, včetně možnosti jejich stažení v různých formátech. Stránky jsou v českém a částečně rovněž anglickém jazyce.

<http://www.mpsv.cz/scripts/clanek.asp?id=10&lg=1>

Hodnocení:****

Katedra sociální politiky

– Vysoká škola ekonomická v Praze

Stránky Katedry sociální politiky VŠE nabízejí celou řadu informací: vedle personálního složení katedry (v době svého vzniku i v současnosti), pedagogické činnosti (včetně sylabů nabízených kursů), publikační (záznamy členů katedry v katalogu RIV) a vědeckovýzkumné činnosti (účast členů katedry ve výzkumných projektech), také kategorie zabývající se mezinárodní spoluprací a rovněž diskusní téma. Zde je otevřena diskuse na téma „Sociální doktrína České republiky“. Stránky lze celkově označit za přehledné a informativní. Problematice rovných příležitostí se ale stránky nevěnují. Z teoretických předmětů však můžeme poukázat na „Rodinnou a sociální politiku“. Stránky jsou v českém jazyce.

http://nb.vse.cz/ksp/bez/bez_index.htm

Hodnocení:***

Správa služeb zaměstnanosti

Ministerstva práce a sociálních věcí

Správa služeb zaměstnanosti řídí odbory trhu práce, poradenství a zprostředkování, financování služeb zaměstnanosti a metodiky. Především však vypracovává koncepci státní politiky zaměstnanosti a koordinuje aktivní politiku zaměstnanosti, její analýzu, statistiku a prognózy trhu práce v České republice. Stránky jsou rozděleny do tří oddílů: vlastní informace, soubory ke stažení a zaslání volných míst. Poskytují rovněž možnost plnotextového vyhledávání, včetně vyhledávání volných míst jednotlivých okresních Úřadů práce po celé ČR, soukromých firem fungujících jako zprostředkovatelny práce anebo firem pro náhradu mezd. V hlavním oddílu nalézáme především kategorii Svět práce (informace pro žáky, studenty a pedagogy k rozhodování o vstupu na trh práce). Problematika rovných příležitostí není na stránkách zohledněna. Stránky jsou v českém jazyce.

<http://www.ssz.mpsv.cz>

Hodnocení:***

Národní centrum sociálních studií

Národní centrum sociálních studií je obecně prospěšná organizace, která se zabývá prováděním a podporou výzkumu a poradenské činnosti v sociální oblasti, podporou studia sociálních oborů a šířením informací o sociální politice. Stránky organizace jsou rozčleněny do následujících kategorií: o firmě (informace, identifikační a kontaktní údaje organizace), oblasti působení (např. regionální aspekty sociální politiky, politika zaměstnanosti, problematika rodinné politiky, problémy chudoby, sociálního vyloučení, integrace romského obyvatelstva či rovné příležitosti), iniciátory (motivace zakladatelů organizace), odborné zázemí, výzkumné a poradenské aktivity – reference, aktuality. Stránky zohledňují rovněž problematiku rovných příležitostí. Stránky jsou v českém a anglickém jazyce.

<http://www.ncss.cz/index.php>

Hodnocení:****

ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI

ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI NA INTERNETU

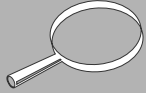
Tento ročník bulletinu **GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI A VÝZKUM** se zabývá různými aspekty sociální politiky, proto zde představíme také informace o internetových zdrojích relevantních v této oblasti. Vedle vysokých škol, které nabízejí možnost studia oboru sociální politiky a mezinárodních, vládních a státních organizací, to jsou rovněž domácí i zahraniční výzkumné i neziskové organizace působící v této oblasti.

I nadále používáme již zavedenou kategorizaci zdrojů – na konci každé informace uvádíme celkové hodnocení kvality stránky (od * do *****, nejlepší hodnocení je pět hvězdiček). Mezi jednotlivé faktory patří přehlednost stránek, množství a kvalita informací týkajících se problematiky rovných příležitostí, grafická úprava etc. **V žádném případě není hodnocena instituce – vždy pouze její prezentace na příslušných webových stránkách.**

Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

– Odbor pro rovnost mužů a žen

Stránky MPSV jsme již na tomto místě hodnotili v jednom z předešlých čísel, proto tentokrát představíme pouze stránky Odboru pro rovnost mužů a žen. Stránky jsou přehledně rozčleněny do následujících kategorií: postavení MPSV při rozvoji rovných příležitostí mužů a žen

Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESES)

Centrum pro sociální a ekonomické strategie je interdisciplinárním výzkumným a výukovým pracovištěm Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, které se zabývá přípravou vizí rozvoje České republiky v příštích desetiletích, organizací workshopů, konferencí a seminářů pro odbornou veřejnost i vládní představitele, a vlastními výzkumnými aktivitami, v jejichž rámci řeší domácí i zahraniční projekty. Stránky jsou přehledně horizontálně i vertikálně členěny do několika oddílů a v rámci těchto oddílů dále do subkategorií: o centru (obsahuje základní informace a informace o poslání centra, týmu řešitelů a partnerství), činnost (výzkum – např. Empirický prognostický výzkum životních strategií obyvatelstva ČR, Scénáře strategického chování ČR v Evropské unii, Dynamika transformace českého systému sociální ochrany v kontextu globalizace a evropské integrace, Regionální aspekty kvality života), dílny budoucnosti (informace o nadcházejících celodenních workshopech organizovaných CESES), odborné akce (informace o všech připravovaných akcích centra a členů jeho týmu), výuka (zapojení centra do výuky v rámci FSV UK), projekty (strategické tahy, životní cíle, lidský rozvoj, průvodce krajinou priorit, vize 2015), publikace (putování českou budoucností, průvodce krajinou priorit, vize 2015, bílá místa, stav budoucnosti), média (autorské články, ohlasy v tisku, ostatní aktivity), odkazy (partneři, české instituce, zahraniční instituce, ostatní). Stránky jsou v českém a anglickém jazyce.

<http://ceses.cuni.cz>

Hodnocení:***

Socioklub

Socioklub je sdružení pro podporu rozvoje teorie a praxe sociální politiky. Na svých stránkách představuje vedle kategorií jako aktuality, základní informace, principy činnosti, diskuse o sociální politice (informace o konferencích, které Socioklub zorganizoval), výzkumná činnost (informace o podpoře a vlastních výzkumných aktivitách organizace), poradenské a další aktivity, publikační činnost (přehled publikací vydaných centrem, včetně edice Sešity pro sociální politiku publikované od roku 1997 za podpory fondu EU- PHARE), sociální doktrina, spolupracujeme, navštívili nás a napsali nám, také například podrobný rozbor sociální doktriny České republiky. Stránky zohledňují problematiku rovných příležitostí. Stránky jsou v českém a anglickém jazyce.

<http://www.socioklub.cz>

Hodnocení:****

European Centre

Evropské centrum je interdisciplinární výzkumné pracoviště, které se zabývá zkoumáním sociálních a welfare politik, jako jsou demografický vývoj, práce a zaměstnanost, bída a sociální exkluze, sociální zajištění, migrace a sociální integrace, péče, zdraví a životní úroveň. Specializuje se především na zkoumání vzájemného vztahu mezi socio-ekonomickým vývojem a institucemi, sociálními politikami a peněžními transfery. Stránky centra jsou rozděleny do následujících kategorií: Research focus (výzkumné zaměření), Programme areas (programové oblasti – vztah mezi společenskovední teorií a praktickou sociální politikou; mezinárodní migrace; sociální integrace a diverzita; zdraví a welfare; stárnutí, politika péče a sociální služby; dětství a mládí; příjmy, bída a modelování sociální politiky), Organization (organizace – historie a struktura centra, národní koordinátoři, vedení), Staff (zaměstnanci – ředitel, výzkumní a administrativní pracovníci), Publications (publikace – kompletní seznam produkce centra od roku 1990, včetně kontaktní adresy pro jejich objednávku), Related Links (odkazy). Stránky zohledňují politiku rovných příležitostí. Stránky jsou v anglickém jazyce.

<http://www.euro.centre.org>

Hodnocení:*****

Center for Law and Social Policy (CLASP)

Centrum pro právo a sociální politiku je americká nezisková organizace působící v oblasti výzkumu, analýzy sociální politiky, technické asistence a prosazování problematiky ekonomické bezpečnosti pro rodiny s nízkými příjmy a dětmi. Stránky jsou členěny do následujících kategorií: About CLASP (o organizaci – informace o vzniku, rozvoji a současném fungování organizace), Activities (aktivity – výzkum a příprava komplexních zpráv, měsíčník o nejnovějším vývoji v rodinné a sociální politice, vzdělávání sociálních pracovníků), Publications (publikace), Audio conferences (audiovizuální konference), CLASP Update (aktuální informace o rodinné a sociální politice), Opportunities at CLASP (možnosti

CLASP) a For the Press (tiskové informace). Stránka zohledňuje problematiku rovných příležitostí. Stránky jsou v anglickém jazyce.

<http://www.clasp.cz>

Hodnocení:***

Na závěr bych opět ráda zdůraznila, že výčet zde uvedených stránek není a nemůže být úplný. V příštím vydání vás seznámíme s dalšími zajímavými stránkami a odkazy. V případě, že o některých víte a domníváte se, že bychom se jim mohli věnovat v příštím čísle, zašlete prosím adresu stránky na níže uvedenou adresu. Samozřejmě je možné zaslat také případné komentáře, kritiky či návrhy.

Petra Rakušanová
rakusan@soc.cas.cz

VÝZKUM

SOCIOLOGIE RODINY - SOCIOLOGIE GENDERU - OBLASTI VÝZKUMU

Vzrůstající zájem o sociologii rodiny a genderovou analýzu v plné míře odhaluje nedostatečnou pozornost, která byla této oblasti sociologie až doposud v České republice věnována. Rádi bychom tedy upozornili na některá zajímavá témata výzkumu z této oblasti a poskytli tak alespoň základní orientaci ve vývoji současné sociologie rodiny. Jednotlivá témata byla vybrána podle mezinárodní encyklopedie International Encyclopedia of Marriage and Family a koncipována tak, aby dodala impuls k zamýšlení nad situací v České republice.

RODINNÉ HODNOTY

Rodinné hodnoty jsou neoddelitelně spojeny se sociálním kontextem a s hodnotou samotné rodiny v dané společnosti. V centru výzkumného zájmu se často ocitá otázka, zda instituce rodiny a **rodinné hodnoty** upadají, čemuž by nasvědčoval rostoucí počet rozvodů, rozšiřující se fenomén singles a emancipace jednotlivce ve společnosti, nebo zda jde pouze o radikální změnu forem rodinného života a s ním spjatých hodnot. Každopádně je možno sledovat odklon od instituce manželství a rozšíření jiných alternativních forem soužití.

Empirické analýzy se často potýkají s problémem nesouladu mezi postoji a reálným chováním jako důsledkem dodržování tradičních hodnot na jedné straně a oceňováním hodnot moderních na straně druhé. Jako jeden z možných indikátorů vývoje instituce rodiny je považován počet rodičích se dětmi. Zastánci názoru, že rodina je v úpadku, argumentují klesajícím počtem dětí, což vysvětlují nárůstem individualizace společnosti. Na druhé straně přístup, který zdůrazňuje změny v pojetí instituce rodiny, argumentuje ekonomickou náročností výchovy ovlivňující rozhodnutí stát se rodičem. To by potvrzoval také výzkum Gallupova institutu z roku 1997 prováděný ve čtrnácti státech, který ukázal, že více než 50% respondentů považuje rodičovství za nezbytné pro sebenaplnění. Dalším sledovaným faktorem je čas, který tráví členové rodiny pohromadě. K oslabení tradiční rodiny přispívá právě nedostatek času, který tráví rodiče se svými dětmi, v důsledku čehož mimo jiné dochází k nahrazení rodičovské autority hodnotami a ideály předávanými televizí a filmovým průmyslem. Televize spoluvytváří kontext rodinné komunikace a částečně tak determinuje i její funkci a význam.

Úpadek tradiční rodiny potvrzuje také dramatický nárůst počtu rodin s jedním rodičem. Názory na tento fenomén se různí: zatímco zastánci tradičního pojetí chápou rodinu s jedním rodičem jako deviantní formu, jiní ukazují, že význam rodiny s oběma rodiči je pouze širokou veřejností sdíleným předsudkem, nepotvrzeným empirickými studiemi. Bez ohledu na hodnocení tohoto jevu se oba tábory shodují na jeho významném sociálním, ekonomickém a politickém vlivu na rodinný život. Strukturální změny rodinných vztahů reprezentuje také nárůst partnerského soužití bez manželského svazku. Ačkoli nemanželské soužití není jednoduše alternativou k manželství, neboť je pravděpodobněji než manželství bezdětné, méně trvalé a z právního hlediska neukotvené, vzhledem ke sdílení domácích prací a sexuální výlučnosti mezi partnery současně

vykazuje podobné charakteristiky jako manželství. Často je nemanželské soužití přechodným stádiem před manželstvím, na druhé straně partneri nepodnikají rodinné aktivity, čímž se jejich soužití blíží intenzivnímu datingu.

Vzhledem k rostoucímu podílu dvoukariérových manželství a zvyšující se ekonomické náročnosti péče o dítě se stává rozhodujícím faktorem pro posouzení hodnocení rodiny v rámci určité společnosti podpora rodičovské dovolené nebo výhody vážící se na rodičovství a výchovu dítěte. Odklon od tradiční instituce rodiny lze nahlížet jako důsledek nepříznivé rodinné politiky. V porovnání s některými evropskými státy poskytují USA nejmenší podporu rodičům malých dětí, právně zde rovněž není ošetřena péče o dítě v době nemoci a předškolní péče je státem poskytována pouze rodinám s nízkými příjmy. Relativně vstřícný přístup k podpoře rodičů má například Švédsko, Francie, Itálie nebo Velká Británie. V České republice je matkám zaručena dvacet osmi týdenní mateřská dovolená, po tuto dobu jsou jí vypláceny dávky z nemocenského pojištění. Vedle toho zákon umožňuje rodičovskou dovolenou, kterou otec a matka mohou čerpat současně do tří let věku dítěte.

Diskuse o **rodinných hodnotách** vyžaduje porozumění společenskému kontextu a materiálním podmínkám rodiny, neboť ačkoli je na rodinu často nahlíženo jako na výhradně soukromou sféru, podmínky její existence jsou výrazně ovlivňovány sociálním prostředím a naopak její vnitřní problémy jsou propojeny s veřejnými. Politika podporující fungování rodiny tak zároveň přispívá k upevnění rodinných hodnot a pozitivnímu hodnocení rodiny samotné. Vzhledem k současnému trendu vývoje rodiny si toto téma rozhodně zaslouží větší pozornost veřejnosti odborné i laické.

DVOUKARIÉROVÉ MANŽELSTVÍ NA DÁLKU

Manželství na dálku, v angličtině označované jako **commuter marriage**, je typické pro dvoukariérové páry, které se rozhodnou žít nejméně tři noci týdně odděleně v místě zaměstnání každého z partnerů. Většinou jde o dvoukariérové manželství, kde si oba partneri pěstují kariéru, což vyžaduje od každého z nich vysoký stupeň nasazení a nezanedbatelnou míru zodpovědnosti. Oddělené bydlení manželů není ve společnosti novým fenoménem, nicméně z historického hlediska se jednalo spíše o muže odcházející od rodiny. Dnešní situace je jiná především v tom, že jde o rozhodnutí obou manželů, jejichž kariéry neumožňují soužití v jedné geografické oblasti. Často je takové uspořádání považováno za dočasné řešení, dokud manželům nebude umožněno přesunout se do stejného bydliště, aniž by se jeden z partnerů musel vzdát budování osobní kariéry.

Výzkumy tohoto jevu v moderních industriálních zemích se týkaly především situace ve Spojených státech, nicméně vše nasvědčuje tomu, že manželé praktikují tento životní styl i v ostatních vyspělých zemích. Výskyt **manželství na dálku** ovlivňuje řada faktorů jako např. vyšší zaměstnanost žen, zvyšující se počet žen budujících si kariéru a v neposlední řadě tlaky pracovního trhu na mobilitu zaměstnanců. Lidé, kteří se rozhodli pro **commuter marriage**, vykazují také podobné sociální charakteristiky. Ve většině případů jde o vysoce vzdělané profesionály nebo vedoucí pracovníky, s vyššími příjmy, mezi třicátým a čtyřicátým rokem, většinou žijící déle než devět let v manželství, jež je asi ze čtyřiceti až padesáti procent bezdětné. Výzkumy dále ukazují, že ženy uvádějí vyšší míru spokojenosti s dojížděním a oddělením domácností než muži. Neprokázal se ani vyšší výskyt rozvodů nebo specifická příčina rozpadu manželství.

Jako pozitivní přínos **manželství na dálku** bývá zdůrazňována získaná autonomie, pocit sebeuspokojení a zvýšení sebevědomí. Oddělením rodiny a práce vzniká také lepší možnost sebeuplatnění a kariérního růstu. Nicméně tento model vyhovuje více rodinám se staršími dětmi, které často bydlí již mimo domov, zatímco pro mladší páry s malými dětmi může představovat **manželství na dálku** stresující element. Oddělené žijící partneri čelí také nedostatku emocionální podpory, pocitu osamění až frustraci a obavě z rozpadu manželství. Dalším negativním faktorem jsou rostoucí náklady, které manželé vynaloží na telefon, dopravu, vedení dvou domácností atd.

Jak již bylo uvedeno výše, **manželství na dálku** se týká především

dvoukariérových párů tvořících specifickou formu rodinného soužití. Základní otázkou pro ně zůstává, jak skloubit práci a rodinu. Různé formy rodiny, kde oba manželé pracují, se ale výrazně liší podle kultury a tradic vyznávaných danou společností. Postkomunistické státy se například nepotýkají s formou dvouvýdělečných domácností jako s novým fenoménem, neboť před pádem železné opony bylo placené zaměstnání normou pro muže i ženy. Změnila se však dostupnost institucí zajišťujících péči o děti, což mělo za následek zvýšení tlaku zejména na ženy, na kterých leží zároveň většina povinností spojených s péčí o domácnost. Institucionální podpora rodin, kde jsou oba rodiče výdělečně činní, je dalším široce diskutovaným tématem. Dvoupříjmové rodiny podporuje např. Norsko, Švédsko, Finsko nebo Holandsko, naproti tomu tradičně katolické státy spíše podporují stav, kdy matky s dětmi do tří let zůstávají doma. Časté je také schéma, například ve Velké Británii, kdy muž pracuje na plný úvazek a žena na poloviční.

Výzkumy mimo jiné naznačují méně stereotypní výchovu dětí pracujících rodičů. Nicméně, aby žena dosáhla rovnoměrného rozložení domácích prací, musí být pracovní vytížená minimálně jako partner a zároveň do rodinného rozpočtu přispívat stejnou měrou. Zaměstnání ženy však může stále v manželství představovat konfliktní oblast, tento případ je častý zejména v tradičních asijských a islámských společnostech, kde je žena chápána výhradně jako strážkyně rodinného krbu. Pokud chodí do placeného zaměstnání, děje se tak spíše z ekonomických důvodů než kvůli rovnostářským ideálům.

V současné době je tématu dvoukariérových manželství, a tedy také fenoménu **commuter marriage - manželství na dálku** věnována čím dál větší pozornost, neboť tyto ne přímo nové, ale nově modifikované formy rodiny zásadně ovlivňují fungování sociální mikrostruktury. V České republice stejně jako v ostatních postkomunistických státech dosud není například stěhování za prací běžnou strategií na trhu práce. Tento přístup bude nutné s velkou pravděpodobností přehodnotit v souvislosti se vstupem těchto států do Evropské unie, která rozšíří pracovní trh a zvýší tak konkurenci. Vše tedy nasvědčuje tomu, že oba tyto paralelní jevy získají v blízké budoucnosti na důležitosti, a bude proto nezbytné nejen pochopit životní styl lidí žijících v **commuter marriage**, ale vedle toho se také zabývat tímto fenoménem na institucionální úrovni.

SANDWICH GENERATION

Jedním z výrazných důsledků prodloužení předpokládané délky života a odkládání rodičovství, tedy demografických změn výrazně ovlivňujících dvacáté století především ve vyspělých zemích, je zvýšení tlaku zejména na ženy střední generace, které jsou konfrontovány současně s potřebami dětí a nutností péče o stárnoucí rodiče. Tento trend označovaný jako **sandwich generation** se stává v posledních letech významným předmětem výzkumného zájmu.

Pojem poprvé použila Dorothy Miller v roce 1981 pro označení nepoměru ve výměně prostředků a podpory mezi generacemi, přičemž se odvolávala zejména na situaci střední generace, která poskytuje péči jak mladým, tak starším členům rodiny, aniž by sama dostávala odpovídající podporu. Jelikož se mezigenerační péče týká často žen, které spojují role manželky, matek, dcer a pečovatelek spolu s prací v zaměstnání, je někdy pojem **sandwich generation** používán jako synonymum pro ženy střední generace. Definiční nejasnosti konceptu **sandwich generation** se odrážejí jak v obsahovém vymezení fenoménu, tak v analýze důsledků mezigenerační péče. Někteří odborníci zdůrazňují demografické důsledky mezigenerační péče, jiní naopak vyzdvihují dopad na individuální pocit pohody a vnitřní fungování rodiny. Co se týče obsahového vymezení, názory se liší zejména ohledně věku dětí. Zatímco někteří do **sandwich generation** zahrnují pouze rodiče s dětmi do 18 let, jiní sem řadí také rodiče mladých dospělých, kteří nemusejí nutně žít ve stejné domácnosti s rodiči.

Rozpory se objevují také v názorech na rozšíření **sandwich generation**, někteří odborníci tento fenomén považují za gerontologický mýtus, zatímco jiní za rychle se rozšiřující formu rodinného života. Tyto nejasnosti a neshody mohou nicméně pramenit mimo jiné také z nereprezentativnosti empirických studií zabývajících se tímto tématem, proto je často nutné pouze odhadnout míru zodpovědnosti ležící na střední generaci, a ztrácí se tak výpovědní hodnota výzkumu. Další neuzavřenou otázkou zůstává také vliv fenoménu **sandwich**

generation na členy střední generace, stejně jako na jejich dospívající děti. V této otázce se většina odborníků kloní spíše k názoru, že mezigenerační péče má malý až zanedbatelný vliv na psychický stav jedince. Některé studie naopak poukázaly na vyšší sociální kompetence dětí vychovávaných rodiči **sandwich generation** a na pozitivní emocionální podporu ze strany prarodičů.

Přestože panují neshody ohledně míry rozšíření zmíněného fenoménu, demografické trendy odkládání rodičovství či zvyšující se předpokládaný věk dožití jsou nepopíratelnými doprovodnými jevy života na počátku 21. století. Rovněž je jisté, že tyto změny ve formě rodinného života si zaslouží mnohem více odborné pozornosti.

HOMOSEXUÁLNÍ RODIČE

Negativní společenské postoje vůči homosexualitě způsobují, že je těžké učinit závěry ohledně počtu gay či lesbických rodičů. Společenská neviditelnost homosexuálních rodin je navíc v řadě zemí zesílena postavením výchovy dětí homosexuálními rodiči mimo zákon. Častým zkresením je také omezení výzkumů (závislejících na ochotě respondentů) pouze na vzorek bílých homosexuálních rodičů ze střední třídy, vzdělaných, žijících ve městech a otevřeně hovořících o své sexuální orientaci, což neumožňuje zobecnění výsledků studií. Homofobie, tedy negativní přístup ke gayům a lesbám, zůstává stále ve společnosti přítomným rysem. Někdy je tento pojem chápán jako příliš reduktivistický, neboť zjednodušuje negativní přístup k homosexuálům pouze na obavy a strach, zatímco ostatní faktory jsou potlačovány do pozadí. Pojem homofobie do určité míry koresponduje s termínem heterosexismus, jímž lze nahradit. Heterosexismus v sobě implicitně zahrnuje znevěditelnost a odmítnutí samotné existence homosexuálů tvrzením, že všichni jedinci jsou heterosexuální. Přes politickou rétoriku tolerance jsou homosexuální jedinci stále vystaveni společenské stigmatizaci, předsudkům a institucionalizované diskriminaci systematicky udržované na všech rovinách společenského života. Zejména v oblasti partnerského soužití jsou homosexuální páry výrazně znevýhodněny, výjimku tvoří pouze několik států jako například Holandsko, Belgie umožňující sňatek partnerů stejného pohlaví, nebo Dánsko, Norsko, Švédsko, Island, Maďarsko, Francie a Kanada, které garantují registrované partnerství.

Lesbické matky

Vzhledem k tomu, že v řadě evropských i severoamerických států není povoleno uzavřít sňatek mezi partnery stejného pohlaví, přicházejí homosexuální rodiče o práva a legislativní výhody související s rodičovstvím. Nicméně i přes tato znevýhodnění existuje řada způsobů, jak se stát rodičem; od možnosti pečovat o děti z předchozího heterosexuálního soužití, přes umělé oplodnění, po adopci či pěstounskou péči, avšak ani tyto způsoby nejsou bez překážek. Pokud je dítě svěřeno po rozvodu do péče matky, ta musí svou sexuální orientaci velmi často skrývat, aby předešla zrušení opatrovnictví. V případě adopce se lesbické ženy rovněž potýkají s legislativními omezeními, neboť ve většině států není adopce homosexuálním párem povolena. V tomto směru se umělé oplodnění jeví jako nejjednodušší cesta k rodičovství, nicméně rovněž to neplatí ve všech státech. V České republice je například pro povolení k umělému oplodnění nutné prokázat soužití v heterosexuálním páru. V případě pěstounství se jedná spíše o výjimečné případy. Ačkoli je složité najít pěstounskou rodinu pro velký počet dětí, lesbické a gay páry jsou z této možnosti většinou a priori vyloučeny. Žádný výzkum dosud spolehlivě neprokázal negativní dopad výchovy v homosexuálních párech na děti samotné, nicméně argument morální ochrany výchovy dítěte slouží jako jeden z nejčastějších při zdůvodňování nerovných příležitostí homosexuálů v otázce rodičovství.

Výzkumy zabývající se trvalými vlivy na děti vychovávané homosexuálními rodiči se zaměřují na tři základní oblasti: sexuální identitu, psychologické přizpůsobení a sociální vývoj. Pokud jde o sexuální identitu, žádné testy neprokázaly, že by děti vychovávané homosexuálními rodiči měly problémy s gender identitou nebo že by tato výchova ovlivňovala jejich sexuální orientaci. Stejně tak nebyl prokázán vyšší výskyt psychologických poruch, depresí či poruch chování. Tyto psychologické problémy jsou spíše ovlivněny jinými aspekty rodinného života, a přestože jsou děti lesbických matek vystaveny častěji stresovým situacím ve společnosti, nic nenasvědčuje významné odlišnosti subjektivních pocitů jedince či sníženého sebevědomí. Tento

aspekt je navíc spíše problémem společenské netolerance, nikoli handicapem samotných homosexuálních aktérů. Dalším z přetrvávajících mýtů je, že děti vychovávané homosexuálními rodiči pociťují sociální izolaci a setkávají se s odmítavými postoji vrstevníků. K udržování těchto předsudků přispívá také míra pozornosti věnovaná dítěti, jež vyrůstá v monopohlavní rodině. Všeobecně jsou děti častými objekty zneužívání a útlaku, sexuální orientace rodičů však míru zneužívání neovlivňuje.

Proti společenským předsudkům ohledně života v homosexuální rodině stojí naopak pozitivní aspekty takové výchovy. Děti projevují větší respekt vůči odlišnostem, uznání rozmanitosti a schopnost empatie. Projevují obvykle také větší asertivitu v konfrontaci s tradičními pohlavními rolami, někteří odborníci uvádějí vyšší schopnost prosazení nestereotypních rolí v partnerství a vytvoření fungujícího rodinného zázemí. Přestože dosavadní poznatky svědčí o tom, že pro rozvoj dítěte je významný vztah rodič – dítě, nikoli sexuální orientace rodiče, mnoho gayů a lesbických žen stále musí bojovat za svá práva.

Gay otcové

Muži identifikující sami sebe jako homosexuální, kteří se rozhodnou vychovávat dítě, mají ve společnosti ještě složitější situaci než lesbické ženy. Západní společnosti soustavně snižují mužskou schopnost výchovy dítěte a v případě homosexuálů se tento předsudek ještě násobí. Kvůli tomu je k dispozici omezené množství výzkumů tematizujících otázku gay otců, odhaduje se však, že například ve Spojených státech vychovává dítě mezi jedním až dvěma miliony gayů. Zřejmě nejjednodušším způsobem je svěřením dítěte do péče otce po rozvodu, nicméně například v České republice rozvodové soudy svěří dítě v devadesáti procentech do péče matky, což minimalizuje i tuto příležitost gay otců starat se o své děti. Možnost jak úplné adopce, tak adopce biologického dítěte partnera je stejně jako v případě lesbických žen ve většině států nelegální. Dalším případem může být neanonymní dárčovství spermatu a uzavření dohody s biologickou matkou, která se vzdá svých rodičovských práv a povinností, nebo sdílená péče o dítě s jinou ženou. Variantou může být dohoda mezi lesbickým a gay párem a střídavá péče o dítě, jehož biologickými rodiči je žena z lesbického a muž z gay páru.

Dostupné informace jsou především z výzkumů gay otců v USA a západní Evropě prováděných na nereprezentativních vzorcích gay komunity. Ačkoli závěry nemohou být zobecnitelné, výzkumy odhalily jisté odlišnosti heterosexuálních a homosexuálních otců, například větší zodpovědnost, menší autoritativnost a důraz na pěstování tolerance rozmanitosti u gay mužů. Společenská představa o partnerství gayů je ale velice odlišná. Rozšířené jsou například mýty o promiskuitě a nestálosti vztahů mezi gay muži, a tudíž vnímání gay partnerů jako neschopných vytvořit odpovídající rodinné zázemí. Stejně jako v případě lesbických matek společnost gayům odepírá možnost vychovávat dítě z obavy, že delší čas strávený v homosexuálním prostředí ovlivní sexuální identitu dítěte. S tím souvisí obava, zda mohou homosexuální rodiče svým dětem předat přiměřené vzory mužských a ženských rolí, tradičně považované za jediné zdravé rozložení rolí v rodině. Ani v této oblasti však výzkumy dosud nenaznačují žádný významný rozdíl mezi dětmi homo- a heterosexuálních rodičů. Mezi další ponižující mýty lze zařadit představu, že gayové mají větší sklon k sexuálnímu zneužívání svěřených dětí. Přes evidentní opak prostupují tyto stereotypní představy o chování homosexuálních lidí napříč celou společností. Výzkumy navíc ukazují, že děti, zejména dívky, jsou ve větší míře ohrožovány heterosexuálními než homosexuálními muži.

Institucionalizovaný homonegativní přístup ke gayům a lesbám tak neustále udržuje diskriminaci homosexuálních rodičů, častokrát i proti zájmu dítěte, ačkoli právě tento argument je ve společnosti nejsilnější. V České republice již několikrát neprošel návrh zákona o registrovaném partnerství a legální možnosti založení rodiny homosexuálním párem jsou tudíž naprosto nulové.

ASISTOVANÁ REPRODUKCE, JEJÍ SOCIÁLNÍ A ETICKÉ ASPEKTY

Asistovaná reprodukce představuje konflikt se zažitými společenskými představami, normami a tradicemi, moderní technologie zásahem do procesu přirozeného početí předběhly myšlení a chápání lidí a otevřely tak rozsáhlou společenskou diskusi. Nicméně přes technologický pokrok

představuje asistovaná reprodukce i nadále určité zdravotní riziko, například zvýšení pravděpodobnosti vzniku rakoviny vaječníků při opakovaném odběru vajíček z vaječníků. Řadu otázek otevírá také dárcovství spermatu či vajíček nebo kontrola asistované reprodukce ze strany státu a exkluze některých skupin.

První umělé oplodnění bylo provedeno v roce 1884 ve Filadelfii, kde byla žena oplodněna darovaným spermatem. Veřejnost i matka dítěte se o této události dozvěděly až o dvacet pět let později po smrti doktora, který umělé oplodnění spermií svého "nejhezčího studenta" provedl. Společenská kritika tento čin tehdy hluboce odsoudila jako mechanické cizoložství odporující božím zákonům. Až v roce 1979 bylo provedeno první oplodnění *in vitro*, tedy implantace uměle oplodněných a vypěstovaných embryí do dělohy. Tento postup do té doby považovaný za science fiction vyvolal diskusi o celé řadě nových problémů. Jedním z nejpálčivějších je otázka oplodněných, ale nepoužitých embryí: zda se mohou využít k dalšímu výzkumu tkáně plodu, nebo se s nimi musí naložit výhradně podle přání biologických rodičů. Rozšíření této metody je spojeno zejména s devadesátými léty dvacátého století a nyní je asistovaná reprodukce nejdynamičtější se rozvíjejícím podoborem gynekologie. Nejčastější techniky jsou ale stále umělé oplodnění při mužské neplodnosti a oplodnění „ve zkumavce“ v případě neplodnosti ženské.

Rychle se posouvající hranice lidských možností ovlivňovat reprodukci, vyvolávají řadu nových etických a právních otázek a sporů. Nevyřešenou oblastí je například role státu, kterou by měl sehrát při kontrole asistované reprodukce. Další problematickou otázkou je také komercializace sféry asistované reprodukce. V situaci, kdy se stávají vajíčka a zdravé spermie obchodovatelným zbožím, lze jen stěží zaručit skutečně svobodné rozhodnutí dárkyně/dárce pro darování svého vajíčka či spermie. Ženy ze sociálně slabších vrstev mohou být okolnostmi nuceny k darování vajíček, což je mimo jiné vystavuje také zvýšenému riziku rakoviny vaječníků.

Obhájci umělého oplodnění argumentují proti odpůrcům zejména právem každého jedince na vlastního biologického potomka. Ovšem skutečnost, že institucionální kontrola asistované reprodukce umožňuje přístup pouze stabilním (někde jenom sezdaným) heterosexuálním párům, by tedy měla být vnímána jako diskriminace. Odvolávat se na přirozenost heterosexuální rodiny je v dnešní době velmi neúčinné, instituce rodiny prochází změnami, které nenávratně mění její charakter, počty rozvodů a děti vychovávaných pouze jedním rodičem v západních společnostech stoupají, neexistuje tedy jediný důvod, proč považovat početí bez lékařské pomoci za přirozenější nebo racionálnější než asistované početí, které podléhá v důsledku těchto mylných předpokladů represivní institucionální kontrole. Psychický vývoj dítěte je ovlivněn zejména citovým zázemím, které může být vytvořeno dvěma muži, dvěma ženami, jedním mužem či ženou nebo heterosexuálním párem, pokud jsou to lidé vnímaví, obětiví a citliví k potřebám dítěte. Vzačujeme-li tedy zájem dítěte a jeho morální vývoj, neexistuje pro omezení přístupu homosexuálních párů k asistované reprodukci reálný důvod. Objevují se však také pozitivní reakce, například Komise pro lidská práva na Novém Zélandě podala v roce 1994 v této otázce precedens, když rozhodla, že zamezení přístupu svobodných heterosexuálních a lesbických žen k možnosti umělého oplodnění e v rozporu s antidiskriminačními zákony.

V České republice není oblast asistované reprodukce právně ošetřena téměř vůbec. Jedinou úpravu tak zajišťuje pouze ministerská směrnice z roku 1982 o umělém oplodnění, pro oplodnění *in vitro* ale právní řád České republiky žádné mantinely nestanoví. Návrh zákona o zdravotní péči, jehož součástí je kapitola o asistované reprodukci, byl ve sněmovně neúspěšně předkládán již několikrát, nyní se připravuje jeho nové znění, dosud však není jasné, kdy bude ve své konečné verzi předloženo vládě. Vzniká tak řada otázek, jejichž řešení je víceméně na jednotlivých centrech provozujících techniky asistované reprodukce. Ty uzavřely dohodu, že nebudou provádět umělé oplodnění ženě starší padesáti let a ženě bez partnera. Nicméně v roce 2001 soud povolil vdově oplodnění spermiemi zesnulého manžela a vzhledem k tomu, že se v České republice za otce považuje muž, jehož dítě se narodí do tří set dnů po jeho smrti, úředně dítě otce nemá. Proč jsou tedy svobodné heterosexuální či lesbické ženy z přístupu k asistované reprodukci vyloučeny, zůstává nejasné. Český právní řád rovněž nezná pojem náhradní mateřství, můžeme se tedy řídit předpokladem, že co není

výslovně zakázáno, je povoleno. Za matku dítěte je ale považována výhradně žena, která dítě porodila, proto jedinou možností je následná adopce ženou, která poskytla své zárodečné buňky. U dětí, které přišly na svět díky darovaným spermiím či vajíčkům, vznikají další etické problémy, neboť podle mezinárodní úmluvy o právech dítěte má dítě právo své biologické rodiče znát. V České republice je však dárcovství anonymní a tajné. Zákon také nikde nevymezuje, kolikrát mohou muži darovat spermie, ženy vajíčka a páry embrya.

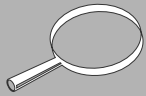
Před zvažováním umělého oplodnění nebo oplodnění *in vitro* by měly být zájemcům jednoznačně poskytnuty alespoň základní informace o možnostech a způsobech adopce. Většina párů nicméně preferuje metody umělého oplodnění, neboť dítě má genetické vazby na oba nebo alespoň na jednoho rodiče a na rozdíl od adopce jsou známé fyzické a psychické podmínky biologické matky v průběhu těhotenství. Nedostatečné ošetření problematiky asistované reprodukce avšak často umožňuje nejednoznačnosti v určení rodičovství, ve výchově dítěte atd. Podle mého názoru jde o exemplární příklad situace, kdy technologický pokrok předstihl myšlení a chápání společnosti. Odborníci neustále hledají vyváženou kombinaci institucionální kontroly, která by nezahrnovala represivní prvky a diskriminaci specifických skupin a souběžně zajišťovala ochranu práv dítěte. Česká legislativa má v této oblasti velké zpoždění, a pokud se chce Česká republika zařadit po bok vyspělých evropských států, téma asistované reprodukce by se mělo stát předmětem nejen společenských, ale i politických debat.

DATING

Od pouhého přátelství se **dating** liší tím, že zahrnuje také sexuální aktivity a romantické přátelství. V obecnějším pojetí se **dating** vztahuje ke dvěma širším pojmům, námluvám a výběru partnera. Zatímco však námluvy jsou historicky spojeny spíše s explicitním záměrem vstoupit do manželství a proces výběru partnera se implicitně vztahuje k dalším strukturálním (povaha manželského trhu) a sociálním faktorům (věk, třída, rasa, vzdělání, náboženství a další kulturní představy), **dating** odkazuje zejména na prostředky a způsoby, jejichž prostřednictvím se lidé seznamují a navazují partnerství. Toto pojetí se týká především západních individualistických společností, kde se volba partnera ponechává výhradně na každém jedinci. Jiná situace zákonitě nastává v kolektivistických kulturách (např. Čína, Indie, Vietnam...), kde jde často o předem naplánovanou volbu. Výjimkou zde tvoří Japonsko, kde poměr předem naplánovaných sňatků činí pouze 10%, což svědčí o tom, že rovněž v kolektivistických společnostech lze vyzorovat trend individualizace a liberalizace volby partnera stejně jako v západních společnostech. Stále jde spíše o formu podobnou tradičním námluvám než o **dating**, jak je chápán v západních společnostech.

Proces seznamování prošel v západních společnostech rovněž výraznými změnami. Postupné uvolňování společenské morálky vyvrcholilo v šedesátých letech, kdy mladí odmítli tradiční pravidla a normy námluv ve jménu svobody, rovnosti a autonomie. Na druhou stranu se **dating** stal mlhavým pojmem, o čemž v dnešní době svědčí množství příruček plných rad, jak si najít partnera. Řada studií překvapivě ukázala, že muži i ženy hlásící se k egalitářství se naopak chovají spíše podle tradičních vzorců a norem. Stejně tak ačkoli partneři preferují ve většině případů rovnocenné partnerství, boje o moc a kontrolu nad partnerem jsou běžnou součástí vztahu. Soutěžení se uplatňuje také vůči potenciálním rivalům, partneři mají tendenci manipulovat s názory druhých a snižovat v jejich očích hodnocení potenciálního soupeře. V této strategii lze vysledovat typické mužské a ženské taktiky, které přesně kopírují stereotypní představy, hodnocení a společenské očekávání kladená na chování mužů a žen. Kritici tradičního systému **datingu** proto poukazují na jeho sexistické rysy, kdy jsou muži oceňováni pro peníze a ženy pro sexuální atraktivitu. Genderový aspekt **datingu** výrazně ovlivňuje vzájemné oceňování a hodnocení mužů a žen, ženské a mužské standardy se stále liší a kopírují tradiční genderové normy, což je nadále upevňováno komerční prezentací mužských a ženských ideálů.

Ve studiích zabývajících se hodnocením **datingu** jsou většinou zmiňovány jako pozitivní, ale současně také nejproblematictější aspekty přátelský vztah a komunikace. Jako problematická oblast byl také často uváděn sexuální kontakt, zejména nevěra a odlišnost postojů, pocitů a chování mužů a žen v sexuální oblasti. Co se týká komunikace, je možné vyzdvihnout, že došlo k odtabuizování určitých témat ve vztahu, jako je například otázka týkající se předchozích partnerů či

různá sebeodhalení, která mohou být nahlížena v negativním světle. Dalším aspektem partnerské komunikace je lež a nesdělování pravdivých informací ve snaze nezranit partnera.

Častým tématem studií **datingu** je zkoumání prvního kroku k úspěšnému kontaktu. Tradičně se předpokládá, že první kontakt učiní muž, nicméně většinou tomu předchází signál ze strany žen, což zahrnuje rozmanité tělesné projevy od úsměvu, olíznutí rtů po vyhrnutí sukny či pohození hlavou. Zajímavé je zjištění zásadní odlišnosti vzorců navázání kontaktu oceňovaných muži a ženami. Muži spíše preferují přímé či svůdné signály, zatímco ženy naopak nevině navázání komunikace. Stále častěji je také tematizován strach mužů z odmítnutí, což může vést k agresivnějším formám chování prezentovaných ve filmech jako zaručená cesta k úspěchu. Vezmeme-li v úvahu rostoucí individualismus v západních společnostech oceňujících spontaneitu, originalitu a otevřenost, zdánlivě překvapivým zjištěním je také vysoká předpověditelnost průběhu první schůzky. Vysvětlení může poskytnout právě ztráta jistoty, která platila u tradičních forem námluv a sjednaných zásnub, snaha zanechat co nejpozitivnější dojem a vyhnout se trapným situacím. Následování tradičního odlišení mužské a ženské role a vzájemné potvrzování rozdílného statusu je zároveň signálem neexistence nových norem, které by organizovaly rovné partnerské vztahy mužů a žen. Jinak řečeno: pokud akteři postupují dle tradičního scénáře, snižují tak riziko, že budou považováni za odlišné a "nenormální".

V poslední době dochází k dalším změnám v organizování **datingu**, nastupují nové formy, jako jsou například seznamovací agentury, seznámení prostřednictvím videa či internetu, což bývá označováno jako **kyberdating**. Základní odlišností mezi klasickou formou **datingu** a jeho kyberverzí je posunutí fyzické atraktivity a vzájemné přitažlivosti na druhou pozici a její nahrazení komunikačními schopnostmi a oceněním sociálních schopností.

SINGLES

Stejně tak jako vzrostl věk při vstupu do manželství, zvýšil se také počet dospělých mužů a žen, kteří odkládají manželství nebo do něj vůbec nevstupují. Manželství nicméně stále představuje normu a předpokládanou životní strategii a spojení manželství s dospělostí je stále potvrzováno. Dospělost je i dnes chápána jako synonymum pro manželství a rodičovství, ale měnící se životní hodnoty v dnešních společnostech zásadně ovlivňují rozhodnutí vstoupit do manželství a neustále tak vzrůstá počet lidí, kteří si vybírají životní styl **singles**.

Asi do sedmdesátých let dvacátého století byli svobodní dospělí odsuzováni jako společenší vydědění a hrozba pro společnost, toto hodnocení ovšem nebylo stejné pro muže a ženy. Starý mládenec byl pro společnost vždy akceptovatelnější než svobodná žena – stará panna, uznávaný status jí společnost přiznala pouze pokud se rozhodla zasvětit svůj život péči o druhé. Teprve v sedmdesátých letech se vytvořilo pozitivnější hodnocení **singles**, ženy si začaly budovat kariéru, získaly možnost kontroly reprodukce díky účinnější antikoncepci a nabyly větší nezávislosti v rozhodování o svém vlastním životě. Manželství bylo chápáno jako místo diskriminace a poddanství žen. Přestože jsou **singles** stigmatizováni méně než tomu bylo dříve, jejich volba je vnímána jako dvojnásobná a nahlížena spíše v negativním světle. V pozdějším věku jsou předmětem stereotypních úvah a jejich rozhodnutí nevstoupit do manželství je vnímáno jako selhání snahy vdát se/oženit se. To se stále týká především žen, jejichž role jsou spojovány téměř výhradně s funkcí v rodině, tj. manželka, matka, babička atd.

Důvody, proč zůstat **single**, jsou různé a mohou se v průběhu života měnit, **singles** také tvoří homogenní skupinu. Část trvale svobodné populace k takovému rozhodnutí dospěje pozitivní, dobrovolnou volbou a jsou se svým životním stylem spokojeni, zatímco další skupina je s tímto stavem, který vyplývá z vnějších neovlivnitelných podmínek, spíše nespokojena. Typickými důvody pro odmítnutí manželství je strach ze závazků, u žen obava z podřízené role, omezení možnosti svobodné volby a autonomie. Toto rozhodnutí může také vycházet ze sexuální orientace, náboženského řádu a podobně.

Životní uspokojení svobodných je obecně podobné jako u lidí žijících v manželství a většinou lepší než například u rozvedených. Je tedy zřejmé, že míra spokojenosti vychází spíše z uspokojení sociálních a ekonomických potřeb než z faktu života mimo manželství. Existuje

ale řada genderových rozdílů, například zdravotní stav svobodných mužů je spíše horší než u ženatých, zatímco u žen je tomu naopak. Svobodné ženy zase častěji než ženy vdané čelí v pozdějším věku ekonomickým problémům a nejistotě a svobodní muži zase slabší sociální podpoře a nedostatku sociálních vztahů spíše než muži ženatí. Svobodní muži trpí více depresemi než svobodné ženy, což je možno zdůvodnit větší schopností žen udržovat vztahy mezi přáteli, sourozenci a ostatními členy rodiny. Genderové rozdíly jsou patrné také v otázce ekonomického a společenského statusu. Zatímco svobodné ženy jsou většinou vzdělané a mají povolání s vyšším společenským statutem, svobodní muži se spíše pohybují ve spodní části a je pro ně složitější najít si partnerku s odpovídajícím nízkým statutem. Ve vyšším věku čelí svobodní lidé řadě znevýhodnění, například jsou více závislí na formální podpoře a pečovatelských institucích. Dalším faktorem je kulturní odlišnost a míra dodržování tradičních hodnot v dané kultuře. Ačkoli počet nikdy neprovdaných a neženatých lidí vzrůstá napříč různými kulturními a rasovými skupinami, fenomén **singles** je typický spíše pro kultury s omezeným vlivem tradice.

Život neprovdaných žen a neženatých mužů se liší podle individuálních charakteristik, jako je gender, věk, třída, rasa, sexuální orientace a vzdělání, objevují se však některé společné charakteristiky, například jejich sociální síť je spíše menší, ale co se týká vztahů, jsou spíše společensky aktivnější než ženatí muži a vdané ženy. Pochopení životního **strategie singles**, sociálního a kulturního kontextu nárůstu tohoto fenoménu by přispělo zároveň také k osvětlení měnící se instituce rodiny a obecně mezilidských vztahů v moderní společnosti.

Zuzana Uhdeová

Literatura:

- Daniels, Ken, Haimes, Erica. 1998. Donor Insemination. International Social Science Perspectives. Cambridge: University Press.
- International Encyclopedia of Marriage and Family. 2003. New York: MACMILLAN Reference USA.
- Kateřina Nedbáková. 2002. "Alternativní rodinné modely aneb Rodiny lesbických matek a rodiny gay otců". In: Ženská práva jsou lidská práva. Brno: Nesehnutí.
- Možný, Ivo. 1999. Sociologie rodiny. Praha: SLON
- Thomasma, David C., Kushner, Thomasine. 2000. Od narození do smrti, etické problémy v lékařství. Praha: Mladá fronta.
- <http://www.partnerství.cz>
- <http://www.medicina.cz>
- <http://pravo.statistika.cz>

REFORMA RODINNÉ POLITIKY VE FRANCII

Na přelomu dubna a května 2003 byl ve Francii přijat nový plán sociální politiky týkající se rodin s malými dětmi. Francie tradičně vynakládá na rodinnou sociální politiku poměrně velkou část veřejných zdrojů – společně s Norskem, Švédskem, Belgií a Lucemburskem patří mezi pět nejštědřejších evropských zemí (La politique familiale 1996: 28). Její rodinná politika měla vždy silný pronatalitní charakter – například nárok na rodičovský příspěvek měly jen rodiny s více než jedním dítětem, to znamená že po narození prvního dítěte nebyla rodičovská dovolená doprovázena dárkami sociální podpory. Nyní se ale situace mění. Podle premiéra J.P. Raffarina a M. Jacoba, delegovaného ministra pro rodinu, má nový systém zejména "umožnit francouzským ženám skloubit práci a rodinný život". Jednou z hlavních podmínek je neutralita státu vůči způsobu, jakým bude o dítě pečováno – rodinná politika nesmí vyvíjet na ženy tlak, aby opustily zaměstnání.

PILÍŘE SYSTÉMU

Nový systém je založen na třech pilířích:

- 1) takřka univerzální dávka náležící všem rodinám s dítětem mladším tří let (nárok se odvíjí od příjmu, týká se asi 90% francouzských rodin, činí 159 euro měsíčně a nárok trvá 3 roky),
- 2) rodičovský příspěvek již od prvního dítěte v rodině (činí 334 euro po dobu šesti měsíců a je vázán na pracovní neaktivitu rodiče; pokud se jedná o druhé a další dítě, prodlužuje se nárok na 3 roky; pokud se rodič rozhodne pracovat na poloviční úvazek, má stále nárok na více než polovinu částky),
- 3) posílení institucí péče o malé děti – vybudování 20 000 nových míst v jeslích, zvýšení přídatku na hlídání dětí a pomoc podnikům při budování jejich vlastních jeslí.

Rodičům je zaručeno svobodné rozhodnutí, jakým způsobem zajistí péči o své děti – zda s nimi zůstanou doma, zda je dají do jeslí či zda si najmou individuální sílu na hlídání. K tomuto účelu už byla v roce 1986 a 1990 ve Francii zavedena speciální dávka – “příspěvek na hlídání dětí”, který má pro rodinu vyrovnat cenu individuální pečovatelky, která se o dítě stará přímo v rodině anebo u sebe doma, s cenou státních jeslí, a to až do šesti let věku dítěte. Tato dávka je závislá na příjmu rodiny a na zvoleném způsobu hlídání a v rámci nových opatření bude navýšena, zejména pro rodiny s nízkými a středními příjmy. Její využití je ale omezené tím, že na ni má rodina nárok, když dítě svěří do péče osobě se státním certifikátem – a cena takovéto státem schválené pracovní síly je podstatně vyšší než běžně využívaný baby-sitting bez pracovní smlouvy.

CHARAKTER DISKURZU

Je chvályhodné, že reforma rodinné politiky je prováděna diskursem, který umožňuje skloubit práci a rodinu a rozšířit volbu počtu dětí a způsobu péče o ně. Přesto v pozadí stále stojí pronatalitní argument: “národu hrozí, že mu v příštích letech budou chybět ruce pro práci”. S hladinou porodnosti 1,9 dítěte na ženu Francie sice stojí hned za Irskem v čele evropských zemí, přesto se obává stárnutí populace. Nová opatření rodinné politiky byla navíc zcela účelově přijata několik dní před oznámením o zavedení nového důchodového systému, které spustilo ve Francii sérii dlouhotrvajících stávek a masových demonstrací.

Radka Radimská

Zdroje:

Le Monde, 30. 4. 2003, str. 1 a 9.

Problèmes politiques et sociaux 1996, N° 761 : La politique familiale.

perspektivy ve vzdělávacím systému ČR se v první kapitole publikace věnuje Marie Čermáková, diskusi na toto téma potom uzavírá Irena Smetáčková-Moravcová v kapitole druhé.

Tématem rovnosti příležitostí mužů a žen na trhu práce se zabývá většina analýz a právních dokumentů v této oblasti. Pouhá účast žen na trhu práce však nestačí k zajištění rovnosti podmínek při vstupu na trh práce i rovnosti zacházení v zaměstnání. Důkazem, ale zároveň i podmínkou rovného přístupu k ženám, je viditelná účast žen na rozhodovacích a řídicích pozicích. Na základě případové studie souboru žen-manažerek se Alena Křížková ve třetí kapitole zaměřuje na profesní i institucionální **podmínky uplatnění žen v řídicích pozicích na trhu práce** a individuální strategie, které manažerky na základě daných podmínek vytvářejí. Zjišťuje, že na řídicích pozicích jsou diskriminační mechanismy využívány vůči všem ženám bez rozdílu a že základem takového zacházení není konkrétní situace pracovnice, která by znemožňovala stoprocentní výkon, ale samotná kategorie genderu se všemi strukturálními důsledky v naší společnosti. Koreferátem k otázce uplatnění žen v řídicích pozicích na trhu práce přispívá do publikace Anna Putnová.

Marcela Linková se ve své stati **Děravé potrubí: gender a věda** věnuje základním problematikám, které genderová analýza přináší do zkoumání vědy a vědní politiky. Zabývá se situací v Evropské unii, aktivitami na podporu žen působících ve vědě, které v loňském roce vyvrcholily publikací zprávy *National Policies on Women in Science in Europe* profesorky Theresy Resse, potvrzující přetrvávající nerovnost žen ve vědě. V závěrečné části stati obrací autorka pozornost na situaci v ČR, na činnost Steering Committee for Women in Science ČR a Národního kontaktního centra Ženy a věda.

Kapitola Dany Řeháčkové **Méně času v kuchyni, více času s rodinou** si klade za cíl prozkoumat, jaké obrazy ženských postav nabízí současná komerční reklama, kterou v ČR uveřejňuje televize a tisk, a zároveň zjistit, proč není stávající systém regulace reklamy schopný proti diskriminujícím formám prezentace žen účinně zasáhnout. Na základě analýzy audiovizuálního a vizuálního materiálu se autorka snaží charakterizovat typický obraz ženy konstruovaný současným reklamním průmyslem. Skutečnost, že současná česká reklama je plná genderových stereotypů, ji potom vede k zamyšlení nad účinností stávajícího systému regulace reklamy v ČR. Přístup k problematice regulace reklamy vycházející z odlišných východisek nabízí Petr Pavlík. Jako klíčový problém vidí již to, jak regulátor, tj. stát, reklamu pojímá.

Žijeme v době, kdy se již nejméně čtyřicet let hovoří o krizi rodiny, o jejím konci, nestabilitě. Rodina však zřejmě pouze mění svou podobu a právě tato změna, resp. její důsledky jsou předmětem zkoumání Hany Haškové a Radky Radimské v kapitole **Rodičovství po rozchodu partnerů z genderového hlediska**. Tato kapitola je tak zaměřena především na genderové souvislosti otázek spojených s rozpadem manželství a životem v neúplných rodinách. Autorky poukazují na změny v rodičovských rolích, představují všechna možná, pravděpodobná a uspokojivá řešení uspořádání porozvodové výchovy a péče o děti. O pohled rodinné terapeutky rozšiřuje pojetí této problematiky Šárka Gjuríčová v kapitole poslední.

Politika rovných příležitostí mužů a žen tak, jak je do české legislativy zaváděna, neřeší situaci v jednotlivých oblastech, kde genderová rovnost nefunguje. Nehledě na to, máme-li právě na mysli oblast vzdělávacího systému, oblast managementu podnikání, vědu, média či rodinu, spojuje jednotlivé příspěvky snaha upozornit na přítomnost specifických diskriminačních jevů a vztahů, jejichž existence byla a je při začleňování norem Evropské unie do českého právní řádu zcela opomíjena.

Jana Pomahačová

Poznámky:

1 Tato publikace vznikla ve spolupráci Národního kontaktního centra – Ženy a věda a oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR. Publikaci vydává Národní kontaktní centrum – Ženy a věda díky finanční podpoře Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy poskytnuté v rámci programu EUPRO (identifikační kód OK 437)

INFORMACE

ANOTACE KNIHY NA CESTĚ DO EU: ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI MUŽŮ A ŽEN. PRAHA 2002: NÁRODNÍ KONTAKTNÍ CENTRUM - ŽENY A VĚDA A SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, s. 141.

V souvislosti s připravovaným vstupem České republiky do Evropské unie se součástí politické agendy stává i politika rovných příležitostí a základní ustanovení jsou začleňována do českého právního řádu. Normy EU jsou však často zaváděny pouze formálně, bez využití analýzy specifických diskriminačních jevů a vztahů. Projekt Na cestě do EU: rovné příležitosti mužů a žen v ČR, jehož součástí je i vydání této publikace, je realizován vyzkumným oddělením Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR ve spolupráci s Národním kontaktním centrem – Ženy a věda.¹ Cílem projektu je především přispět k otevření diskuse nad aktuálními problémy současné české společnosti ve vztahu k politice rovných příležitostí mužů a žen. Publikace je strukturována do devíti kapitol, příspěvky k jednotlivým tématům jsou rozšířeny o komentář autorů a autorek pracujících mimo Sociologický ústav AV ČR, který poskytuje doplňující informace a nabízí jiný úhel pohledu na sledovanou problematiku.

Otázky a problémy, které souvisejí se zaostáváním vzdělávacího systému ČR oproti zemím EU, se staly důležitými tématy společenských a politických debat. Zájem o konkrétní genderové rozdíly ve vzdělávání k těmto diskusím však nikdy nepatřily a nepatří. Současný vzdělávací systém utváří sociální mechanismy, které reprodukuje stávající a někdy generují i nové genderové rozdíly a nerovnosti. Ve všech strukturách vzdělávacího systému tak zůstávají zakonzervovány rozdíly mezi muži a ženami, které více či méně kopírují vývoj školské soustavy před rokem 1990, systém špatně nebo vůbec nereflexuje genderové problémy. Otázce **genderové**

ANOTACE KNIHY **PODMÍNKY HARMONIZACE PRÁCE A RODINY V ČESKÉ REPUBLICĚ. PRAHA 2002: SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, s. 115.**

Publikace *Podmínky harmonizace práce a rodiny v ČR*, jejíž vydání je součástí projektu "Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s připraveností ČR na vstup do Evropské unie", se tematicky zaměřuje na rodinu a pracovní systém.¹ Přispívá k porozumění vztahům mezi těmito dvěma světy, světem práce a světem rodiny, které jsou formovány v období zásadních sociálních, politických a ekonomických změn, je stěžejním cílem této publikace. Analýza vývoje české společnosti v devadesátých letech, podložená řadou sociologických výzkumů a statistických dat, přináší dílčí informace o dopadech a efektech, které na oblast "rodina versus práce" mají sociální a ekonomické procesy související s tržní ekonomikou, probíhající sociální a demografické změny a v neposlední řadě též proces rozšiřování Evropské unie.

V první z šesti částí publikace, v kapitole **Východiska a kulturně-sociální souvislosti** se Marie Čermáková zaměřuje na vymezení historických, ekonomických a sociálních souvislostí, které utvářejí klima, v němž se vazby mezi rodinou a prací utvářejí a které podmiňují změny v hodnotových orientacích mužů a žen a jejich individuální rozhodování o volbě či využití příležitostí.

Hlavním cílem kapitoly **Trendy v rodině a rodinných odpovědnostech** je poukázat na měnící se význam rodiny v české společnosti a na změny, které v rodině probíhaly v průběhu posledního desetiletí v závislosti na demografických trendech a obecných celospolečenských změnách. Alena Křížková zde poukazuje na skutečnost, že důsledkem těchto změn není pouze posun v chápání rodiny jako takové, ale zároveň též rozrušení rodinných forem, životních strategií rodin a jejich členů. Životní dráhy jednotlivců i rodin se pluralizují, dochází k heterogenizaci typů rodinného uspořádání a rodinného chování. Hlavním znakem životní úrovně českých domácností je nutnost dvou příjmů, a to především v rodinách s dětmi. Životní dráhu českých rodin tak významně ovlivňuje skutečnost, že česká žena je současně spoluživitelkou rodiny, zaměstnanou převážně na plný pracovní úvazek, a nese většinu odpovědnosti za chod domácnosti. Spolu s ekonomickou situací mladých rodin pak tato skutečnost významně ovlivňuje demografické trendy v české společnosti. Mladá generace reaguje na životní podmínky zvýšeným důrazem na pracovní uplatnění a založení rodiny odkládá.

Kapitola Hany Haškové a Marcely Linkové **Podmínky na trhu práce a jejich dopad na fungování rodiny** rozebírá širokou škálu pracovních podmínek a okolností, které se vyznačují různou mírou dopadu na rodinu. Autorky se zaměřují na opatření uplatňovaná na trhu práce související s flexibilním uspořádáním pracovní doby, na možnosti poskytování, resp. využívání pracovního volna a dovolených. Analyzují mechanismy státu při poskytování finančních kompenzací nákladů spojených s rodinnými povinnostmi a stranou jejich zájmu nezůstávají ani služby péče o děti a bezmocné členy rodiny či další sociální zařízení. Autorky poukazují na skutečnost, že český trh práce je stále velice rigidní a existuje zde minimální zájem o nové formy zaměstnávání. Soukromá sféra je nadále vnímána odděleně od sféry pracovní, přestože je s ní velice úzce provázána a obě se podílejí na asymetrii ženské pozice v porovnání s pozicí mužů.

V kapitole Hany Maříkové **Problematická či chybějící opatření ke sladění práce a rodiny** jsou rozebírány otázky nekompatibility sfér rodiny a práce a možnosti překonání tohoto stavu. Autorka zde upozorňuje na skutečnost, že *family friendly opatření* v ČR jsou po obsahové a formální stránce na relativně dobré úrovni, ale jejich realizace v běžném životě je problémová. Příčinu této skutečnosti je často možné dohledat přímo v zákonech a opatřeních, které nezakládají sankce. Těto situace často zneužívají především velké nadnárodní společnosti a drobní podnikatelé. Autorka zde upozorňuje na skutečnost, že příkladů pozitivních, resp. nadstandardních řešení

není v ČR mnoho a možnosti zaměstnavatelů se odvíjejí v první řadě od jejich možností finančních. Je zřejmé, že zatím se v naší podnikové kultuře příliš nevířilo, že záměry organizace mohou být daleko efektivněji zabezpečeny, když zaměstnavatel bude svým zaměstnancům vytvářet vhodné podmínky pro sladění výkonu jejich povolení s rodinnými závazky.

V páté části publikace **Vybrané hlavní otázky a perspektivy** Marie Čermáková rekapituluje a tematizuje nejčastější problémy ve sledované oblasti, jejich národní specifika a odlišnosti. Autorka nabízí další úhel pohledu na charakter a perspektivu vztahů rodiny a práce v různých sférách života, především pak v zaměření na životní cyklus, změny povahy práce, socioekonomické determinanty, gender kontrakt a chudobu.

Závěrečná část publikace **shrnuje** základní poznatky a směřuje k **doporučením**. Jako nosné a reálné strategie směřující k harmonizaci práce a rodiny v České republice jsou doporučeny:

1 Podpora vstupu do EU, který umožní využití evropských zkušeností k definici a vytvoření legislativního rámce *work-family policy*.

1 Vytvoření národní vize a *strategií work-family policy* jako závazného dokumentu, který provede rekapitulaci problémů, vymezí zdroje, resp. prostředky a určí odpovědné nositele za odstranění nedostatků.

1 Vytvoření společenského tlaku na odbory, aby dostaly své odpovědnosti za harmonizaci práce a rodiny, redefinovaly svou dosavadní činnost v této oblasti a účinně prosazovaly zájmy pracujících.

1 Zlepšení kooperace dosud roztržitých NGOs a komunitních programů pomocí vytvoření informačního a výzkumného centra zaměřeného na rodinu.

Jedním z prioritních cílů předložené publikace je zvýšit pozornost a akceschopnost pro tyto otázky všech zainteresovaných odpovědných institucí a politických aktérů. Publikace je doplněna přílohami tabulek, grafů, použitých datových zdrojů a literatury včetně podrobného přehledu zákonů, předpisů, nařízení či vyhlášek vztahujících se k tématu práce a rodiny.

Jana Pomahačová

1 Tato publikace vznikla v rámci projektu "Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s připraveností ČR na vstup do Evropské unie", který je podpořen grantem Rady programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR. Reg. číslo 87028002.

ANOTACE KNIHY **ALENY KŘÍŽKOVÉ, LENKY VÁCLAVÍKOVÉ-HELŠUSOVÉ: SOCIALNÍ KONTEXT ŽIVOTA ŽEN PRACUJÍCÍCH V ŘÍDÍCÍCH POZICÍCH. PRAHA 2002: SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, s. 48.**

Podkladem pro předkládanou publikaci se stala kvantitativní analýza tří datových souborů, které byly v letech 1995 - 1999 vytvořeny pro potřeby výzkumů Sociologického ústavu Akademie věd a orientovaly se především na problematiku trhu práce a transformaci české společnosti. Cílem studie bylo sekundárně zmapovat rovinu postojů, názorů a hodnot žen na řídicích pozicích. Přestože uvedené výzkumy nebyly explicitně zaměřeny na problematiku žen-manažerek a autorky si uvědomují možnost posunu v názorech respondentů, ke kterému mohlo vzhledem ke značnému časovému odstupu dojít, poskytují získané soubory možnost detailnější analýzy genderových vztahů a strategií v prostředí řízení. Jevy z hlediska původního výzkumného záměru marginálně se tak touto cestou dostávají do popředí zájmu obou autorek. Studie *Sociální kontext života žen pracujících v řídicích pozicích* je součástí první fáze řešení projektu *Životní strategie v české podnikatelské sféře 90. let* a vytváří tak rámec a možný směr dalšího zkoumání v této oblasti.¹

Studie přináší informace o postojích mužů a žen k základním sociálním oblastem - rodině a práci. Autorky se zaměřují na rozdíly v názorech mužů a žen, mužů vysokoškolačů a žen vysokoškolaček a zejména na specifika v postojích žen v řídicích pozicích vzhledem k celkové populaci. Na základě zjištěných charakteristik potom vykrešlují kontext, v němž se pohybují ženy-manažerky. Publikace je strukturována do šesti částí a jednotlivé kapitoly se postupně věnují **práci, rodině a domácnosti, volnému času** a problematice **rovných příležitostí** v názorech mužů a žen.

Jednou ze základních charakteristik, která se u mužů a žen v pracovním procesu liší, je délka času, který svému zaměstnání věnují. Data zcela jednoznačně ukazují, že muži tráví v zaměstnání v průměru více času než ženy a jsou zároveň ochotnější pracovat déle, pokud jim je provedená práce dobře zaplácena. Genderové rozdíly vykazují též postoje k práci, ke kariéře či reakce na potencionální ztrátu zaměstnání a strategie, které v takové situaci muži, resp. ženy volí. V situaci, kdy se zaměříme na skupinu žen s podřízenými, docházíme ke zjištění, že se tyto ženy některými svými názory značně odlišují od skupiny žen na podřízených pracovních pozicích a názorově se naopak přibližují mužům. Ženy v řídicích pozicích jsou ve svém zaměstnání v průměru spokojenější než ženy bez podřízených, považují svoji práci za důležitou, uvádějí jiné důvody, které je vedou k tomu, aby chodily do práce a zároveň mají pocit, že nevědí, co by dělaly, kdyby do zaměstnání nechodily. Tyto ženy tráví v zaměstnání více času, snaží se ve své práci co možná nejvíce uplatnit svoji kvalifikaci a jejich zaměstnání častěji odpovídá oboru, který vystudovaly. Skutečnost, že se postoje žen v řídicích pozicích v některých detailech blíží postojům mužů, je zřejmá. Otázkou zůstává, do jaké míry se postoje žen-manažerek řídí jejich postavením v zaměstnání a do jaké míry jejich pohlavím.

Rodina je jedním z témat, o kterém se velmi často diskutuje jak v souvislosti s odlišnými postoji mužů a žen, tak v souvislosti s pracovním vyčerpáním žen v řídicích funkcích. Překvapivě může působit zjištění, že muži a ženy mají na situaci v rodině v řadě případů obdobné názory, přestože k nim dospívají zcela jinými cestami, z jiných pozic a důvodů. Také ženy v řídicích funkcích se z hlediska svých názorů na řadu problémů v oblasti rodiny a domácnosti často neliší od skupiny žen na pracovních pozicích bez podřízených. To autorky vysvětlují skutečností, že ženy bez ohledu na svou pozici v zaměstnání musí řadu věcí v oblasti péče o domácnost a o děti vykonávat stejně. Zcela určitě neplatí, že neexistují místa, kde se názory žen-manažerek s názory žen bez podřízených rozcházejí, také však nelze říci, že by ženy pracovní se blížící mužským pozicím zároveň opouštěly tradiční rodinné vzorce. Představa tradiční role ženy v domácnosti a v rodině je ve značné části společnosti do určité míry stále platná. Ve společnosti je tak často na ženy-manažerky nahlíženo jako jednoduše na ženy, tj. skrze jejich gender, bez ohledu na jejich pracovní zařazení. Analýza dostupných dat však zároveň odhaluje skutečnost, že existuje skupina žen, která podobné tradice bourá, nastavuje nové možnosti a otevírá nové cesty.

Rozsah a náplň volného času je jednou z oblastí, kde nacházíme řadu rozdílů mezi muži a ženami. Muži i ženy shodně považují volný čas za důležitý, konkrétní způsoby náplně volného času však vykazují značné genderové odlišnosti. Obecně lze říci, že ženy orientují své volnočasové aktivity na rodinu, zatímco muži více na sebe, své koníčky a přátele. Ženy-manažerky mají méně volného času než ženy bez podřízených a také z hlediska životního stylu se přibližují spíše mužům, přestože jim to domácí a rodinné povinnosti mohou často komplikovat.

Problematika rovných příležitostí si postupně získává své místo v povědomí veřejnosti, stále však budí velmi rozporuplné reakce. Subjektivní pocit toho, jak je člověk ve společnosti vnímán, jaké je jeho postavení, je jedním z faktorů, které v otázce sociálního statusu vzdalují muže a ženy. Zatímco muži mají tendenci se domnívat, že z hlediska šancí na úspěch jsou pozice mužů a žen vyrovnané, ženy často na základě své zkušenosti poukazují na skutečnost opačnou. Také v tomto případě data naznačují názorovou podobnost mužů na jedné straně a žen na řídicích pozicích na straně druhé. Tuto tendenci je možné vysvětlit skutečností, že genderové stereotypy jsou považovány za opodstatněné a zdůvodňovány především nižšími

kompetencemi žen. Ženy v řídicích pozicích tak mohou mít obavu, že pokud by na nerovnosti poukázaly, byla by jim přisouzena nižší schopnost vykonávat řídicí funkci.

Zjištěné skutečnosti vedou autorky k závěru, že postoj společnosti k ženě a její roli výrazně ovlivňuje názory a samotné postavení žen v řídicích pozicích. Ženy-manažerky, které se s vypjatým úsilím propracovávají k vyšším pracovním pozicím, tak musí čelit hodnocením a reakcím společnosti, která je stále vnímá především jako ženy. Bez ohledu na své pracovní zařazení a pracovní úspěchy jsou pak tyto ženy vnímány jako osoby slabší, méně průbojné, méně schopné a kvalifikované, jako osoby zcela zatížené rodinnými úkoly a mateřstvím.

Jana Pomahačová

1 Tato práce vznikla v rámci projektu Životní strategie v české podnikatelské sféře 90. let, podpořeného grantem Grantové agentury Akademie věd, reg. č. B7028201.

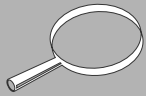
ANOTACE KNIHY ALENY KŘÍŽKOVÉ: ŽIVOTNÍ STRATEGIE MANAŽEREK: PŘÍPADOVÁ STUDIE. PRAHA 2002: SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, s. 67.

Základem pro tuto publikaci se stala kvalitativní případová studie životních podmínek a strategií manažerek, jež je součástí předvýzkumné fáze projektu Životní strategie v české podnikatelské sféře 90. let.¹ Cílem studie je hloubková analýza procesu tvorby životních strategií žen na řídicích pozicích v závislosti na společenských podmínkách a genderové struktuře současné české společnosti. Studie se snaží postihnout a popsat rovinu hodnot a postojů žen na řídicích pozicích, zmapovat jejich ambice, motivy, včetně procesu jejich krystalizace do podoby životních strategií.

Východiska zkoumání tohoto problému staví autorka na poznatcích získaných dlouhodobým zkoumáním genderových nerovností na trhu práce. V úvodu publikace autorka zdůrazňuje skutečnost, že padesátiprocentní zastoupení žen na celkové zaměstnanosti není důkazem rovných příležitostí pro obě pohlaví na trhu práce ani jejich dostačující podmínkou. O rovných příležitostech je možné hovořit až v situaci, kdy ženy dosáhnou významného podílu na vedoucích a řídicích pozicích. Zaměření pozornosti na jednu kategorii žen a na prostředí řízení, kde jsou genderové nerovnosti oproti ostatním úrovním trhu práce znásobeny, tak může podle autorky přispět k odhalení takových fungujících mechanismů, které by komplexní analýza mohla opomenout.

Práce Životní strategie manažerek: případová studie je sondou do života žen v řídicích pozicích mezinárodní firmy působící v oblasti finančního poradenství. Kvalitativní analýza souboru dat, získaného prostřednictvím 15 hloubkových rozhovorů, vychází z dlouhodobých zjištění významu vzájemného prolínání rodinných a pracovních podmínek v životě žen. Hlavní osou polostrukturovaných rozhovorů byl tedy vztah práce, kariéry a rodiny, uspořádání těchto sfér v životě, resp. jejich plánované uspořádání. Cílem autorky bylo odhalit, jakým způsobem se pracovní a rodinné dráhy žen-manažerek prolínají, a především pak to, jak se z těchto vztahů a jejich subjektivní reflexe vytváří dlouhodobá životní strategie. Životní strategie je přitom v tomto kontextu chápána jako způsob vyrovnávání se s konfliktem pracovních a rodinných rolí. Kvalitativní analýza odhalila dvě základní proměnné určující typ životních strategií - věk, resp. zkušenosti ženy a mateřství. Na základě těchto určujících momentů byly definovány tři typy strategií harmonizace práce a rodiny, jimž se postupně věnují jednotlivé části publikace.

První část publikace je věnována mladým bezdětným manažerkám, které teprve plánují založení rodiny. Tyto ženy vytvářejí své strategie na základě svých kariérních ambic a v jejich plánech se jasně odrážejí zkušenosti starších kolegyně. Na základě reflexe životních drah manažerek s dětmi plánují tyto ženy své vlastní životní dráhy, formují

své životní hodnoty a zjišťují, které strategie je nutné pro rozvoj kariéry využívat. Některé z nich tak docházejí k přesvědčení, že rodina je v jejich situaci s kariérou neslučitelná, většina z těchto žen však předpokládá, že se tyto životní sféry v budoucnosti alespoň pokusí sloučit. Na tomto místě upozorňuje autorka na skutečnost, že v daných podmínkách se manažerkám jednoznačně osvědčila strategie nejdříve dosáhnout významné řídicí pozice a teprve potom začít s vyjednáváním o změně organizace práce s dítětem. Odkládání založení rodiny je pak nedílnou součástí této strategie. Autorka však dochází k přesvědčení, že je pravděpodobné, že ne všechny mladé manažerky své plány založit rodinu nakonec zrealizují, jelikož část z nich postupně nastoupí strategii bezdětnosti. Životní příběhy těchto žen jsou příkladem střetu **rodinných ambicí a plánů s profesní realitou**.

Druhá část publikace zaměřuje svoji pozornost na situaci úspěšných manažerek, které již mají rodinu. Strategie těchto žen pak představují podmínky úspěchu žen v prostředí řízení a plní úlohu "receptu" na úspěšné uspořádání kariéry a rodiny. Tyto ženy na vlastní kůži prožívají znevýhodnění žen v prostředí, kdy jakákoli změna organizace práce umožňující sladění rodinného a profesního života, zhoršuje jejich postavení. Významným předpokladem úspěchu v těchto složitých podmínkách jsou strategie pojetí seberealizace v práci jako životní potřeba a strategie kompromisu rodiny a práce. V příbězích těchto žen se odrážejí životní zkušenosti, které autorka souhrnně charakterizuje jako střet **rodinné versus profesní reality**.

Zvláštní kategorií žen, vytvářející zcela specifické strategie, představují bezdětné manažerky, které již založení rodiny neplánují. Pro tyto ženy je skutečnost, že nemají děti, často příležitostí pro seberealizaci v práci, přestože svoji rodinnou situaci vysvětlují jinými důvody. Tyto ženy se se svými kolegyněmi s dětmi zcela shodují v pojetí kariéry jako životního naplnění. Významnou součástí hodnocení jejich vlastní kariéry se u těchto žen zároveň stává strategie ospravedlňující jejich bezdětnost vysvětlující ji jako neovlivnitelnou souhrn různých okolností a strategie zdůrazňování neslučitelnosti rodinných a pracovních rolí žen, strategie genderového konfliktu. V kontextu vyprávění těchto žen se potom **bezdětnost** jeví jako nepřiznaná **příležitost** pro neomezený kariérní růst.

Publikace Aleny Křížkové přibližuje rodinu a rodinné plány manažerek, jejich pracovní život, pojetí rovných příležitostí mužů a žen v názorech těchto žen, ale i reflexi tohoto pojetí u nejvyššího managementu firmy. Přestože rozhovory byly vedeny výhradně s ženami, v jejich biografických vyprávěních se odrážejí rozdíly ve způsobu práce mužů a žen, ale i povaha pracovního prostředí, které více vyhovuje mužům. Autorka ukazuje, že i v prostředí, které se z hlediska významného zastoupení žen-manažerek zcela vymyká stereotypům, hraje kategorie genderu při formování ženských životních strategií významnou úlohu. Sledovaná organizace je typickým příkladem vysoce konkurenčního pracovního prostředí, které je navenek prezentováno jako prostředí rovnoprávné, ve skutečnosti v něm však fungují jasná genderová pravidla, která znevýhodňují všechny ženy bez ohledu na to, v jaké situaci se právě nacházejí. Rozmanitost životních strategií odrážejících tyto podmínky je podle autorky zároveň důkazem heterogenity ženské populace, která by při tvorbě politiky sladění práce a rodiny jistě neměla být opomíjena.

Jana Pomahačová

1 Tato práce vznikla v rámci projektu Životní strategie v české podnikatelské sféře 90. let, podpořeného grantem Grantové agentury Akademie věd reg. č. B7028201.

GENDER A POLITICKÁ MOC V RÁMCI ROZŠIŘOVÁNÍ EVROPSKÝCH NADNÁRODNÍCH STRUKTUR

V prosinci roku 2002 byl v Sociologickém ústavu AV ČR zahájen tříletý mezinárodní výzkumný projekt 5. rámcového programu Evropské komise s názvem *Enlargement, Gender and Governance: The Civic and Political Participation and Representation of Women in*

EU Candidate Countries. Vedle koordinátorek projektu z Velké Británie a odborných poradkyň z Itálie a Maďarska se jej účastní výzkumníci a výzkumnice z devíti dalších středoevropských a východoevropských akademických pracovišť z Bulharska, České republiky, Estonska, Litvy, Lotyšska, Polska, Rumunska, Slovenska a Slovinska.

TEMATICKÉ ZAMĚŘENÍ A CÍLE VÝZKUMNÉHO PROJEKTU

Výzkumný projekt je zaměřen na analýzu současného stavu, vývoje a souvislostí politické a občanské participace žen ve střední a východní Evropě. Cílem výzkumu je:

- 1) analýza a mezinárodní komparace dopadů procesu demokratizace a rozšiřování EU na prosazování ženských zájmů ve všech zkoumaných kandidátských zemích;
- 2) vzhledem k malé účasti žen v zastupitelských institucích těchto zemí dále také formulace konkrétních sociálně-politických návrhů pro zlepšení současné ženské politické a občanské participace a reprezentace jejich zájmů;
- 3) a v neposlední řadě i efektivní zveřejňování dílčích závěrů výzkumu směrem k Evropské komisi, zákonodárným a exekutivním institucím jednotlivých kandidátských zemí, odborné veřejnosti a neziskovým organizacím.

V projektu se konkrétně začalo s kvantitativním a následně i kvalitativním výzkumem rozsahu, způsobů a strategií veřejného působení žen v rámci politických stran, neziskových organizací, odborů a sociálních hnutí od začátku 80. let 20. století po současnost. Dále bude zkoumáno prostředí těchto institucí z hlediska jejich podpory vytváření podpůrných opatření nebo naopak bariér a účasti žen na tvorbě konkrétních politik, které stojí přímo či zprostředkovaně v centru jejich zájmu.

V kontextu procesu rozšiřování nadnárodních struktur bude dále analyzován vývoj ustanovování, činnosti a účinnosti institucí pro prosazování zákazu diskriminace, genderové rovnosti, politiky gender mainstreamingu, rovných příležitostí a dalších institucí a organizací pro podporu ženských zájmů.

STRUKTURA VÝZKUMNÉHO PROJEKTU

Celý projekt je rozdělen do sedmi pracovních celků. V rámci prvního z nich byl dokončen konceptuální rámec projektu, který se soustředí na procesy demokratizace a rozšiřování EU z hlediska genderové perspektivy. V pořadí druhý pracovní celek má za cíl analýzu vývoje politické participace žen do začátku 80. let 20. století a dále identifikaci oblastí, v nichž jsou ženy z hlediska občanské a politické participace a reprezentace nejaktivnější. Následující pracovní celek bude na předchozí navazovat, a především kvalitativními technikami sběru dat jej dále rozšiřovat o studium role žen, ženských neziskových organizací a hnutí v procesu budování nových demokratických institucí a charakteru jejich občanské participace. Čtvrtý pracovní celek projektu bude zaměřen na zkoumání vývoje implementace institucí a legislativy pro vyrovnávání genderových nerovností. Cílem pátého pracovního celku bude identifikace bariér pro ženskou participaci v různých sférách veřejného života. Šestý pracovní celek bude zahrnovat dvě případové studie. První se bude týkat vývoje legislativní a reálné implementace direktiv EU vztahujících se k principu stejného zacházení a druhá se bude týkat analýzy vývoje v oblasti potírání obchodu se ženami. Poslední pracovní celek je určen k formulaci konkrétních doporučení pro podporu ženské občanské a politické participace a posílení prosazování jejich zájmů.

HLAVNÍ VÝSTUPY Z VÝZKUMNÉHO PROJEKTU

Každý ze sedmi pracovních celků bude zakončen výzkumnými zprávami ze všech deseti zúčastněných kandidátských zemí. Shrnutí těchto zpráv budou zveřejněna na internetových stránkách projektu (<http://www.qub.ac.uk/egg>). Na závěr každého pracovního celku bude dále vypracována komparativní výzkumná zpráva, která bude na internetových stránkách publikována v plném znění. Ve třetím roce trvání výzkumu bude celý projekt zakončen deseti publikacemi, shrnujícími výsledky z celého výzkumu v rámci jednotlivých zkoumaných zemí střední a východní Evropy, a dále jednou závěrečnou komparativní publikací.

Hana Hašková

SEMINÁŘE PŘIBLÍŽENÍ VĚDECKÉ PRÁCE STŘEDOŠKOLSKÝM STUDENTŮM

Národní kontaktní centrum - Ženy a věda v tomto roce vypracovalo koncepci seminářů, které mají za cíl přiblížit vědeckou práci a rolové modely pro vědeckou činnost středoškolským studentům a studentkám. Hlavní osou projektu jsou semináře a přednášky pořádané ve spolupráci jednak s úspěšnými vědci a vědkyněmi a zároveň i s doktorandami a doktorandkami, kteří stojí na počátku své vědecké kariéry. Projekt by měl rovněž přiblížit vědu a vědeckou činnost z genderového pohledu a svojí realizací tak přispět ke zvýšení povědomí a citlivějšímu přístupu k vědecké práci jako genderově strukturované činnosti.

Semináře začaly v červnu a do projektu je zapojeno pět pražských gymnázií, v příštím roce by se měl projekt rozšířit na další střední školy. Tématické zaměření seminářů bylo připraveno na základě zájmu studujících, který vyplynul z dotazníků, které na gymnáziích byly rozdány.

Náplní seminářů by neměl být vždy jen jeden vědecký úsek a reflexe vědecké práce, ale i obecnější úvod do genderové problematiky a vědy jako takové. Přednášející tedy představují na seminářích vedle výsledků své vědecké práce a projektů, na kterých pracují, i svoji osobní každodenní zkušenost s vědeckou prací. Tato koncepce vychází z myšlenky, že na běžných popularizujících přednáškách se představují výsledky vědecké práce "očistěné" od cest, hledání, diskuse či vnitřního dialogu. Cílem seminářů je ukázat vědeckou práci jako proces. Přednášející hovoří o tom, jaká byla jejich cesta k tématu, kterým se zabývají, kde nacházejí zdroje a inspiraci pro svoji práci. Genderový aspekt tohoto projektu by měl v rámci reflexe konkrétních životů a kariérních drah vědců a vědkyň ukázat, že věda není genderově neutrální a jakým způsobem se genderové aspekty projevují ve vědecké práci i osobním životě. V seminářích je věnován velký prostor diskusi s přednášejícími a první zkušenosti ukazují, že studenti a studentky tento prostor využívají.

Alice Červinková

Z KONFERENCÍ ...

PŘEKROČIT HRANICE: PROCES ROZŠÍŘENÍ EU A VIZE PRO EVROPU Z POHLEDU ŽENSKÉ POLITIKY.

21.2. – 23.2.2003, Lichtenfels, Spolková republika
Německo

Konferenci pořádala Frauenakademie Mnichov a konala se v bavorském Lichtenfelsu. Zúčastnily se jí političky, vědkyně i zástupkyně neziskových organizací ze zemí EU a střední Evropy. Otázky, na které se konference zaměřila, se týkaly rovných příležitostí žen a mužů a genderové politiky. Na konferenci zazněla v průběhu tří dnů řada příspěvků, které se týkaly socio-ekonomické situace žen, konkrétně pracovního trhu a sociální politiky, lidských práv, žen žijících na venkově a ekologie atd. Byly představeny konkrétní mezinárodní projekty fungující v příhraničním regionu mezi Spolkovou republikou Německo a Polskem a Českou republikou. Dále byly představeny neziskové nevládní organizace, které se zabývají genderovou problematikou (OWEN, OSKa).

Konference byla zahájena v pátek v podvečer pódiovou diskusí na téma "Šance a rizika rozšíření na Východ pro ženy", na které vystoupily političky ze tří zemí (ČR, Německo a Polsko). Ve svých příspěvcích hovořily

o tom, jaká očekávání jsou v jednotlivých zemích spojena s rozšířením EU na Východ a jakým způsobem ovlivní vstup země do EU politiku rovných příležitostí. Političky z kandidátských zemí shodně referovaly o tom, že si země slibují vyšší hospodářský růst a že politika rovných příležitostí, i když je už částečně institucionalizovaná, není dostatečně r o z v i n u t á a není předmětem veřejné diskuse, stejně jako další témata, týkající se problematiky žen (domácí násilí, prostituce atd.).

Německé političky upozornily na to, že ačkoliv politika zasazující se o zrovnoprávnění žen má v zemích EU dlouhou tradici, nehraje prakticky žádnou roli při vstupních rozhovorech kandidátských zemí EU. Wilmyia Zimmermann zdůraznila význam vytváření sítí, propojování a podpory čistě ženských aktivit. Petra Rück-Wallenberger hovořila o tom, že rozšíření EU s sebou nese spíše šance než rizika. Podle jejího názoru představuje EU se svými směrnicemi, judikaturou Evropského soudního dvora a akčními programy důležitou úlohu pro zrovnoprávnění mužů a žen nejen uvnitř EU, ale také v kandidátských zemích. Ale ani mezi německými účastnicemi nepanovala shoda v tom, do jaké míry funguje politika rovných příležitostí v rámci EU. Podle některých hraje genderová politika malou roli i po podepsání Amsterodamské smlouvy, která deklaruje rovnost příležitostí jako integrální součást politiky EU.

Pódiové i plenární diskuse se zaměřily na problém, který představuje katolická církev pro ženské organizace v Polsku – jak v oblasti zákazu potratů, tak při řešení problematiky žen obecně. Další témata se týkala spíše rizik než šancí, které představuje rozšíření Evropské unie o země střední a východní Evropy pro západní země, konkrétně pro Spolkovou republiku Německo. Tato diskuse se týkala žen, které přicházejí ze země střední a východní Evropy pracovat do Německa jako levné pracovní síly (uklížečky, hospodyně), a především prostituce v příhraničních regionech.

Nedorozumění a vyjasňování pozic a pohledů ve vztahu mezi západní a východní Evropou se prolínalo celou konferencí a někdy se projevovalo i v poměrně napjaté atmosféře. Zajímavý příspěvek k tomuto tématu přednesla Linda Fischer, která působí na Středoevropské univerzitě v Budapešti. Zaměřila se na otázku evropské identity, která vyvstává v souvislosti s rozšířením EU – díváme-li se na toto téma jako na záležitost Východu a Západu s rozdílnou historií. Zatímco v západní Evropě si lidé kladou otázku, zda je někdo primárně Němec, Francouz nebo Evropan, v přistupujících státech se řeší další otázka – otázka příslušnosti k Západu a k Východu. Podle Fischer byla doposud Evropa spojovaná se Západem. Fischer nabídla několik možností budoucího vývoje, buď se stane Evropa více pluralitní, nebo se nové členské státy přizpůsobí západním normám a tyto rozdílů zmizí. Potom by se staly pojmy "východ" a "západ" pouhými geografickými označeními.

Otázka "východu" a "západu" skutečně pronikala do všech diskutovaných témat a v některých případech se ukázalo, jakým způsobem mohou tyto pojmy sloužit jako "zástěrka" pro vyjádření vlastních stereotypů v uvažování a chování. Hranice se tedy snad podařilo překročit alespoň v tom smyslu, že díky možnosti vzájemné diskuse, jak formální, tak neformální, se prolomily některé bariéry, které by mohly bránit další možné spolupráci.

Alice Červinková

GENDER & SOCIOLOGIE SOU AV ČR

adresa: Sociologický ústav AV ČR

Gender & sociologie

Jilská 1, 110 00 Praha 1

telefon: +420 2 2222 0924, fax: +420 2 2222 0143

E-mail: genderteam@soc.cas.cz, Internet: www.genderonline.cz

GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI, VÝZKUM - bulletin týmu Gender & sociologie vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Čtvrtletník je součástí projektu „Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s přípravou České republiky na vstup do Evropské unie“ v rámci Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR (reg. číslo: S7028002). Vychází čtvrtletně a je distribuován zdarma v nákladu 350 ks. Číslo 1-2/2003 vyšlo v červnu 2003. Vydání připravily členky týmu: Marie Čermáková (redaktorka čísla), Hana Hašková, Alena Křížková, Marcela Linková, Eva Nechvátalová, Jana Pomahačová, Radka Radimská a Zuzana Uhdeová. Korespondenci zasílejte prosím na adresu: Sociologický ústav AV ČR, Gender & sociologie, Jilská 1, Praha 1, 110 00 nebo e-mailem: genderteam@soc.cas.cz. ISSN 1213-0028